

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İBN CÜZEYY'İN ET-TESHÎL Lİ-'ULÛMİ'T-TENZÎL
ADLI ESERİNDE KUR'ÂN İLİMLERİNE YAKLAŞIMI**

Nurullah DENİZER

Danışman

Doç. Dr. Mustafa ÖZEL

2009

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**İbn Cüzeyy’in et-Teshîl li ‘Ulûmi’t-Tenzîl Adlı Eserinde Kur’ân İlimlerine Yaklaşımı**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Nurullah DENİZER

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Nurullah DENİZER
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Tefsir
Tez Konusu : İbn Cüzeyy'in et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl Adlı
Eserinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA O OY BİRLİĞİ O
DÜZELTİLMESİNE O* OY ÇOKLUĞU O
REDDİNE O**

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Tezli Yüksek Lisans Tezi

İbn Cüzeyy'in et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Eserinde Kur'ân İlimlerine
Yaklaşımı

Nurullah DENİZER

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Programı

Kur'ân İlimleri ifadesi, Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan ilimler manasına gelmektedir.

Hz. Muhammed'e (s.a.v.) vahyedilmesinden sonra Kur'ân-ı Kerim, üzerinde birçok araştırmanın yapıldığı bir kitap olmuştur.

İbn Cüzeyy de eserinde oldukça anlaşılır ve açık bir tarzda Kur'ân'ı başından sonuna kadar tefsir etmiş müfessirlere aittir. Bu çalışmada İbn Cüzeyy'in Kur'ân İlimlerine bakışı ve bu ilimleri işleyiş tarzı ele alınıp değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel amacı, İbn Cüzeyy'in Kur'ân ilimlerine ne ölçüde yer verdiğini saptamak ve onun bu konu ile ilgili düşüncelerini analiz ederek ortaya koymaktır.

Bu amaçla öncelikle Kur'ân ilimleri ile ilgili bir çalışma yapılmıştır. Daha sonra yapılan bu araştırmanın ışığında İbn Cüzeyy'in tefsiri baştan sona titizlikle okunmuştur. Bu esnada müfessirin eserinde yer verdiği Kur'ân ilimleri tespit edilmiştir. Elde edilen veriler konu başlıkları altında toplandıktan sonra mezkûr konu başlıkları üç bölümde değerlendirilmiştir.

Giriş bölümünde temel esaslar ve çalışmanın metodunun özet bir biçimde verildiği bu çalışma bir sonuç ve bibliyografya ile son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Cüzeyy, Kur'ân, Kur'ân İlimleri, Tefsir, Ayet.

ABSTRACT

Master Thesis

The Quranic Sciences in Tashil li Ulumi't-Tanzîl of Ibn Cuzayy

Nurullah DENİZER

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Fundamental Islamic Sciences

Program of Master

The concept of the Learnings of Quran means the branches of sciences helping to understanding of the Koran.

After from the inspiration to Hz. Muhammed (s.a.v.) Koran become a book that made a lot of essay about it.

Ibn Cuzayy, was from commenting authors to the Koran from beginning of his work to its end with intelligible and explicit style. It had been determined and evaluated that view of Ibn Cuzayy to learnings of the Koran and his processing style of those learnings in his study. The main aim of this study to be determined that Ibn Cuzayy how much to give place to learnings of Koran and to be analysed that what he thinks about of this learnings.

With this intent, it had been made, firs of all, researches about the learnings of Koran. Afterwards, the commentary of Ibn Cuzayy had been read meticulously from beginning to end in the light of this researches made. Meantime, it had been fixed that which he had given place to learnings of the Koran. After the collection the acquired data underneath the subject titles, the aforementioned subject titles had been evaluated in three chapters.

In the chapter of introduction, the basic bases and methods of the study which had been given briefly, this essay ends with a conclusion and bibliography.

Key Words: Ibn Cuzayy, Koran, Learnings of Koran, Commentary, Verse.

**İBN CÜZEYY'İN ET-TESHÎL Lİ-'ULÛMÎ'T-TENZÎL ADLI ESERİNDE
KUR'ÂN İLİMLERİNE YAKLAŞIMI**

YEMİN METNİ.....	ii
TUTANAK.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
I- Araştırmanın Konusu.....	1
II- Araştırmanın Amacı.....	2
III- Araştırmanın Metodu.....	2
IV- İbn Cüzey ve et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsiri.....	4
A) İbn Cüzey	4
B) et-Teshîl li-'Ulûmi't-Tenzîl.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

RİVAYETE DAYALI KUR'ÂN İLİMLERİ

I- KUR'ÂN'IN NÜZÛLÜ, TOPLANMASI, ÇOĞALTILMASI VE İSİMLERİ.9	
A) Kur'ân'ın Nüzûlü.....	9
B) Kur'ân'ın Toplanması, Çoğaltılması, Noktalanması ve Harekelenmesi.....	11
C) Kur'ân'ın İsimleri.....	12
II- MEKKÎ VE MEDENÎ.....	12
A) Müfessirin Mekkî-Medeni Konusuna Yaklaşımı.....	13
B) Müfessirin Tefsirinde Mekkî-Medenî İlmini Kullanması.....	15
1- Sureye Başlarken Mekkî Ya Da Medenî Olduğunun Belirtildiği Yerler..	15
a) Surenin Mekkî Olduğunun Belirtildiği Yerler.....	15
b) Surenin Medenî Olduğunun Belirtildiği Yerler.....	15
c) Mekkî Surenin İçinde Olan Medenî Ayetlerin Belirtildiği Yerler.....	16

d) Medenî Surenin İçinde Olan Mekkî Ayetlerin Belirtildiği Yerler.....	16
e) Surelerin İniş Yeri ve Zamanı Hakkında Bilgi Verilen Yerler.....	16
2- Tefsir Yaparken Mekkî-Medenî Bilgisinden Yararlanılan Yerler.....	17
III- NÜZÛL SEBEPLERİ (ESBÂB-I NÜZÛL).....	17
A) Esbâb-ı Nüzûl Kaynakları.....	20
B) Kullandığı Sîgalar.....	21
C) Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Hakkında Yaptığı Değerlendirmeler.....	22
1- Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerini Tercih ve Ret Sebepleri.....	22
a) Sebeb-i Nüzûl Bildiren Sahîh Hadisin Tercih Sebebi Olması.....	23
b) Önde Gelen Sahabelerin Sözüne Esas Alması.....	23
c) Meşhur Olan Rivayeti Belirtip Tercih Etmesi.....	24
d) Ayetin Nüzûl Zamanı ile Bağdaşmayan Rivayetleri Reddetmesi.....	25
e) Rivayetin, Ayetin Bağlamının Delaletine Uygun Olmasının Tercih Sebebi Olması.....	25
f) Ayetin Lafzının Delaletinin Tercih Sebebi Olması.....	26
g) Tercihini Zımmen Belirtmesi.....	27
2- Bir Ayet Hakkında Birden Fazla Nüzûl Sebebi Olması Durumu.....	28
a) Farklı Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerini ve Bunlara Göre Ortaya Çıkacak Değişik Manaları Vermesi.....	28
b) Bir Ayet Hakkında Birden Fazla Nüzûl Sebebinin Câiz Görmesi.....	29
3- Nüzûl Sebebinin Âmm Lafzı Tahsis Etmemesi.....	30
a) Sebebin Hususiliğini Değil Lafzın Umumiliğini Esas Alması.....	30
b) Sebebin Hususiliğine Karşın Hususilik ve Umumilik Arasında Tercihle Bulunmaması.....	31
IV- NÂSİH VE MENSÛH.....	32
A) Müfessirin Nâsîh-Mensûh Konusuna Yaklaşımı.....	32
B) et-Teshîl'de Nâsîh-Mensûh.....	34
1- Müfessirin Kıtâl ve Seyf Ayetlerinin Nesh Ettiği Ayetlere Yaklaşımı.....	35
2- et-Teshîl'de Kıtâl ve Seyf Ayetlerinin Nesh Ettiklerinin Dışında Kalan Mensûh Ayetler.....	38
3- Verilen Manaya Göre Ayetin Mensûh Olup Olmaması.....	39
4- Bazı Ayetlerin Mensûh Olduğuna Dair Görüşleri Kabul Etmemesi.....	39

a) Nâsîh ve Mensûh Olduğu İddia Edilen Bazı Ayetler Arasında Çelişki Bulunmadığını Söyleyerek Neshi Kabul Etmemesi.....	39
b) Haber Olduklarından Dolayı Mensûh Olduğu İddia Edilen Bazı Ayetlerde Neshi Kabul Etmemesi.....	40
5- Ayetin Mensûh Olup Olmadığına Dair Görüşleri Vererek Tercihle Bulunmaması.....	41
V- KIRÂAT.....	42
A- Müfessirin Kırâatler Konusuna Yaklaşımı.....	43
B- et-Teshîl’de Kırâatler.....	44
1- Hz. Peygamber’in Kırâatına Yer Vermesi.....	45
2- Bazı Sahabelerin Mushaf ve Kırâatlarına Yer Vermesi.....	45
3- Tâbiînün Kırâatına Yer Vermesi.....	46
4- Kırâat İmamlarının Okuyuşlarına Yer Vermesi.....	47
5- Şâzz Kırâatlara Yer Vermesi.....	47
6- Farklı Okunuşlardaki Mana Farklılığına Yahut Mana Birliğine İşaret Etmesi.....	48
7- Kırâata Verdiği Manayı Ayet veya Hadisle Desteklemesi.....	49
8- Bazı Kırâatları Tercih Etmesi Yahut Zayıf Görmesi.....	50
9- Sahabe Kırâatını Tercih Sebebi Olarak Ele Alması.....	51
10- Kırâatla İlgili İhtilaflara Yer Vermesi.....	52
11- Farklı Telaffuzlara Yer Vermesi.....	53
12- Vakf-Vasl Bilgilerine Yer Vermesi.....	53
VI- KUR’ÂN’IN FAZİLETLERİ (FEDÂİLÜ’L-KUR’ÂN).....	55

İKİNCİ BÖLÜM

ANLAMAYA YÖNELİK KUR’ÂN İLİMLERİ

I- KUR’ÂN’DA MÜŞKİL İFADELER (MÜŞKİLÜ’L-KUR’ÂN).....	59
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	60
B) et-Teshîl’de Müşkilü’l-Kur’ân.....	60
1- Müşkil Olarak Değerlendirilen Bazı Ayetler Hakkında Açıklamalar Yapması.....	60

2- İşkâle Birden Fazla Cevap Vermesi.....	62
3- Kur'ân ile Hadis Arasındaki İşkâl Hakkında Açıklama Yapması.....	63
II- MUHKEM-MÜTEŞÂBİH.....	63
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	65
B) et-Teshîl'de Muhkem-Müteşâbih.....	66
III- SURE BAŞLARINDAKİ MUKATTA'A HARFLERİ (HURÛF-U MUKATTA'A).....	67
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	68
B) et-Teshîl'de Mukatta'a Harfleri.....	68
IV- KUR'ÂN'DA YER ALAN GARİB İFADELER (GARÎBÜ'L-KUR'ÂN).....	69
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	70
B) et-Teshîl'de Garîbü'l-Kur'ân.....	70
1- Kur'ân'da Bulunan Yabancı Kelimelere Dikkat Çekmesi.....	70
2- Arapça Olan Bazı Garib Kelimelere Dikkat Çekmesi.....	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL VE EDEBİYATLA İLGİLİ KUR'ÂN İLİMLERİ

I- KUR'ÂN'IN İ'CÂZİ (İ'CÂZÜ'L-KUR'ÂN).....	72
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	73
B) et-Teshîl'de İ'câzü'l-Kur'ân.....	74
II- AYET VE SURELER ARASINDAKİ İLİŞKİ (MÜNÂSEBÂTÜ'L-KUR'ÂN).....	76
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	76
B) et-Teshîl'de Münâsebâtü'l-Kur'ân.....	77
1- Ayetler Arasındaki İrtibatı Bildirmesi.....	77
2- Önceki Kısımla İrtibatın Ne Olduğu Sorusunu Ortaya Atarak veya İrtibat Vechini Söyleyeceğini Belirterek Açıklamalarda Bulunması.....	78
3- Önceki Kısımla Münasebetin Ne Olduğu Sorusunu Ortaya Atarak veya Münasebeti Söyleyeceğini Belirterek Açıklamalarda Bulunması.....	79
4- Ayetin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebeti Belirtmesi.....	80
5- Surenin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebeti Belirtmesi.....	81

6- Sureler Arasındaki Münasebeti Belirtmesi.....	81
III- KUR'ÂN'IN ÜSLUPLARI (ÜSLÛBU'L-KUR'ÂN).....	82
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	82
B) et-Teshîl'de Yer Verilen Kur'ân Üslûpları.....	82
1- Mecaz.....	82
2- Kinaye.....	83
3- İltifat.....	83
4- Tecdîd.....	84
5- İ'tirâd.....	84
6- Tecnîs.....	84
7- Tıbâk.....	85
8- Mukâbele.....	85
9- Müşâkele.....	85
10- Terdîd.....	86
11- Lüzûmu Mâ Lâ Yelzem.....	86
12- Kalb.....	86
13- Taksîm.....	87
14- Tetmîm.....	87
15- Tekrâr.....	87
16- Tehekküm.....	88
17- Leff ve Neşr.....	88
18- Cem'.....	88
19- Tersî'.....	89
20- Teşcî'.....	89
21- İstidrâd.....	89
22- Mübâlağa.....	89
IV- KUR'ÂN KISSALARI (KASASU'L-KUR'ÂN).....	90
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	91
B) et-Teshîl'de Kıssalar.....	92
V- KUR'ÂN'DA TEKRARLAR (TEKRÂRU'L-KUR'ÂN).....	97
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	98
B) et-Teshîl'de Tekrârü'l-Kur'ân.....	99

VI- KUR'ÂN'DA MECÂZ (MECÂZÜ'L-KUR'ÂN).....	100
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	101
B) et-Teshîl'de Mecâzü'l-Kur'ân.....	101
1- Ayetin Manasını Hakikat ve Mecaz Olma İhtimaline Göre Vermesi.....	102
2- Mecazın Hangi Manada Kullanıldığını Açıklaması.....	102
VII- KUR'ÂN'DA MESELLER (EMSÂLÜ'L-KUR'ÂN).....	103
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	104
B) et-Teshîl'de Emsâlü'l-Kur'ân.....	104
1- Meselin Muhtemel Manalarına İşaret Etmesi.....	104
2- Getirilen Meselin Manasını Açıklaması.....	105
3- Meselin Veriliş Nedenini Belirtmesi.....	106
VIII- KUR'ÂN'DA HİTÂP (HİTÂBÜ'L-KUR'ÂN).....	107
A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı.....	107
B) et-Teshîl'de Hitâbü'l-Kur'ân.....	108
1- Muhatabın Kim Olduğunu Ayeti Delil Göstererek Belirtmesi.....	108
2- Muhataba Göre Değişen Farklı Anlam Vecihlerini Vermesi.....	108
3- Muhatabın Kim Olduğuna Dair Görüşler Zikredip Tercihle Bulunması.....	109
4- Hitabın Husus Olması ile Birlikte Mananın Umum İfade Ettiğini Belirtmesi.....	110
5- Hitabın Kime Olduğu Hususundaki İhtilafları Belirtmesi.....	111
6- Hitabın Kimden Olduğunu Belirtmesi.....	112
SONUÇ.....	113
BİBLİYOGRAFYA.....	118

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen madde
b. : Bin
bt. : Bint
Bkz. : Bakınız
ev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.z. : Hazreti
s. : Sayfa
s.a.v. : Sallallâhü aleyhi vesssellem
sad. : Sadeleştiren
tahk. : Tahkik
terc. : Tercüme
t.y. : Tarih yok
y.y. : Yer ismi yok

GİRİŞ

I- Araştırmanın Konusu

Allah tarafından Kur'ân'da; inanan bir topluma yol gösterici ve rahmet olarak gönderilmiş ve ilim üzerine açıklanmış bir kitap olarak tanımlanan Kur'ân¹, içinde barındırdığı ilimler hakkında birçok araştırmaya konu olmuştur ve bu araştırmalar günümüzde de devam etmektedir. Kur'ân'ın bünyesinde bulunan bu ilimler, terminolojide Ulûmu'l-Kur'ân / Kur'ân İlimleri olarak anılmaktadır ki bu da; inişi, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, icazı, nasihi, mensuhu ve hakkındaki şüphelerin giderilmesi açısından Kur'ân ile ilgili olan ilimleri ifade etmektedir.²

Ulûmu'l-Kur'ân başlığı altında yapılan çalışmaların kökleri, Hz. Peygamber zamanına kadar gitmektedir. Hz. Peygamber'in, vahyi tebliğ etmenin yanında onu açıklama görevinin de bulunmasından dolayı, Hz. Peygamber vahyin nasıl geldiğini ve vahiy meleğinin durumunu haber vermiş, ayetlerde manası kapalı olan kelimeleri açıklayarak ashabın anlamakta zorluk çektiği yerler hakkında açıklamalar yapmıştır. İmsak vaktinin bildirildiği ayette³ geçen 'beyaz ip' ve 'siyah ip'i Hz. Peygamber'in gece ile gündüzün birbirinden ayrılma vakti olarak açıklaması⁴ mecaz ilmi için açık bir delil olmuştur. Ayrıca esbâb-ı nüzûl ilminin daha Mekke döneminde ortaya çıktığını gösteren pek çok örnek vardır.⁵ Ancak bütün bunlar sadece sözlü kültür olarak devam etmiş, Hz. Peygamber ve sahabe döneminde Kur'ân tefsirine ve ilimlerine dair bir eser telif edilmemiştir.⁶

Teknik anlamda bir bütün olarak Ulûmu'l-Kur'ân tabirinin ne zaman kullanılmaya başlandığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Bazıları, bu tabirin ilk olarak Muhammed b. Halef b. Merzûbân'a (v. 309/921) nispet edilen el-Hâvî fî 'Ulûmi'l-Kur'ân adlı eserde geçtiğini söylerken⁷, bazıları da bu terkinin terim anlamıyla ilk defa Ali b. İbrahim b. Sa'îd el-Hûfî'nin (v. 430/1038) el-Burhân fî

¹ A'râf 7/52: "Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap getirdik." وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

² ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazîm (v. 1367/1948), **Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, I, 27.

³ Bakara 2/187. "Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yeyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın." وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتَمُوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ

⁴ el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl (v. 256/870), **el-Câmi'u's-Sahîh**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979, Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân, Sûretü'l-Bakara/37, V, 156.

⁵ Birışık, Abdulhamit, '*Kur'ân*', **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2002, XXVI, 402.

⁶ es-Sâlih, Subhî, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1988, s. 120.

⁷ es-Sâlih, Subhî, **a. g. e.**, s. 124.

‘Ulûmi’l-Kur’ân adlı eserinde yer aldığını ileri sürmüşlerdir.⁸ Bu konudaki ilk sistematik çalışma ise İbnü’l-Cevzî’nin (v. 597/1200) Fünûnu’l-Efnân fî ‘Uyûni ‘Ulûmi’l-Kur’ân adlı eser olup bu eserde Kur’ân ilimlerinin büyük bir kısmı özetle tanıtılmıştır. Bununla birlikte bu sahada kaleme alınan eserlerin birçoğu, birkaçını istisna edersek, Zerkeşî’nin (v. 794/1391) el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân ve Suyûtî’nin (v. 911/1505) el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân adlı eserlerinin gölgesinde kalmışlardır.⁹ Kur’ân ilimlerine dair çalışmalar, gerek müstakil olarak bu ilimlerden birini konu edinmek şeklinde, gerek bazı Kur’ân ilimlerini bir eser içerisinde incelemek şeklinde gerekse tefsir çalışmaları içinde günümüzde de devam etmektedir.

II- Araştırmanın Amacı

Her müfessir eserini, kendine has bir yöntem ve üslupla kaleme alır. Müfessirin bu yöntem ve üslubunu belirleyen en önemli etkenler, yaşadığı dönem, sosyal çevre, yararlandıkları hocalar ve kaynaklar ile bunların metot ve üsluplarıdır. Biz bu çalışmamızda, İslam’ın batıda ulaştığı en uç nokta olan Endülüs’te yetişmiş son âlimlerden İbn Cüzey’in et-Teshîl li-‘Ulûmi’t-Tenzîl¹⁰ adlı tefsirinde Kur’ân ilimlerini ne şekilde ele aldığını ve kullandığını belirlemeye, bunlardan hangi oranda yararlandığını tespit etmeye çalıştık.

İbn Cüzey’in, Endülüs tefsir geleneğinin son simalarından biri olması, bu özelliği hasebiyle Endülüs’ün bu alandaki ilmî tecrübesini eserinde toplamış ve özetlemiş olması, yine eserinde Kur’ân ilimlerine büyük ölçüde yer vermesi ve tespit edebildiğimiz kadarıyla eser hakkında bu konuda müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması bu çalışmayı yapmamızın nedenleri olarak zikredilebilir.

III- Araştırmanın Metodu

Çalışmamıza başlamadan önce Kur’ân ilimleri hakkında tafsilatlı bir araştırma yaptık. Bu araştırma esnasında pek çok kaynağa başvurmakla beraber çalışmamızda

⁸ ez-Zerkânî, **a. g. e.**, s. 34-35.

⁹ Birışık, Abdulhamit, **a. g. m.**, XXVI, 402.

¹⁰ İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Gırnâtî, **et-Teshîl li Ulûmi’t-Tenzîl**, (tahr. Rızâ Ferec el-Hemâmî), el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 2005.

esas alınan kaynaklar Suyûfî¹¹, Zerkânî, İsmail Cerrahoğlu¹² ve Muhsin Demirci'nin¹³ eserleridir.

Bundan sonra üzerinde çalıştığımız tefsiri baştan sona kadar dikkatle okuyarak Kur'ân ilimlerinin kullanıldığı yerleri tespit ettik ve bunları konularına göre tasnif ettik.

İbn Cüzey'in, ele aldığımız Kur'ân ilmine bakışını ve konuyla ilgili örnekleri sunmadan önce, bahsedilen Kur'ân ilmiyle alakalı olarak konuya giriş mahiyetinde özet bir usul bilgisi verdik. Bu bilgileri verirken çalışmamızın amacını aşmayacak biçimde konulara dair genel bilgiler vermekle yetindik.

İlgili Kur'ân ilmine dair İbn Cüzey'in görüşlerini ve tespit ettiğimiz örnekleri, müfessirin eserinde kullandığı yöntemi esas alarak yapmaya çalıştık.¹⁴ Her başlıkla ilgili ikişer örnek vermeye gayret göstermekle birlikte eserde tek örneği bulunan yerlerde sadece bu örneği vermekle yetindik. Varsa benzer örnekleri de dipnotta zikrettik. Müfessirin konuya bakışını ve ilgili örnekleri verirken mümkün olduğunca yorum yapmaktan kaçınarak düşünce ve değerlendirmelerimizi sonuç bölümünde ortaya koyduk.

Çalışmamızda geçen ayetlerin meallerini verirken bazı kaynaklardan faydalandık¹⁵. Bazı durumlarda da yine bu kaynaklardan faydalanarak mealleri kendimiz verdik. Akıcılığı bozmamak için ayet meallerini esas metinde, ayetlerin orijinal metinlerini ise dipnotta vermeyi uygun gördük. Eserde geçen hadisleri temel hadis kaynaklarından bularak karşılaştırdık ve bunların yerlerini dipnotlarda belirttik.

Başvurduğumuz eserleri metinde ilk geçtikleri yerde tam künyeleriyle dipnotta belirttiğimiz gibi bibliyografya bölümünde de ayrıca zikrettik. Aynı eserin tekrar geçtiği yerlerde müellifin ismini zikrederek **a. g. e.** ve **a. g. m.** şeklinde belirttik.

¹¹ es-Suyûfî, Celâleddin Abdurrahman (v. 911/1505), **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), İntişârât-ı Zâhidî, 2. bs, Kum, 1411.

¹² Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. bs., Ankara, 1993.

¹³ Demirci, Muhsin, **Tefsir Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2003.

¹⁴ Bu konu hakkında "İbn Cüzey ve et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsiri" bölümünde bilgi verilecektir.

¹⁵ Altuntaş, Halil; Şahin, Muzaffer; **Kur'ân-ı Kerîm Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001; Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988; Elmalı, Hüseyin, Dumlu, Ömer, **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006; Yazır, Elmalı M. Hamdi (v. 1942), **Kur'an-ı Kerim Meali**, (sadel. Mustafa Özel); Akit Yayınları, İzmir, 2008.

IV- İbn Cüzey ve et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsiri

A- İbn Cüzey

Müfessirin ismi Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Yahyâ b. Abdirrahman b. Yusuf b. Cüzeyy el-Kelbî el-Gırnatî, künyesi Ebu'l-Kâsım'dır.¹⁶ Yemen asıllı Kelb kabilesine mensup olup dedelerinden Cüzey'e nispetle anılmaktadır. Ataları ilk fetihler sırasında Endülüs'e gelerek Gırnata'nın güneyindeki Velme'ye yerleşmişlerdir.¹⁷

İbn Cüzey, Endülüs'ün o zamanki başkenti olan Gırnata'da, 19 Rebûlevvel 693 / 17 Şubat 1294 tarihinde doğdu. Kısa denilebilecek bir ömür süresince çok sayıda ve dikkate değer eserler kaleme almasını göz önüne alarak, onun genç yaşta başlayan ciddi bir eğitim süreci geçirdiğini söyleyebiliriz. Yine genç yaşta Gırnata Ulucami'sinde İmam-Hatip olarak görevlendirilen İbn Cüzey'in kitap toplamaya meraklı olduğu ve hükümdarlarınkine benzeyen bir kütüphaneye sahip olduğu bilinmektedir.¹⁸ Hoş sohbet, dersinden istifade edilen, itikadı düzgün ve sağlam bir inanca sahip olduğu bildirilen İbn Cüzey'in fazilet sahibi bir kişi olduğu hakkında ittifak edilmiştir.¹⁹

İbn Cüzey'in hocaları arasında ilk olarak, onun tefsirinde de yer yer adını andığı²⁰ Ebû Cafer ibnü'z-Zübeyr es-Sekaff'yi (v. 708/1308) zikretmek gerekmektedir.²¹ Ayrıca İbn Cüzey'in, Ebû Abdullâh b. el-Kemmâd (v. 712/1312),

¹⁶ el-Askalânî, İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed (v. 852/1448), **ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine**, Dâru'l-Cil, Beyrut, t.y., III, 356; İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullâh Lisanüddin Muhammed b. Abdullâh (v. 776/1374), **el-İhâta fi Ahbâri Gırnâta**, (tahk. Muhammed Abdullâh 'Inân), Mektebetü'l-Hancî, 4. bs., Kahire, 2001, I, 157; İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrâhim b. Ali b. Muhammed (v. 799/1396), **ed-Dibâcü'l-Müzheb fi Ma'rifeti A'yân Ulemâi'l-Mezheb**, (tahk. Muhammedü'l-Ahmedî Ebu'n-Nûr), Dâru't-Turâs, Kahire, 1972, s. 188; ed-Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (v. 945/1538), **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., II, 85; Brockelmann, Carl, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Leiden, 1938, II, 377; ez-Ziriklî, Hayreddin, **el-A'lâm**, 3. bs., y.y., t.y., VI, 221; Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu'cemü'l-Müellifin: Teracimu Musannifi'l-Kütübî'l-Arabiyye**, Mektebetü'l-Arabiyye, Dimaşk, 1960, IX, 11; el-Münestirî, Muhammed b. Muhammed b. Ömer Muhammed Mahlûf, **Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fi Tabakâti'l-Mâlikiyye**, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y., I, 231.

¹⁷ Özel, Ahmet, **'İbn Cüzey'**, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, XIX, 406.

¹⁸ Özel, Ahmet, **a. g. m.**, XIX, 406.

¹⁹ ed-Dâvûdî, **a. g. e.**, II, 85.

²⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 138; II, 96; IV, 390.

²¹ ed-Dâvûdî, **a. g. e.**, II, 85. el-Askalânî, **a. g. e.**, III, 356.

Ebû Abdullah ibn Rüşeyd (v. 721/1320), Ebu'l-Kâsım ibnü'ş-Şât (v. 723/1322) gibi şahsiyetlerden de ders okuduğu bilinmektedir.²²

Fıkıh, tefsir, kıraat, hadis ve Arap dili alanlarında derin bilgi sahibi olan İbn Cüzey'in, incelediğimiz tefsiri dışında şu eserleri bulunmaktadır:

1- *el-Kavânînü'l-Fıkhîyye fî Telhîsi Mezhebi'l-Mâlikîyye ve't-Tenbîh 'alâ Mezhebi'ş-Şâfi'îyye ve'l-Hanefîyye ve'l-Hanbelîyye*. Mukayeseli bir fıkıh kitabıdır. Çeşitli baskıları bulunmaktadır (Tunus 1344/1926, 1981; nşr. Abdulazîz Seyyid el-Ehl, Beyrut, 1968, 1979; Fas 1354/1935; Kahire 1405-1406/1985).

2- *Takrîbu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*. Fıkıh usulüne dair muhtasar bir eserdir. Rabat Kraliyet Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli neşirleri yapılmıştır (nşr. Abdullah Muhammed el-Cebûrî, Bağdat, 1990; nşr. Muhammed Ali Ferkûs, Mekke, 1990; nşr. Muhammed Muhtâr b. Muhammed el-Emîn eş-Şinkitî, Kahire, 1414/1994).

3- *el-Envâru's-Seniyye fî'l-Kelimâti's-Sünniyye*. İbadetler, muamelat ve adaba dair sahih hadislerin toplandığı muhtasar bir eserdir. Temgrût'da Dâru'l-Kütübi'n-Nâsiriyye'de (nr. 3191/1) ve Hizânetü't-Tıtvân'da (nr. 390, vr. 2-50; nr. 391, vr. 441-544) yazma nüshaları bulunan bu eserin Tunus'ta basıldığı kaydedilmektedir.

4- *en-Nûru'l-Mübîn fî Akâidi'd-Dîn*. Bir nüshası Fas'ta Karaviyyîn Kütüphanesinde bulunmaktadır (nr. 721, vr. 117^b-130^a).

5- *ez-Zarûrî fî İlmi'd-Dîn* (Dâru'l-Kütübi'n-Nâsiriyye, nr.1652/3).

6- *Tasfiyetü'l-Kulûb fî'l-Vusûl ilâ Hazreti Allâmü'l-Guyûb* (Dâru'l-Kütübi'n-Nâsiriyye, nr. 1687/1).

7- *el-Muhtasarü'l-Bârî' fî Kırâati'n-Nâfi'*. Tunus'ta el-Mektebetü'l-Vataniyye'de bir nüshası mevcuttur.

8- *Usûlü'l-Kurrâi's-Sitte Ğayri Nâfi'*.

9- *Vesîletü'l-Müslim fî Tezhîbi Sahîhi Müslim*.

10- *ed-Da'avât ve'l-Ezkârü'l-Müstahrece min Sâhibi'l-Ahbâr*.

11- *el-Fevâidü'l-Âmme fî Lahni'l-Âmme*.

12- *Fehrese*.²³ Saydığımız son beş eserin günümüze kadar ulaşıp ulaşmadığı ise tespit edilememiştir.

²² Özel, Ahmet, a. g. m., XIX, 406.

Yaklaşık kırk altı yıl süren ömründe pek çok eser veren ve talebe yetiştiren İbn Cüzey, Nasrîler'in (Benî Ahmer Devleti) Merînîler ile birlikte İspanyol ve Portekiz kuvvetlerine karşı Cebelitarık yakınlarındaki Tarif'te yaptığı savaşta 7 Cemaziyelevvel 741 / 29 Ekim 1340 tarihinde şehit düşmüştür.²⁴

B- et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl

İbn Cüzey'in, araştırma konumuz olan et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl isimli tefsiri yalın bir dille yazılmış olup hem rivayet hem de dirayet metotlarını içermektedir. Eser uzunca bir giriş bölümü ile başlamakta ve bu bölümün içinde önsöz ve iki mukaddime bulunmaktadır. Önsözde, eserinin yazılış gayesinden ve eserini yazarken gözettiği maksat ve faydalardan bahseden müfessir birinci mukaddimede 12 bölüm halinde bazı Kur'ân ilimlerine, Kur'ân'da bahsedilen konulara, Kur'ân'ın maksatlarına ve kısaca tefsir tarihine değinmekte, bu konularla ilgili bilgilere ve kendi görüşlerine yer vermektedir. Biz de bu çalışmamızda, ilgili Kur'ân ilmine dair İbn Cüzey'in bu birinci mukaddimede verdiği bilgiler varsa öncelikle bunları zikrederek daha sonra konu ile ilgili örnekleri verme yolunu tercih ettik. Bir Müfredâtü'l-Kur'ân çalışması olarak nitelendirebileceğimiz ikinci mukaddimede ise müfessir, Kur'ân'da birden çok yerde geçen isim, fiil ve harflerin alfabetik olarak Kur'ân'daki değişik manalarına yer vermiştir.

İbn Cüzey'in tefsirinde kullandığı en önemli iki kaynak Zemahşerî'nin (v. 538/1143) el-Keşşâf'ı ve İbn Atıyye'nin (v. 546/1151) el-Muharrerü'l-Vecîz'idir. Müfessir tefsirinin birçok yerinde bu iki müfessirden alıntılar aktarmaktadır.²⁵ Bunların yanı sıra müfessir eserinde, Taberî (v. 310/ 922)²⁶, Nakkâş (v. 355/946)²⁷, Sa'lebî (v. 427/1036)²⁸, Mâverdî (v. 450/ 1058)²⁹ ve Gaznevî (v. 582/1186)³⁰ gibi âlimlerin görüşlerinden de faydalanmaktadır.

²³ ed-Dâvûdî, a. g. e., II, 86; Özel, Ahmet, a. g. m., XIX, 406-407; Elmalı, Abdurrahman, **İbn Cüzey el-Kelbî el-Gırnatî'nin Kitâbu't-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsirinin Tahlili**, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Şanlıurfa, 1998, s. 12-13.

²⁴ Özel, Ahmet, a. g. m., XIX, 407; Elmalı, Abdurrahman, a. g. e., s. 3-4.

²⁵ İbn Atıyye'den yapılan alıntılar için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 147; II, 263; III, 305. Zemahşerî'den yapılan alıntılar için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 410; III, 291; IV, 56.

²⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 147; II, 120; IV, 79.

²⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 45; II, 237; III, 312.

²⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 143; IV, 268.

²⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 45; IV, 66.

³⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 96.

Çalışmamızın konusu olan Kur'ân ilimlerine dair olarak ise İbn Cüzey tefsirinde Ebû Amr ed-Dânî (v. 444/1053)³¹, Süheylî (v. 581/1185)³² ve hocası Ebû Cafer ibnü'z-Zübeyr'in³³ görüşlerine yer vermektedir.

Tefsirinde yer verdiği hadislerin sahih olup olmadığını genellikle belirten müfessirin hadis kaynaklarını ise Buhârî (v. 256/870)³⁴, Müslim (v. 261/875)³⁵, Ebû Dâvud (v. 275/ 888)³⁶ Tirmizî (v. 279/ 892)³⁷ ve Nesâî (v. 303/915)³⁸ gibi muhaddisler oluşturmaktadır. Müfessir eserinde geçen hadislerin kaynaklarını nadiren söylemekte³⁹, senedlerine ise yer vermemektedir.⁴⁰

İbn Cüzey Mâlikî mezhebine mensup olduğu için fıkıhla ilgili ayetlerin tefsirini yaparken öncelikle Mâlik b. Enes'in (v. 179/795) görüşlerine yer vermekte⁴¹, bazı yerlerde de diğer fikhî mezheplerin görüşlerini aktarmaktadır.⁴²

Akaid konusunda ise İbn Cüzey'in, Ehl-i Sünnet ve bilhassa Eş'arî mezhebini esas aldığı görülmektedir. Kelam ile alakalı pek çok ayetin tefsirinde Ehl-i Sünnet'in görüşleri verilip tercih edilirken⁴³; tefsirinin temel kaynaklarından birini oluşturan Zemahşerî'nin mensubu bulunduğu Mu'tezile mezhebinin görüşlerine ise itibar edilmemektedir.⁴⁴

İbn Cüzey tefsirinde ayetleri tek tek ele almakla birlikte, ayetin içindeki anlaşılması zor kelime ve terkipleri açıklamakla yetinmiş, ayetlerin tamamını tefsir etmemiştir⁴⁵. Ayetin tefsirine başlarken öncelikle varsa ayetin nüzul sebebini zikreden ve daha sonra ayetin tefsirine geçen müfessir, dil, kıraat ve fikhî ihtilaflara dair tafsilatlı bilgiler vermemiş, sadece kendisinin önem atfettiği yerlerde geniş açıklamalarda bulunma yolunu tercih etmiştir. Özlü bir tefsir diyebileceğimiz et-

³¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 82.

³² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 202; II, 219; IV, 440.

³³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 412; II, 36; III, 76.

³⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 311; II, 121; IV, 290

³⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 162; III, 114; IV, 402.

³⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 344.

³⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 103; IV, 435.

³⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 86; III, 344; IV, 439.

³⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 20; IV, 290; IV, 434.

⁴⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 141; III, 290; IV, 53.

⁴¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 142; I, 368 II, 113.

⁴² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 197; I, 304; III, 109.

⁴³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 219; I, 359; II, 15.

⁴⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 232; I, 301; I, 359.

⁴⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 165; I, 240-241; II, 38-39.

Teshîl’de, müellifin, naklettiği rivayet ve görüşleri tenkit ve tahlil ederek kendi görüşünü ortaya koyması, bu eseri özgün bir eser kılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

RİVAYETE DAYALI KUR'ÂN İLİMLERİ

Bazı Kur'ân ilimleri ya kısmen ya da tamamen nakle dayalıdır. Bunun nedeni, bazı bilgilerin Kur'ân'ın en yetkili müfessiri Hz. Peygamber ile ondan sonra Kur'ân'ı en iyi anlayan insanlar olan sahabelerden gelen rivayetlere dayanması ve bugün Ulûmu'l-Kur'ân başlığı altında ele alınan bilgilerin asr-ı saadette henüz yazıya geçirilmemiş olmasıdır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise sahabeler, ondan öğrendiklerini sonraki nesillere aktarmaya başlamışlar, ayrıca bu bilgilere, Kur'ân'ın nüzûl döneminde kendilerinin de bizzat yaşadıkları ve şahit oldukları olaylara dair bilgileri de ekleyerek rivayete dayalı Kur'ân ilimlerinin, temelini atmışlardır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in hadislerini yahut sahabe kavillerini göz önüne almadan Kur'ân ayetlerini tam ve doğru bir şekilde yorumlayabilmenin mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Zira bir ayetin ne zaman, nerede, hangi şahıs yahut gruplar, hangi olay veya olaylar, hangi soru ve problemler hakkında nâzil olduğunu, ayetler indikten sonra Hz. Peygamber'in bu ayet ile ilgili olarak nasıl uygulamalar yaptığını bilmek, ancak bu olayları bizzat müşahede edenlerin sözlerine yahut onlardan nakledilen rivayetlere başvurmakla mümkün olabilir. İşte bu bölümde, İbn Cüzey'in, tefsirinde nakle dayalı Kur'ân ilimlerine yaklaşımını işleyeceğiz.

I- KUR'ÂN'IN NÜZÛLÜ, TOPLANMASI, ÇOĞALTILMASI VE İSİMLERİ

Kur'ân'ın nüzûlü, toplanması, çoğaltılması ve isimleri, Kur'ân ilimlerinin tarihi seyri göz önüne alındığında ilk sırada gelmektedir. İbn Cüzey de bu konuya, tefsirinin birinci mukaddimesinin birinci babında yer vermiştir. Şimdi maddeler halinde İbn Cüzey'in bu konuda vermiş olduğu bilgilere değineceğiz.

A) Kur'ân'ın Nüzûlü

İbn Cüzey vahyin başlangıcı ve müddeti konusunda şu bilgilere yer vermiştir: “Kur'ân'ın Allah tarafından Resûlullah'a (s.a.v.) indirilmesi, kırk yaşındayken Mekke'de başlamış, Medine'ye hicret edene kadar devam etmiş, sonra Medine'de, Allah Resûlullah'ı (s.a.v.) vefat ettirene kadar sürmüştür. Bütün bu zaman zarfı yirmi

senedir. Ancak bu müddetin yirmi üç sene olduğu da söylenmektedir ki bu, Hz. Peygamber'in vefat ettiği sırada atmış yaşında mı, atmış üç yaşında mı olduğuna dair ihtilaflardan kaynaklanmaktadır.⁴⁶

Müfessir verdiği bu bilgilerde, sadece vahyin müddeti konusundaki ihtilaflara değinmekte, kendi tercihini ortaya koymamaktadır. Bununla beraber İbn Cüzey'in Kadr suresinin tefsirindeki ifadesine bakarak onun, Kur'an'ın nüzül müddetini yirmi sene olarak kabul ettiğini anlıyoruz. Şöyle ki İbn Cüzey, Kadr suresinin tefsirinde bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Kur'an'ın Kadir Gecesinde indirilmesi hakkında iki görüş vardır. Birincisi, vahyin bu gece indirilmeye başlanmış olması, ikincisi ise Kur'an'ın bu gecede bütün bir halde semaya, sonra da Cebrail tarafından yirmi sene boyunca yeryüzüne indirilmiş olmasıdır.”⁴⁷

İbn Cüzey Kur'an'ın Hz. Peygamber'e bazen tam bir sure halinde, bazen de parça parça ayetler halinde indirildiğini söyler ve Hz. Peygamber'in bu parça parça ayetleri, sure tamamlanana kadar birbirine eklediğini belirtir.⁴⁸

Müfessir, Kur'an'ın ilk indirilen suresinin, 'Alak, Müddessir veya Fatiha olduğuna dair çeşitli görüşlerin olduğunu belirttikten sonra bu görüşler içinde en doğru olanın ilk görüş olduğunu söyler ve delil olarak da Hz. Âişe'den (v. 58/678) nakledilen şu hadisi zikreder: “Allah'ın Resûlü Hira mağarasında iken Melek ona geldi ve “Oku.” dedi. O da “Ben okuma bilmem.” cevabını verdi. Hz. Peygamber buyurdular ki: “O zaman melek beni alıp takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra bıraktı ve “Oku!” dedi. Ben de “Ben okuma bilmem.” dedim. O beni yine alıp takatim kesilinceye kadar sıktı ve sonra yine “Oku!” dedi. Ben de yine “Ben okuma bilmem.” dedim. Beni tekrar alıp üçüncü kere sıktı ve beni bıraktıktan sonra “Yaratan Rabb'inin adıyla oku! O insanı bir embriyodan yaratmıştır. Oku! Rabb'in sonsuz kerem sahibidir. Kalemle yazmayı öğretmiştir. İnsana bilmediğini öğretmiştir.”⁴⁹ ayetlerini okudu. Bunun üzerine Resûlullah yüreği titreyerek geri döndü ve “Beni örtünüz, beni örtünüz.” dedi. Korkusu geçinceye kadar onu örttüler.^{50,51}

⁴⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 8.

⁴⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, VI, 402.

⁴⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 8.

⁴⁹ اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

⁵⁰ el-Buhârî, **a. g. e.**, İman, Bed-ü'l-Vahy/1, I, 3; Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi (v. 261/875), **el-Câmi'u's-Sahîh**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, İman, Bed-ü'l-Vahy/73, Hadis No: 252, I, 455.

⁵¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 8.

İbn Cüzey, nâzil olan son surenin, Nasr suresi olduğunu söylemektedir. Nâzil olan son ayetin ise Bakara Suresi'ndeki zina ayeti olduğuna dair rivayetler aktaran müfessir, bu konu ile ilgili herhangi bir tercih belirtmemektedir.⁵²

B) Kur'ân'ın Toplanması, Çoğaltılması, Noktalanması ve Harekelenmesi

İbn Cüzey tefsirinin birinci mukaddimesinin ilk babında, bu konu ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

Kur'ân, Hz. Peygamber devrinde münferit sahifelerde ve sahabelerin ezberinde saklanıyordu. Resûlullah vefat edince Alî b. Ebî Tâlib (v. 40/661) Resûlullah'ın evinde kaldı ve ayrı ayrı sahifelerde bulunan Kur'ân parçalarını nüzûl sırasına göre düzenleyerek bir araya getirdi. Şayet onun düzenlediği bu mushaf bulunsaydı çok büyük bir ilim elimize geçmiş olacaktı. Ancak bu mushaf bulunamadı. Müseylemetü'l-Kezzâb ile yapılan Yemâme Savaşı'nda (12/633) bir grup sahâbi şehit olunca Ömer b. el-Hattâb (v. 23/644), diğer kurra sahâbilerin de şehit olmasından korkarak Ebû Bekr es-Sıddîk'dan (v. 13/634) Kur'ân'ı toplatmasını istedi. Ebû Bekr es-Sıddîk dağınık halde bulunan Kur'ân sayfalarını sure tertibine bağlı kalmaksızın toplattı. Bu mushaf önce Ebû Bekr es-Sıddîk'ın, sonra Ömer b. el-Hattâb'ın, sonra da Ümmü'l-Mü'minîn Hafsa'nın (v. 45/665) yanında kaldı. Ancak zaman geçtikçe sahâbi arasında bu mushaf hakkında görüş ayrılıkları başladı ve bu ayrılıklar ihtilafa dönüştü. Bunun üzerine Huzeyfe b. el-Yemân (v. 36/656) Osman b. Affân'a (v. 35/656), ihtilafları ortadan kaldırmak için insanları tek bir mushaf etrafında toplamasını önermiş, Hz. Osmân da Zeyd b. Sâbit'i (v. 48/669), bu işi yapmakla görevlendirmiştir. Kur'ân'ın çoğaltılması işinde Zeyd b. Sâbit ile birlikte Kureyş'ten üç kişi daha görev almışlardır. Bu kişiler Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm (v. 73/692), Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm (v. 43/663) ve Sa'îd b. el-Âs b. Ümeyye'dir. (v. 58/677) Hz. Osman bu heyete; bir konuda ihtilafa düşerlerse Kureyş lehçesini ve Hafsa'da bulunan mushafi esas almalarını söylemiştir. Toplama işi sona erdiği zaman Hz. Osman bu nüshadan başka nüshalar çoğaltmış, bu nüshalardan büyük şehirlere göndermiş, Hafsa'nın mushafını ise yakmış veya parçalamıştır.⁵³

Kur'ân'da bulunan surelerin bugün elimizde bulunduğu şekildeki tertibi, Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit ve Kur'ân'ın toplama ve çoğaltma heyetinde bulunan kimseler

⁵² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 9.

⁵³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 9-11.

tarafından yapılmıştır. Bu sure tertibini Hz. Peygamber'in yaptığını söyleyenler varsa da bu zayıf bir haberdir. Bize ulaşan eserler bu bilgiyi reddetmektedir.⁵⁴ İbn Cüzey'in bu sözlerinden, onun, Kur'ân'ın tertibinin sahabe tarafından yapıldığı görüşünü tercih etmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Noktalama işaretleri ve harekeler ise Kur'ân'a, Abdulmelik b. Mervan'ın (v. 86/705) emriyle Haccâc b. Yûsuf (v. 95/713) tarafından konmuştur. Bununla birlikte Kur'ân'a noktaları koyan ilk kimsenin Yahya b. Ya'amer (v. 129/746) veya Ebu'l-Esved ed-Düelî (v. 69/688) olduğu da söylenmektedir.⁵⁵

C) Kur'ân'ın İsimleri

İbn Cüzey Kur'ân'ın isimlerinin dört tane olduğunu belirtir ve bunları Kur'ân, Furkân, Kitâb ve Zikr şeklinde sıralar. Kur'ân'ın isimlendirildiği Azîm, Kerîm, Metîn, Azîz ve Mecîd gibi diğer kelimelerin ise isim değil, sıfat olduklarını belirtir.⁵⁶

İbn Cüzey yukarıda zikrettiği Kur'ân'ın dört ismini şu şekilde açıklar

1-Kur'ân: قرأ fiilinden mastardır. 'Okunan şey' anlamına gelir.

2-Furkân: فرق fiilinden mastardır. 'Hak ile batılı birbirinden ayıran' anlamına gelir.

3-Kitâb: كتب fiilinden mastardır. 'Yazılmış şey' anlamındadır.

4-Zikr: Kur'ân, içinde Allah'ın adı anıldığı için yahut içinde hatırlatmalar ve öğütler bulunduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir.⁵⁷

II- MEKKÎ VE MEDENÎ

Mekkî ve Medenî ilmi, ayetlerin veya surelerin ne zaman veya nerede nâzil olduklarını konu alan bir Kur'ân ilmidir. Ayet veya surelerin Mekkî veya Medenî olarak nitelendirilmeleri, bu kavramlara yüklenen tanımlara göre değişmektedir. Buna göre ayetlerin veya surelerin Mekkî yahut Medenî oluşuna dair görüşler genel olarak üç başlık altında toplanmaktadır:

1-Vahyin geldiği mekân dikkate alınarak yapılan taksim. Buna göre Mekke'de nâzil olan ayetler Mekkî, Medine'de nâzil olan ayetler ise Medenîdir.⁵⁸ Ancak Mekke

⁵⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 11.

⁵⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 11-12.

⁵⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 12.

⁵⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 12.

ve Medine dışındaki bazı yerlerde ve seferlerde de ayetler nâzil olmuştur. Bu nedenle bu tarif, bütünü kapsamamaktadır.⁵⁹

2-Muhataplar nazarı dikkate alınarak yapılan taksim. Bu görüşe göre Mekkelilere hitap eden ayetler Mekkî, Medinelilere hitap eden ayetler ise Medenîdir. Başka bir ifadeyle “Ey insanlar!” hitabı bulunan ayetler Mekkî, “Ey iman edenler!” hitabı bulunan ayetler ise Medenîdir.⁶⁰ Bununla birlikte bu görüş de bütün ayetleri iki başlık altında toplayacak mahiyette değildir. Zira “Ey iman edenler!” ifadesinin bulunduğu Mekkî ayetler olduğu gibi “Ey insanlar!” ifadesinin bulunduğu Medenî ayetler de mevcuttur.⁶¹

3-Hicret esas alınarak yapılan taksim. Buna göre hicretten önce indirilen ayetler Mekkî, hicretten sonra inen ayetler ise Medenîdir.⁶² Meşhur olan bu görüşdür.⁶³ Bu tarif, nâzil olan bütün vahiyleri iki bölümde ihata edebildiğinden ötürü âlimler arasında rağbet görmüştür.⁶⁴

Surelerin Mekkî yahut Medenî olduğunu bilmenin, birbirine muhalif gibi görünen iki ayetten hangisinin nâsih, hangisinin mensûh olduğunu ayırt etme, teşrî tarihinin bilinmesi, bunun hikmeti ve Kur’ân’ın tedrici tekâmülünü mülâhaza etme ve Kur’ân’ın tahrif ve tağyirden korunmuş olarak bizlere ulaşmış olmasını temin etme gibi bir takım faydalarından bahsedilebilir.⁶⁵

A) Müfessirin Mekkî-Medenî Konusuna Yaklaşımı

Müfessir Mekkî-Medenî konusu ile ilgili düşüncelerine tefsirinin birinci mukaddimesinin ikinci babında yer vermektedir. Buna göre sureler Mekkî ve Medenî olmak üzere ikiye ayrılır. Hicretten önce inen sureler, Mekke dışında dahi inmiş olsa Mekkî, hicretten sonra inen sureler ise Medine dışında inmiş olsa bile Medenî sayılırlar.⁶⁶

⁵⁸ es-Suyûtî, **a. g. e.**, I, 37; ez-Zerkânî, **a. g. e.**, I, 193; Subhi, es-Sâlih, **a. g. e.**, s. 168; Itr, Nüreddîn, **Ulûmu'l-Kur’ânî'l-Kerîm**, Dâru'l-Hayr, Dimaşk, 1993, s. 55; Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 59.

⁵⁹ Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 59.

⁶⁰ ez-Zerkânî, **a. g. e.**, I, 193; Itr, Nüreddîn, **a. g. e.**, s. 56; Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 60.

⁶¹ Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 60.

⁶² es-Suyûtî, **a. g. e.**, I, 37; ez-Zerkânî, **a. g. e.**, I, 194; Subhi, es-Sâlih, **a. g. e.**, s. 167; Itr, Nüreddîn, **a. g. e.**, s. 56; Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 59.

⁶³ es-Suyûtî, **a. g. e.**, I, 37; ez-Zerkânî, **a. g. e.**, I, 194; Subhi, es-Sâlih, **a. g. e.**, s. 167; Itr, Nüreddîn, **a. g. e.**, s. 56; Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 59.

⁶⁴ Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 59.

⁶⁵ ez-Zerkânî, **a. g. e.**, I, 195; Itr, Nüreddîn, **a. g. e.**, s. 57; Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 60.

⁶⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 12.

İbn Cüzey Mekkî yahut Medenî olmaları bakımından sureleri üç kısma ayırmaktadır:

1-İttifak ile Medenî olan sureler. Bunlar yirmi iki tanedir ve şu surelerdir: Bakara, Âli ‘İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Berâe, Nûr, Ahzâb, Kıtâl (Muhammed), Feth, Hucurât, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Saff, Cum‘a, Münâfikûn, Teğâbün, Talâk, Tahrîm ve Nasr.

2-Mekkî mi Medenî mi olduğu konusunda ihtilaf olan sureler. Bunlar on üç tanedir: Fatiha, Ra‘d, Nahl, Hacc, İnsân, Mutaffîfîn, Kadr, Beyyine, Zilzâl, Mâ‘ûn, İhlâs ve Mu‘avvizeteyn.

3-İttifak ile Mekkî olan sureler. Bunlar da yukarıda sayılanların dışında kalan surelerdir.⁶⁷

İbn Cüzey ayrıca Mekkî surelerin içinde Medenî, Medenî surelerin içinde de Mekkî ayetler olabileceğini, ancak genele bakıldığında bunların az sayıda olduğunu belirtir.⁶⁸

Müfessir ayrıca Mekkî ve Medenî surelerin içeriği hakkında da genel bir bilgi verir. Buna göre Mekkî sureler genel olarak akaid konularını ispat, müşrikleri red ve peygamberlerin kıssalarını içermektedir. Medenî sureler ise çoğunlukla şer‘î hükümleri, Yahûdi ve Hıristiyanları reddetmeyi, münafıkların durumlarını, bazı meseleler hakkında fetvaları ve Hz. Peygamberin gazvelerini konu almaktadır. Bunun yanı sıra “Ey iman edenler!” lafzını içeren sureler Medenîdir. “Ey İnsanlar!” lafzını içeren sureler ise hem Mekkî hem Medenî olabilir.⁶⁹

İbn Cüzey ayrıca, Fatiha, Bakara ve ‘Alak sureleri hariç diğer surelerin tefsirine başlarken, bu surenin hangi sureden sonra indiğine dair bilgilere de yer vermiştir. Örneğin müfessirin sure başlarında verdiği bu bilgilere göre Yûsuf Suresi, Hûd Suresi’nden⁷⁰; Nûr Suresi, Haşr Suresi’nden⁷¹; Feth Suresi, Cum‘a Suresi’nden⁷² sonra nâzil olmuştur.

⁶⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 13.

⁶⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 13.

⁶⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 13.

⁷⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 213.

⁷¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 108.

⁷² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 95.

B) Müfessirin Tefsirinde Mekkî ve Medenî İlmini Kullanması

İbn Cüzey tefsirinde Mekkî ve Medenî bilgisine çeşitli şekillerde yer vermiştir. Genellikle sure başlarında verdiği bilgilerde surenin Mekkî yahut Medenî olduğunu belirten müfessir, Mekkî sure içinde bulunan Medenî ayetlerin ve Medenî sure içinde bulunan Mekkî ayetlerin hangi ayetler olduğu bilgisine, bazen de ayetlerin iniş yeri ve zamanı hakkındaki bilgilere yer vermiştir. Ayrıca tefsir içerisinde yeri geldikçe de, ayetin Mekkî yahut Medenî olması bilgisinden yararlanarak ilgili ayetin hükmü hakkında birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Şimdi bu saydıklarımızla ilgili Teshîl'deki örnekleri inceleyeceğiz.

1- Sureye Başlarken Mekkî ya da Medenî Olduğunun Belirtildiği Yerler

İbn Cüzey Kitâbu't-Teshîl'de bütün surelerin tefsirine başlarken evvela surenin Mekkî veya Medenî olduğuna, ayet sayısına ve bazı yerlerde de surenin iniş yeri ve zamanına dair bilgilere yer vermektedir. Bu bilgileri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

a) Surenin Mekkî Olduğunun Belirtildiği yerler

Örnek 1:

İbn Cüzey Enbiya suresinin başında, bu surenin Mekkî olduğunu belirtmiştir.⁷³

Örnek 2:

Me'âric suresinin baş tarafında müfessir, bu surenin Mekkî olduğunu söylemektedir.⁷⁴

b) Surenin Medenî Olduğunun Belirtildiği Yerler

Örnek 1:

İbn Cüzey Nisâ suresinin tefsirine başlarken, bu surenin Medenî olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵

Örnek 2:

Ra'd suresinin baş tarafında müfessir, bu surenin Medeni olduğunu söylemektedir.⁷⁶

⁷³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 43.

⁷⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 270. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 170; III, 310; IV, 297.

⁷⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 290.

c) Mekkî Surenin İçinde Olan Medeni Ayetlerin Belirtildiği Yerler

Örnek 1:

İbn Cüzey En‘âm suresinin başında bu surenin Mekkî olduğunu, ancak 20, 23, 91, 93, 114, 141, 151, 152 ve 153 numaralı ayetlerin ise Medenî olduğunu ifade eder.⁷⁷

Örnek 2:

Müfessir Tâhâ suresinin tefsirine başlarken bu surenin Mekkî olduğunu, 13 ve 131’inci ayetlerin ise Medenî olduğunu dile getirmektedir.⁷⁸

d) Medenî Surenin İçinde Olan Mekkî Ayetlerin Belirtildiği Yerler

Örnek 1:

Müfessir Enfâl suresinin Medenî olduğunu söylemekte, bu surenin 30-36’ıncı ayetlerinin ise Mekkî olduğunu ifade etmektedir.⁷⁹

Örnek 2:

İbn Cüzey Berâe suresinin Medenî olduğunu belirtmekte, ancak surenin son iki ayetinin Mekkî olduğunu haber vermektedir.⁸⁰

e) Surelerin İniş Yeri ve Zamamı Hakkında Bilgi Verilen Yerler

Örnek 1:

İbn Cüzey Mâide suresinin, Veda Haccı sırasında Arafat’ta indiğini söylemektedir.⁸¹

Örnek 2:

Müfessir Fetih suresinin, Hudeybiye dönüşü esnasında indiğini ifade etmektedir.⁸²

⁷⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 242. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 108; III, 243; IV, 310.

⁷⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 5.

⁷⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 22. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 137; III, 153; IV, 254.

⁷⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 112.

⁸⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 131. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 91; I, 361; IV, 86.

⁸¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 361.

⁸² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 95. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 91; III, 65; III, 187.

2- Tefsir Yaparken Mekkî-Medenî Bilgisinden Yararlanılan Yerler

İbn Cüzey bazı ayetlerin tefsirini yaparken Mekkî ve Medenî bilgisine de başvurmuştur.

Örnek 1:

İbn Cüzey, “(O kimselerin) mallarında dilenci ve yoksullar için bir pay/hak vardı.”⁸³ ayetinin tefsirinde şöyle demektedir: “ ‘Hak’ bu ayette, nafilâ sadaka anlamında kullanılmıştır. Bu hakkın zekât olduğunu da söyleyenler vardır ancak bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu ayet Mekkî’dir, zekât ise Medine’de farz kılınmıştır. Ayrıca bu ayetin, zekâtı farz kılan ayetle nesh olduğu söylenmektedir. Ancak burada neshe gerek yoktur. Çünkü nesh ancak tezat durumlarda söz konusu olur. Zekât ile nafilâ sadaka arasında ise herhangi bir tezat söz konusu değildir.”⁸⁴

Örnek 2:

İbn Cüzey İhlâs suresinin nüzûl sebebini anlatırken şöyle demektedir: “Bu surenin nüzûl sebebi; Yahudilerin, Resûlullah’ın yanına gelerek “Ey Muhammed! Bize Rabb’inin nesebini bildir. Çünkü O, kendisini ve nesebini Tevrat’ta açıklamıştır.” demeleridir. Onların bu sözü üzerine Resûlullah kendisine baygınlık gelinceye kadar titredi ve Cebrail bu sureyi getirdi. Bu surenin nüzûl sebebinin; müşriklerin Resûlullah’a gelerek “Rabb’inin nesebini bize bildir.” demeleri olduğu da söylenmektedir. Birinci rivayete göre sure Medenîdir. Zira Yahudiler Hz. Peygamber’e Medine’de sorular sormuşlardır. İkinci rivayete göre ise sure Mekkîdir.”⁸⁵

Görüldüğü gibi İbn Cüzey, tefsirinde Mekkî ve Medenî bilgisine genellikle sure başlarında yer vermiş, nadiren de olsa ayetlerin nüzûl yeri ve zamanını haber vermiş, bazı ayetlerin tefsirini yaparken de Mekkî-Medenî bilgisinden yararlanmışır.

III- NÜZÛL SEBEPLERİ (ESBÂB-I NÜZÛL)

Kur’ân-ı Kerîm insanları yanlış yola gitmekten kurtarıcı ve doğru yolu gösterip, hakkı batıldan ayıran delilleri açıklayıcı bir kitaptır.⁸⁶ Kur’ân bu amacını

⁸³ Zâriyât 51/19: وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

⁸⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 128-129.

⁸⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 434. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 78-79; IV, 312-313; IV, 386.

⁸⁶ Bakara 2/185: “Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’ân’ın indirildiği aydır.” شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ

yerine getirirken bazen doğrudan hükümler koymuş, bazen insanların ibret alması için geçmiş toplumlardan ve onların yaptıkları işlerden bahsetmiş, bazen de doğrudan doğruya vahyin inmiş olduğu toplum ve ortamda meydana gelen hadiselerle ışık tutmak suretiyle insanlara vereceği mesajları o gün yaşanan olaylar ile ilişkilendirerek bir bakıma vahye muhatap olan o toplumu da bu sürecin içine dâhil etmiştir. Buna göre Kur'an ayetlerini üç gruba ayırabiliriz:

1- Belirli bir sebebe bağlı olmayıp, bir hükmü ortaya koymak amacıyla indirilmiş ayetler.

2- Geçmiş milletlerin ahvalinden haber vermek suretiyle, muhatap olarak alınan insanlara kendi cinslerinden örnekler veren, öğüt ve ibret almalarını amaçlayan ayetler.

3- Vahyin indirilmesi sırasında cereyan eden bir takım olaylara binaen indirilen ayetler. İşte esbâb-ı nüzûl ilmi, bu son gruba dâhil olan ayetleri kendisine konu edinmektedir.

Esbâb-ı Nüzûl terimi, 'esbâb' ve 'nüzûl' kelimelerinden meydana gelmiş Arapça bir izafet terkidir.⁸⁷ 'Esbâb', sebep kelimesinin çoğuludur. Sözlükte, bir şeyin olmasına veya belli bir halde bulunmasına yol açan şeye⁸⁸ ve kendisiyle bir şeye ulaşılan her şeye⁸⁹ sebep denilmektedir. 'Nüzûl' kelimesi ise نزل fiilinden mastardır⁹⁰ ve yüksekten düşme, alçalma⁹¹; yüksekten alçağa doğru inme, düşme⁹² anlamlarına gelmektedir. İstilah olarak ele aldığımızda ise esbâb-ı nüzûl, Kur'an ayetlerinin indirilmesine sebep olan olay, gelişme ve şartları kapsayan bir terimdir.⁹³

Tefsir ilminde nüzûl sebebinin, ayetin açıklanması bakımından lüzûmu oldukça önemlidir. Sahabenin tefsir sahasında yükselmesini sağlayan en önemli âmîl de budur. Zira sahabeler, ayetin inişi esnasındaki sürece bizzat şahit oldukları için sebep ile ayetin getirdiği hüküm arasındaki bütünlüğü ve münasebeti tesis edebilmişlerdi. Sahabe devrinden sonra gelen ve hatta sahabe devrinde dahi bazı

⁸⁷ Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s. 147.

⁸⁸ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin b. Muhammed b. Mükrim el-Mısrî el-İfrîkî (v. 711/1311), **Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut, 1955, I, 455; ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Huseynî el-Vâsîfî, **Tâcu'l-Arûs**, Dâru Sâdır, Beyrut, 1306, I, 292.

⁸⁹ el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb (v. 465/1086), **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân**, (tahk. Safvan Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, 3. bs., Dimaşk, 2002, s. 391.

⁹⁰ Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s. 147.

⁹¹ er-Râgıb el-İsfehânî, **a. g. e.**, s. 799.

⁹² **el-Mu'cemü'l-Vasîfî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, t.y., s.922.

⁹³ Albayrak, Hâlis, **Tefsir Usûlü**, Şûle Yayınları, İstanbul, 1998, s. 159.

kimselerin ayetleri tefsir ve izahtan çekinmelerinin en önde gelen nedeni, hükümler ile sebepler arasındaki ilişkiyi sağlıklı bir şekilde tespit edememeleri idi.⁹⁴ Bu nedenle Vâhidî (v. 468/1076) “Bir ayetin nüzûl sebebi bilinmedikçe, o ayetin manasına vâkîf olmak mümkün değildir.”⁹⁵ demekte, İbn Teymiyye (v. 728/1328) ise “Nüzûl sebeplerini bilmek, ayeti anlamaya yardım eder. Zira sebebi bilmek, müsebbibi bilmeye götürür.”⁹⁶ diyerek nüzûl sebeplerini bilmenin ehemmiyetine işaret etmekte, İbn Dakîk el-Îd (v. 702/1302) de “Nüzûl sebebinin açıklanması, Kur’ân manalarının anlaşılmasında kuvvetli bir yoldur.”⁹⁷ demek suretiyle sebab-i nüzûl ilminin, Kur’ân’ı anlama yolunda önemli bir basamak olduğunu vurgulamaktadır.

Esbâb-ı Nüzûl ilmi tamamıyla rivayete dayalı bir ilim olduğundan hadis ilmi ile önemli bir bağlantısı vardır. Sebeb-i nüzûle dair aktarılan bir rivayetin sıhhatinin mutlaka araştırılması gerekir. Zira bu konuda rivayet edilen her hadis makbul değildir. Çünkü makbul hadis, kendisi ile delil getirilen hadistir ki bunlar da sahih ve hasen hadislerdir.⁹⁸ Hadis usulü kriterlerinin sebab-i nüzûl rivayetlerine uygulanması ile sebab-i nüzûl konusu ile ilgili olarak ortaya çıkan pek çok problemin aşılabilmesi mümkündür.⁹⁹

Sebeb-i nüzûl rivayetleri ile ilgili bir başka önemli husus da ayetin anlamını, sadece ayetin inişine sebep olan olaya hasretmemektir.¹⁰⁰ Zira böyle bir tutum, son ilahî kitap olarak inen Kur’ân-ı Kerîm’i, genel ve ebedi maksatlarından uzaklaştırmak anlamına gelecektir.¹⁰¹

Araştırma konumuzu oluşturan İbn Cüzey’in et-Teshîl’inde de çok sayıda sebab-i nüzûl rivayetine yer verilmektedir. Ayetleri tefsire başlarken İbn Cüzey, varsa öncelikle ilgili ayete dair sebab-i nüzûl rivayetlerini aktarır, sonra da ayetle ilgili diğer konuları ele alır. Şimdi müfessirin bu konuya tefsirinde yer verişini daha ayrıntılı bir biçimde inceleyelim.

⁹⁴ Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 116.

⁹⁵ el-Vâhidî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed (v. 468/1075), **Esbâbü’n-Nüzûl**, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladih, 2. bs., Mısır, 1968, s. 4.

⁹⁶ es-Suyûtî, **a. g. e.**, I, 108.

⁹⁷ es-Suyûtî, **a. g. e.**, I, 108.

⁹⁸ es-Sabbağ, Muhammed b. Lütfî, **Tefsir Usûlü Araştırmaları**, (çev. Ömer Dumlu), Anadolu Yayınları, İzmir, 1999, s. 110.

⁹⁹ Serinsu, Ahmet Nedim, **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul’ün Rolü**, Şule Yayınları, İstanbul, 1994, s. 277.

¹⁰⁰ es-Sabbağ, Muhammed b. Lütfî, **a. g. e.**, s. 110.

¹⁰¹ Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s. 158.

A) Esbâb-ı Nüzûl Kaynakları

İbn Cüzey, nüzûl sebeplerine dair tefsirinde yer verdiği rivayetlerin birçoğunda kaynak göstermemiş, bunun yerine قبل / ‘Denilmiştir ki’¹⁰² ve روي / ‘Rivayet edilmiştir ki’¹⁰³ lafızlarını kullanmıştır. İsim zikrederek aktardığı rivayetlerde ise isnâd zincirine yer vermemiş, bunun yerine sadece rivayeti aktaran kişinin adını zikrederek; “Falan kişi bu ayetin nüzûl sebebinin şu olduğunu söyledi.”¹⁰⁴, “Falan kişi bu ayetin şu (olay ya da şahıs) hakkında indiğini söyledi.”¹⁰⁵, “Falanın söylediğine göre bu ayetin nüzûl sebebi şudur.”¹⁰⁶, “Falan kişi ayetin şu (sebepl) üzerine indiğini anlatmıştır.”¹⁰⁷, “Bu ayetin nüzûl sebebi falan kişi nezdinde şöyledir.”¹⁰⁸ ve “Falan kişi ‘Bu ayet benim hakkımda indi.’ demiştir.”¹⁰⁹ ifadelerine yer vermiştir.

İbn Cüzey’in tefsirinde nüzûl sebebi ile ilgili olan rivayetler aktarılırken özellikle üç ismin öne çıktığını görmekteyiz:

1-Âişe (v. 58/678)

“Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız beğendiğiniz (veya size helâl olan) kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”¹¹⁰ Hz. Âişe bu ayetin, velayetleri altında bulunan yetim kızlardan güzellikleri hoşuna giden ve onlarla evlenmek isteyen, ancak mehirlerini verme konusunda ihmalkâr davranan kimseler hakkında indiğini söylemiştir.¹¹¹

2- Abdullah b. Abbâs (v. 68/688)

“Size ne oldu ki, münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Oysa yaptıkları işlerden dolayı Allah onları baş aşağı etmiştir. Allah’ın saptırdığını doğru yola iletmek

¹⁰² Örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 161; II, 24; III, 318.

¹⁰³ Örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 210; II, 154; IV, 31.

¹⁰⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 198.

¹⁰⁵ Örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 287; II, 120; III, 264.

¹⁰⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 363.

¹⁰⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 120.

¹⁰⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 379.

¹⁰⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 79.

¹¹⁰ Nisâ 4/3: وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِسُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَنَّىٰ وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أُذُنِي أَلَّا تَعُولُوا

¹¹¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 293. Ayrıca bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 333.

mi istiyorsunuz? Allah birini saptırırsa artık onun için bir yol bulamazsınız!”¹¹² İbn Abbâs bu ayetin nüzûl sebebi hakkında şunları söylemiştir: “Bu ayet iman ettiklerini söyleyen, ancak hicret etmeyip Mekke’de müşriklerle birlikte kalan bir grup hakkında indi. Sonra bu kimselerden bazıları ticaret için Şam’a gittiler. Müslümanlar da hicret etmedikleri için onlarla savaşıp ticaret mallarını ganimet olarak almak ile Müslüman oldukları için onları kendi hallerine bırakmak arasında ihtilafa düştüler.”¹¹³

3-Süheyli (v. 581/1185)

“Peygamber’e indirileni (Kur’ân) dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün. Derler ki: ‘Rabbimiz, inandık, bizi şahidlerle beraber yaz!’”¹¹⁴ Süheyli bu ayetin, yirmi kişiden oluşan Hıristiyan Necran heyeti hakkında indiğini söylemiştir. Bu heyet Kur’ân’ı duyunca ağlamaya başlamıştır.¹¹⁵

Müfessir bu saydıklarımızın dışında Ömer b. el-Hattâb (v.23/644)¹¹⁶, Huzeyfe b. el-Yemân (v. 36/656)¹¹⁷, Abdullah b. Selâm (v. 43/664)¹¹⁸, Zeyd b. Sâbit (v. 45/666)¹¹⁹, Ebû Hureyre (v. 58/679)¹²⁰, Mervân b. el-Hakem (v. 64/685)¹²¹, Ebû Sa‘îd el-Hudrî (v. 74/694)¹²², Enes b. Mâlik (v. 93/712)¹²³, İbn Kuteybe (v. 276/889)¹²⁴ ve Taberî’ye (v. 310/922)¹²⁵ ait nüzûl sebebi rivayetleri de aktarmaktadır.

B) Kullandığı Sîgalar

İbn Cüzey esbâb-ı nüzûl rivayetlerini sunarken aşağıdaki rivayet kalıplarını kullanmıştır:

1- سبب الاية أن - “Ayetin (indirilme) sebebi şudur.”¹²⁶

¹¹² Nisâ 4/88: فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئْتَيْنِ وَاللَّهِ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا

¹¹³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 335. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 379; III, 244; IV, 198

¹¹⁴ Mâide 5/83: وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

¹¹⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 397. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 202; I, 321; I, 363.

¹¹⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 363.

¹¹⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 33.

¹¹⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 79.

¹¹⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 335.

¹²⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 223.

¹²¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 80.

¹²² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 287.

¹²³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 261.

¹²⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 120.

¹²⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 120.

¹²⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 112; II, 347; III, 50.

- 2- نزلت (الآية) في - 127 “(Bu ayet) Filan (olay ya da şahıs) hakkında inmiştir.”
- 3- (الآية) سببها - 128 “(Bu ayetin indirilme) Sebebi şudur.”
- 4- İlgili rivayetinin naklinin akabinde (الآية) فنزلت “Bunun üzerine bu ayet inmiştir.”¹²⁹
- 5- نزول الآية بسبب - 130 “Ayetin indirilmesi şu sebeple olmuştur.”
- 6- نزلت بسبب - 131 “Şu sebeple indirilmiştir.”
- 7- نزلت ردًا علي/عليهم - 132 “(Bu ayet) Ona/onlara cevap olarak inmiştir.”
- 8- فنزلت الآية تحريمًا لذلك / نهيًا عن ذلك - 133 “Bu ayet bunu haram kılmak/yasaklamak için indi.”
- 9- سبب نزول الآية (السورة) - 134 “Bu ayetin/surenin nüzûl sebebi şudur.”
- 10- هذه الآية و ما بعدها نزلت في - 135 “Bu ayet ve sonrası falan hakkında inmiştir.”

C- Esbâb-ı Nüzûl Rivayetleri Hakkında Yaptığı Değerlendirmeler

Bu bölümde müfessirin, esbâb-ı nüzûl rivayetleri ile ilgili tefsirinde yaptığı değerlendirmeleri çeşitli başlıklar altında ele alacağız.

1- Esbâb-ı Nüzûl Rivayetlerini Tercih ve Red Sebepleri

Müfessir nüzûl sebepleri ile ilgili rivayetler hakkında tercihte bulunurken öncelikle sahih hadisleri ve ileri gelen sahabelerin sözlerini esas almış, bazen çeşitli rivayetleri zikrettikten ve bunlar arasında en meşhur olanı belirttikten sonra tercihini bu yönde yapmış, ayetin nüzûl zamanı ile bağdaşmayan rivayetleri reddetmiş, tercihte bulunurken rivayetin, ayetin lafzının ve bağlamının delaletine uygun olmasını gözetmiş, bazen de tercihini zımmen belirtmiştir. Şimdi bunlarla ilgili örnekleri ele alacağız.

¹²⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 144; II, 144; III, 127.

¹²⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 149; I, 317; I, 388.

¹²⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 237; II, 360; IV, 256.

¹³⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 194.

¹³¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 257; I, 297; I, 337.

¹³² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 242; I, 255.

¹³³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 304; I, 312.

¹³⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 103; III, 183; IV, 347.

¹³⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 246.

a) Sebeb-i Nüzûl Bildiren Sahîh Hadisin Tercih Sebebi Olması

Örnek 1:

“Doğu da, batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah’(ın rahmeti ve nimeti) boldur. O (her şeyi) bilendir.”¹³⁶ ayetinin tefsirinde İbn Cüzey şöyle söylemektedir: “Sahîh hadiste bildirildiğine göre sahabeler bir gece seferde iken, gecenin karanlığı nedeniyle kiblede başka bir yöne doğru namaz kılmışlardı. Bunun üzerine bu ayet indi. Ayrıca bu ayetin; bineği üzerinde giden yolcunun nafil namazı hakkında, bir önceki ayete râcî olarak ‘Eğer Allah’ın mescitlerinden men edilerseniz nerede olursanız orada namaz kılabilirsiniz.’ anlamında ve kiblenin değiştirilmesini inkâr edenlere karşı bir delil getirme olarak indirildiği de söylenmiştir. Bunlardan sahih olan ise birinci görüştür.”¹³⁷ Müfessir böylece, sahih hadisin bulunduğu yerde diğer rivayetleri kabul etmeyerek sahih hadisi, tercih sebebi olarak kullanmıştır.

Örnek 2:

“Hani (o kâfirler) bir zaman da: ‘Ey Allah’ım! Eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir!’ demişlerdi.”¹³⁸ Müfessir bu ayeti tefsir ederken, bu duayı yapan kimsenin Nadr b. el-Hâris veya Kureyş’ten başka birinin olduğunu, Hz. Peygamber’i yalanladıkları zaman kendi aleyhlerine bu şekilde dua ettiklerini söyler. Bunun akabinde şöyle der: “Sahihs olan bu şekilde dua edenin Ebû Cehil olduğudur. Zira Buhârî ve Müslim bunu kitaplarında rivayet etmişlerdir.”¹³⁹

b) Önde Gelen Sahabelerin Sözüünü Esas Alması

Örnek:

“De ki: ‘Allah’tan başka, bize ne yarar, ne zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım? Ve Allah bizi doğru yola ilettikten sonra, ökçelerimiz üzerinde (eski durumumuza) döndürölüp; şeytanların ayartarak şaşkın bir halde çölde bıraktıkları; arkadaşlarının ise ‘Bize gel!’ diye doğru yola çağırdukları kimse gibi (şaşkın bir duruma) mı düşelim?’ De ki: ‘Yol gösterme, ancak Allah’ın yol göstermesidir. Bize,

¹³⁶ Bakara 2/115: وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

¹³⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 146.

¹³⁸ Enfâl 8/32: وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِن كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

¹³⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 121. el-Buhârî, **a. g. e.**, Kitâbu Tefsîri'l-Kur’ân/3, V, 197; Müslim, **a. g. e.**, Kitâbu Sıfâti'l-Münâfkîn ve Ahkâmihim/6, Hadis No: 2797, IX, 243.

âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.’¹⁴⁰ İbn Cüzey ayette bahsedilen arkadaşları tarafından doğru yola çağırılan kimsenin, babası tarafından İslam’a çağırılan Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk olduğunu ve ayetin onun hakkında indiğini söyler ve şöyle devam eder: “Ancak Âişe’nin, ‘Kur’ân’da Ebû Bekir ailesi hakkında benim beraatımdan başka bir şey inmemiştir.’¹⁴¹ şeklindeki sözü, bu rivayeti iptal etmektedir.”¹⁴² Bu şekilde müfessir, önde gelen bir sahabenin sözünü esas alarak tercihini bu yönde yapmıştır.

c) Meşhur Olan Rivayeti Belirtip Tercih Etmesi

Örnek 1:

“İnkâr edenlere söyle: ‘Yenileceksiniz ve cehenneme sürüleceksiniz.’ Orası ne kötü bir döşektir!”¹⁴³ Müfessir ayette yenilecek ve cehenneme sürülecekleri bildirilen topluluğun Medine Yahudileri veya Kureyş müşrikleri olabileceğini söyledikten sonra bu iki kavlin de doğru olduğunu, zira Medine Yahudilerinin de Mekke müşriklerinin de mağlup edildiğini zikrederek şöyle devam eder: “Ancak bu rivayetlerin en meşhuru, ayetin Benî Kaynuka‘ hakkında inmiş olmasıdır. Zira Resûlullah (s.a.v.) Bedir gazvesinden sonra onları İslam’a davet etmiş, onlar ise Hz. Peygamber’e; kendilerini, savaşmayı bilmeyen Mekkeliler gibi sanmamasını, eğer savaşılırsa güçlerini o zaman göreceklerini söylemişlerdi ve ayet bunun üzerine indi.”¹⁴⁴

Örnek 2:

“Ey peygamber niçin, Allah’ın sana helâl kıldığı şeyi, eşlerinin, hatırı için haram kılıyorsun? Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”¹⁴⁵ ayetinin nüzûl sebebi olarak İbn Cüzey iki rivayet aktarır. Birincisine göre Hz. Peygamber bir gün zevcesi Hafsa’nın evine gelmiş, fakat Hafsa babasını ziyarete gittiğinden kendi cariyesi Mâriye’yi çağırarak onunla Hafsa’nın evinde beraber olmuştu. Hafsa gelince buna alınmış, Hz. Peygamber de onu razı etmek için Mâriye’yi kendisine haram kılmak istemişti ve ayet bunun üzerine indi. İkinci rivayete göre ise Resûlullah (s.a.v.) hanımı

¹⁴⁰ En‘âm 6/71: *فَلْأَنْدَعُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدَّ عَلَىٰٓ اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰنَا اللّٰهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِيْنُ فِي الْاَرْضِ*

¹⁴¹ İbn ‘Atıyye, Ebû Muhammed ‘Abdülhak b. Gâlib (v.543/1148), **el-Muharrerü’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz**, Dâru İbn-i Hazm, Beyrut, 2002, s. 1711.

¹⁴² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 25.

¹⁴³ Âl-i ‘İmrân 3/12: *فَلْ لِلَّذِيْنَ كَفَرُوْا سَعٰلِبُوْنَ وَّيُحْسِرُوْنَ اِلٰى جَهَنَّمَ وَّبٰسَ الْمِهَادِ*

¹⁴⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 237.

¹⁴⁵ Tahrîm 66/1: *يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَ تَبْتَغِيْ مَرْضَاةَ اَزْوَاجِكَ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ*

Zeyneb'in evine giderek orada bal içiyordu. Âişe, Hafsa ve Sevde kendi aralarında anlaşarak Hz. Peygamber'e bunu bıraktırmak istediler ve Hz. Peygamber kimin yanına gelirse ona "Sen reçine yemişsin, sende reçine kokusu hissediyorum." demek üzere anlaştılar ve böyle yaptılar. Resûlullah (s.a.v.) da bunun üzerine "Hayır, bal şerbeti içtim. Onu bir daha içmeyeceğim" demiş ve ayet bunun üzerine inmiştir. Bu rivayetleri naklettikten sonra müfessir, birinci rivayetin daha meşhur olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁶

d) Ayetin Nüzûl Zamanı İle Bağdaşmayan Rivayetleri Reddetmesi

Örnek 1:

"Kendilerine zulmedildikten sonra Allah uğrunda göç edenleri, dünyada güzelce yerleştireceğiz, (onlara vereceğimiz) âhiret mükâfatı ise daha büyüktür. Keşke bilseler!"¹⁴⁷ Müfessir bu ayetin nüzûl sebebi hakkında şunları söylemektedir: "Bu ayetin Ebû Cendel b. Süheyl hakkında indirildiği söylenmektedir. Ancak bu, makul olmayan bir görüştür. Çünkü bu sure, Ebû Cendel olayından önce inmiştir."¹⁴⁸

Örnek 2:

"Kim (hayır için) verir, korunursa ve en güzel sözü doğrularsa, Ona en kolay yolda gitmeyi kolaylaştırırız."¹⁴⁹ İbn Cüzey bu ayetlerin, Hz. Ebû Bekr'i methetmek için indirildiğini, çünkü onun Allah rızası için malından infâk ettiğini ve Müslüman olan köleleri satın alıp serbest bıraktığını söyleyerek şöyle devam etmiştir: "Bu ayetin Ebu'd-Dehdâh hakkında indiği söylenmiştir ancak bu zayıftır. Çünkü bu ayetler Mekki'dir, Ebu'd-Dehdâh ise Medine'de Müslüman olmuştur."¹⁵⁰

e) Rivayetin, Ayetin Bağlamının Delaletine Uygun Olmasının Tercih Sebebi Olması

Örnek:

"De ki: 'Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok

¹⁴⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 242-243.

¹⁴⁷ Nahl 16/41: وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

¹⁴⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 291.

¹⁴⁹ Leyl 92/5-7: فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَالْتَمَىٰ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ

¹⁵⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 386.

esirgeyendir.’¹⁵¹ İbn Cüzey bu ayetin nüzûl sebebi hakkında ihtilaf olduğunu belirterek üç rivayet zikreder. Buna göre ayet:

1- Hamza'nın katili olan ve Müslüman olmak isteyen, ancak yaptığı işten dolayı affedilmemekten korkan Vahşi hakkında,

2- İman edip de hicret etmeyen, sonra fitneye düşen, sonra da pişman olan ancak tövbelerinin kabul edilmeyeceğini zanneden bir topluluk hakkında

3- Cahiliye insanlarından, yaptıkları kötü işler dolayısıyla İslam'ın kendilerine fayda vermeyeceğini düşünen bir topluluk hakkında inmiştir. Ayetin manasının, bahsi geçen kimseler hakkında inse de, kıyamete kadar yaşayacak olan tüm insanlar için genel olduğunu söyleyen müfessir tercihini şu şekilde belirtmektedir: “Açık olan bu ayetin kâfirler hakkında indiği ve ayette geçen bağışlanma vaadinin de, Müslüman olmaları halinde onlar hakkında gerçekleşecektir. Bu ayetin kâfirler hakkında nâzil olmasının delili ‘Hayır, sana âyetlerim geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve nankörlerden oldun!’¹⁵² ayetine kadar olan kısımdır.”¹⁵³

f) Ayetin Lafzının Delaletinin Tercih Sebebi Olması

Örnek:

“Ana ve babasına: ‘Öf be size! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken, beni mi tekrar dirilmekle tehdit ediyorsunuz?’ diyen kimseye, ana ve babası Allah'ın yardımına sığınarak: ‘Yazıklar olsun sana! İman et. Allah'ın vaadi gerçektir.’ dedikleri halde o: ‘Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.’ der.”¹⁵⁴ İbn Cüzey bu ayetin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Sıddîk hakkında indiğini söyleyen Mervan b. el-Hakem'in rivayetini aktardıktan sonra Hz. Âişe'nin “Allah'a yemin olsun Ebû Bekir ailesi hakkında benim beraatımdan başka Kur'ân'da bir şey inmedi.”¹⁵⁵ diyerek bu rivayeti kabul etmediğini belirtir ve şöyle devam eder: “Bu rivayeti kesin bir şekilde iptal eden, (bir sonraki ayetteki¹⁵⁶) ‘İşte onlar da kendilerine (azab) söz(ü) gerekli olmuş kimselerdir.’ ifadesidir. Çünkü Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk Müslüman

¹⁵¹ Zümer 39/53: قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

¹⁵² Zümer 39/59: بَلَىٰ قَدْ جَاءَكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ

¹⁵³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 363.

¹⁵⁴ Ahkâf 46/17: وَالَّذِي قَالَ لَوْلَاذِيهِ أَفْ لَكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِن قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَنْجِثَانِ اللَّهَ وَيَلْكَ آمِنٌ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ قِيلُوا مَا هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

¹⁵⁵ İbn ‘Atıyye, *a. g. e.*, s. 1711.

¹⁵⁶ Ahkâf 46/18: “İşte onlar da kendilerine (azab) söz(ü) gerekli olmuş kimselerdir. Kendilerinden önce geçen cin ve insan toplulukları arasında (azabın içinde) bulunacaklardır. Gerçekten onlar, ziyana uğrayanlardır.” أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أَمِّ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ

olmuş ve Müslümanların seçkinleri arasında yer almıştır. Ayrıca bu ayetin manasının genel olmasının delili, “İşte onlar da kendilerine (azab) söz(ü) gerekli olmuş kimselerdir.” ayetinde cemi‘ sîgası kullanılmasıdır. Eğer burada bir kişi kastedilmiş olsaydı müfred sîga kullanılırdı.”¹⁵⁷

g) Tercihini Zımnen Belirtmesi

Müfessir nüzûl sebepleri ilgili rivayetler aktardığı bazı ayetlerde açık olarak tercih belirtmemiş olsa da, onun tercihini kullandığı rivayet kalıbından anlıyoruz. Şöyle ki onun kullandığı “... نزلت في و قيل نزلت في” / “(Bu ayet) falan (olay yahut şahıs) hakkında inmiştir. Falan (olay ya da şahıs) hakkında indiği de söylenmektedir.” rivayet kalıbı, müfessirin birinci rivayeti tercih ettiğini göstermektedir.

Örnek 1:

“İman ettikten, Resul’ün hak olduğunu gördükten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra, inkâr eden bir topluma Allah nasıl yol gösterir? Allah, zâlim toplumu doğru yola iletmez.”¹⁵⁸ İbn Cüzey bu ayetin nüzûl sebebi hakkında şunları söylemektedir: “Bu ayet Haris b. Süveyd ve onun gibi önce Müslüman olan sonra irtidad ederek kâfirlere katılan, sonra da ailelerine mektup yazarak tövbelerinin kabul olup olmayacağını soran kimseler hakkında inmiştir. Bu ayetin, Resûlullah (s.a.v.)’ın sıfatlarını gören ve ona iman eden, ancak ona peygamberlik verilince peygamberliğini inkâr eden Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında indiği de söylenmektedir.”¹⁵⁹

Örnek 2:

“İnsanlardan kimi vardır ki ‘Allah’a inandık.’ der, fakat Allah uğrunda kendisine eziyet edilince insanların işkencesini, Allah’ın azabı gibi sayar. Ama Rabbinden (sana) bir yardım gelse, andolsun: ‘Biz de sizinle beraberdik.’ derler. Allah, âlemlerin göğüslerinde bulunan (düşünceler)i daha iyi bilmez mi?”¹⁶⁰ Müfessir bu ayetin nüzûl sebebini şöyle bildirmiştir: “Bu ayet dilleriyle Müslüman olduğunu söyleyen, kâfirlere işkence görünce imanlarından dönen, Allah inananlara yardım ettiği zaman ise ‘Şüphesiz biz sizinle birlikteyiz.’ diyen bir grup hakkında indi. Bu

¹⁵⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 80-81.

¹⁵⁸ Âl-i İmrân 3/86: وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

¹⁵⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 260-261.

¹⁶⁰ ‘Ankebût 29/10: وَمِنَ النَّاسِ مَن يُقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِن جَاءَ نَصْرٌ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولَنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوْلَىٰ ۗ وَاللَّهُ بِأَعْيُنِنَا ۗ صُورَ الْعَالَمِينَ

ayetin, Ebû Cehil ile ana bir kardeş olan Ayyâş b. Ebî Rebî'a hakkında indiği de söylenmiştir.¹⁶¹

2- Bir Ayet Hakkında Birden Fazla Nüzûl Sebebi Olması Durumu

Bir ayet hakkında birden fazla nüzûl sebebinin olduğu durumlarda ise İbn Cüzey ya farklı sebab-i nüzûl rivayetlerini zikrederek, tercih belirtmeden, bunların her birine göre ortaya çıkacak manaları verir yahut da birden çok nüzûl sebebinin caiz görerek ayetin manasının, verdiği rivayetlerin tamamını kapsadığını ifade eder.

a) Farklı Nüzûl Sebebi Rivayetlerini ve Bunlara Göre Ortaya Çıkacak Değişik Manaları Vermesi

Örnek:

“Ey inananlar, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Eğer Kur’ân indirilirken onları sorarsanız, size açıklanır. Hâlbuki Allah onları affetmiştir. Allah bağışlayandır, halimdir.”¹⁶² ayeti hakkında İbn Cüzey iki farklı rivayet vermiş ve her bir rivayet için ortaya çıkacak olan farklı manaları ifade etmiştir. Şöyle ki: “Bu ayetin nüzûl sebebinin, Hz. Peygamber’e babasının kim olduğunu soran Abdullah b. Huzâfe olduğu söylenmektedir. Resûlullah (s.a.v.) ona ‘Baban Huzâfe’dir.’ deyince başka biri ‘Benim babam nerede?’ diye sormuş, Hz. Peygamber de ona ‘Baban cehennemdedir.’ cevabını vermiştir. Bu ayetin nüzûl sebebinin şu olduğu da söylenmiştir. Hz. Peygamber ‘Allah size haccı farz kıldı, haccı yapın.’¹⁶³ buyurdu. Orada bulunanlar ‘Her sene mi ya Resûlallah?’ diye sordular. Hz. Peygamber sustu, döndü ve ‘Hayır, eğer evet demiş olsaydım size vacip olurdu.’ buyurdular. Birincisine göre mana, ‘Hoşunuza gitmeyecek şeylerin size haber verilmesi sonucunda hoşnut olmayacağınız şeyleri sormayın’, ikincisine göre ise, ‘Yapmakta zorluk çekeceğiniz şeyler ile sizi mükellef kılmakla sizi hoşnut etmeyecek şeyleri sormayın’ şeklinde olur.”¹⁶⁴

¹⁶¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 209. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 297; I, 326; IV, 427.

¹⁶² Mâide 5/101: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءَ إِن تُبَدَّلَ لَكُمْ سُوءُكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبَدَّلَ لَكُمْ عَنَّا اللَّهُ عَنهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

¹⁶³ et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (v. 279/892), **es-Sünen**, Şirketü Mektebeti Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 3. bs, Mısır, 1976, Kitâbu'l-Hacc/3, Hadis No: 812, III, 167.

¹⁶⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 403-404.

b) Bir Ayet Hakkında Birden Fazla Nüzûl Sebebini Câiz Görmesi

Örnek 1:

“Ey iman edenler! Siz, bir yemeğe çağırılmadıkça, zamanını gözetmeksizin, Peygamber’in evlerine girmeyin. Ancak davet edildiğiniz vakit girin. Yemeği yediğinizde hemen dağılın, sohbete dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamber’i üzmemekte, fakat o (size bunu söylemekten) utanmaktadır. Ama Allah, hakkı söylemekten çekinmez.”¹⁶⁵ İbn Cüzey bu ayetin nüzûl sebebi hakkında şunları söylemiştir: “Bu ayetin nüzûl sebebi, Enes’in rivayetine göre şöyledir: Hz. Peygamber Zeynep bt. Cahş ile evlendiği zaman yemek verdi ve insanları davet etti. Yemek bittikten sonra bir grup kalkmayarak evde kaldı. Bu durum Hz. Peygamber’in ağırına gitti ve kalkıp giderler diye kendisi çıkarak diğer hanımlarının odalarına gitti. Döndüğünde onları hala oturuyor buldu. Bunun üzerine yeniden evden çıktı ve onlar da bu sefer kalkıp evi terk ettiler. İbn Abbâs ise ayetin, Hz. Peygamber’in evindeki yemek vaktini gözetleyen, yemekten önce eve gelen, yemek pişinceye kadar bekleyen, sonra yemeği yiyen, yemekten sonra da kalkıp gitmeyen bir takım kimseler hakkında indiğini söyler. Bunun üzerine o kimselere, kendilerine izin verilinceye kadar Hz. Peygamber’in evine girmemeleri ve yemeği yiyince hemen çıkmaları emredilmiştir. Bu rivayetlerden birincisi daha meşhurdur. İbn Abbâs’ın rivayeti ise, kendilerine izin verilinceye kadar evlere girmekten men edilmeye ilgili hususlar için daha münasiptir. Yani İbn Abbâs’ın söylediğine göre kendilerine izin verilene kadar evlere girmekten nehiy, birinci rivayete göre ise yemekten sonra oturmaktan nehiy söz konusudur. Bu durumda ayet, bu iki hükmü de ihtiva etmektedir.”¹⁶⁶ Müfessirin bu yorumundan, her iki rivayeti de benimsediği anlaşılmaktadır.

Örnek 2:

“Görmedin mi şu adamları ki gizli gizli konuşmaktan menedildikleri halde yine o menedildikleri işe dönüyorlar; günah, düşmanlık, Elçiye isyan hususunda gizli gizli konuşuyorlar. Sana geldikleri zaman seni, Allah’ın selâmlamadığı bir tarzda selâmlıyorlar ve kendi içlerinde de: ‘Bu dediğimizden ötürü Allah bize azap etse ya’ diyorlar. Cehennem onlara yeter. Oraya gireceklerdir, ne kötü gidilecek yerdir

¹⁶⁵ Ahzâb 33/53: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرٍ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَسِرُوا وَلَا مَسْتَأْذِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ

¹⁶⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 261-262.

orası!”¹⁶⁷ İbn Cüzey bu ayetin nüzûl sebebi hakkında şunları söylemektedir: “Bu ayet Yahudilerden bir grup hakkında indi. Onlar kendi aralarında fısıldaşıyorlar ve inananlara karşı kaş göz işaretleri yapıyorlardı. Resûlullah (s.a.v.) onları bunu yapmaktan men etti ama onlar yapmaya devam ettiler. Bu ayetin münafıklar hakkında indiği de söylenmektedir. Ayette geçen ‘Sana geldikleri zaman seni, Allah’ın selâmlamadığı bir tarzda selâmlıyorlar.’ ifadesinden ötürü birinci rivayet daha tercihe şayandır. Çünkü bu işi yapan Yahudilerdir. En güzel olanı ise ‘Allâh’ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi?’¹⁶⁸ ayeti münasebetiyle bu ayetin, Yahudilerle beraber münafıklar hakkında indiğidir. Bu durumda ayet, her iki grup hakkında inmiştir.”¹⁶⁹

Verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı gibi, bir ayet hakkında birden fazla nüzûl sebebi rivayeti olması durumunda İbn Cüzey, bazen bu rivayetler arasında bir tercihte bulunmadan her bir rivayete göre ortaya çıkacak manaları vermekte yahut değişik nüzûl sebebi rivayetlerini telif ederek ayetin, her iki rivayetin aktardığı olay yahut şahıslar üzerine indiğini belirtmektedir.

3- Nüzûl Sebebinin Âmm Lafzı Tahsis Etmemesi

İbn Cüzey’in, tefsirinde nüzûl sebepleri ile ilgili yaptığı değerlendirmeleri incelediğimiz zaman onun birçok yerde sebebin hususiliğini değil, lafzın umumiliğini tercih ettiğini görmekteyiz. Bununla birlikte umum-husus arasında tercihte bulunmadığı noktalar da mevcuttur. Şimdi bu konu ile ilgili örneklere geçelim.

a) Sebebin Hususiliğini Değil Lafzın Umumiliğini Esas Alması

Örnek 1:

“(Ey Muhammed), sen, sevdiğini doğru yola iletemezsin, fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir. O, yola gelecek olanları daha iyi bilir.”¹⁷⁰ Müfessir bu ayetin nüzûl sebebini şu sözlerle bildirmektedir: “Bu ayet, ölüm döşğinde Hz. Peygamber kendisini kelime-i tevhid söylemeye çağırdığı zaman ‘Eğer Kureyş’in beni

¹⁶⁷ Mücâdele 58/8: وَإِذَا مَعْصِيَةَ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاءُوكَ حَيَوتًا بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصَلُّونَهَا فَيَنسَ الْمَصِيرُ

¹⁶⁸ Mücâdele 58/14: أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ

¹⁶⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 196.

¹⁷⁰ Kasas 28/56: إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

ayıplayıp kınamayacaklarını bilseydim, benden istediğini kabul ederdim.’ diyerek vefat eden Ebû Tâlib hakkında inmiştir. Bununla birlikte ayetin lafzı geneldir.”¹⁷¹

Örnek 2:

“Allah’a ve Elçisine inanın ve (O’nun) sizi hâkim kıldığı, sizin yönetiminize verdiği şeylerden (Allah için) harcayın. Sizden, inanan ve (hak rızasına) harcayanlar için büyük mükâfat vardır.”¹⁷² İbn Cüzey bu ayetin nüzûl sebebini şu şekilde aktarmaktadır: “Bu ayetin Tebük Gazvesi sırasında yapılan harcamalarla ilgili olarak indiği rivayet edilmiştir. Bu rivayete göre de ayette bahsedilen iman edip hak rızası için harcayan kimsenin ise Osman b. Affân olduğu rivayet edilmektedir. Çünkü o, (Müslümanlar için) zor ve sıkıntılı bir günde ordunun teçhizat masraflarını karşılamıştır. Bununla birlikte ayetin lafzı bütün insanlar için genel ve hükmü bakidir.”¹⁷³

b) Sebebin Hususiliğine Karşın Hususilik ve Umumilik Arasında Tercihle Bulunmaması

Örnek 1:

“Sizin dostunuz önce Allah, sonra peygamberi, sonra namaza devam eden ve Allah’ın emirlerine boyun eğerek zekât veren müminlerdir.”¹⁷⁴ Müfessir bu ayetin nüzûl sebebini şu şekilde dile getirmektedir: “Bu ayetin ‘boyun eğerek zekât veren müminler’ kısmının Alî b. Ebû Tâlib hakkında indiği söylenmektedir. Bir gün o namazda rükû halindeyken bir dilenci ondan bir şey istemiş, o da yüzüğünü çıkarıp dilenciye vermiştir. Bu ayetin manasının genel olduğu da söylenmektedir.”¹⁷⁵

Örnek 2:

“İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah’ı şahit tutar. Hâlbuki o, hasımların en yamanıdır.”¹⁷⁶ İbn Cüzey bu ayet hakkında şunları söylemiştir: “Bu ayetin önce Müslüman olup sonra İslam’dan çıkan, Müslümanların hayvanlarını öldürerek ekinlerini yakan Ahnes b. Şerîk hakkında indiği de, münafıklar

¹⁷¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 198-199.

¹⁷² Hadîd 57/7: آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْقُضُوا مِمَّا جَعَلْتُمْ مَسْتَحْلِفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْقُضُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ

¹⁷³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 182.

¹⁷⁴ Mâide 5/55: إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

¹⁷⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 390.

¹⁷⁶ Bakara 2/204: وَمَنْ النَّاسُ مِنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ

hakkında indiği de, bu sıfat üzere olan herkes için genel olarak indiği de söylenmiştir.¹⁷⁷

Görüldüğü gibi müfessir, sebab-i nüzûl rivayetleri ile ilgili olarak bazen sebebin hususiliğini değil lafzın umumiliğini esas aldığını açıkça belirtirken bazı yerlerde de tercih belirtmeden ayetin husus veya umum üzere indiğinin söylendiğini belirtmekle yetinmiştir.

IV- NÂSİH VE MENSÛH

Nesh sözlükte ‘silme, giderme, bir şeyin hükmünü kaldırmak, geçersiz kılmak, feshetme, iptal etme, bozma¹⁷⁸, bir şeyi, kendisini takip eden bir şeyle izale etme¹⁷⁹, anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise nesh; şer’î bir hükmü, şer’î bir delille kaldırmak¹⁸⁰, daha önce gelmiş bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nassın hükmü ile deđiştirmek¹⁸¹ manasında kullanılır. Bu durumda mensûh, hükmü kaldırılmış nassa, nâsîh de hükmü kaldıran nassa karşılık gelmektedir.

Nesh meselesi, tefsir usûlünde tartışmaların en yoğun olarak yaşandığı konulardan birisidir. İslam’ın ilk devirlerinden beri Kur’ân’da neshin olduğunu iddia edenler olduğu gibi buna karşı çıkanlar da daima bulunmuştur. Günümüzde yaygın olan kanaat ise Kur’ân’da mensûh ayetin olmadığıdır.¹⁸²

A-Müfessirin Nâsîh-Mensûh Konusuna Yaklaşımı

İbn Cüzey, tefsirinin birinci mukaddimesinin, bazı Kur’ân ilimlerine ayırdığı dördüncü babında nesh ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Nesh, ahkâm ile ilgilidir. Haberler nesh edilemez. Kur’ân’da bulunan nâsihi, mensûhu ve nesh edilemez olan muhkem ayetleri mutlaka bilmek gerekir. Kur’an’daki nâsîh ve mensûh hakkında pek çok eser telif edilmiştir. Bunların arasında en güzeli Kâdî Ebû Bekr İbnü’l-Arabî’nin (v. 543/1148) eseridir.”¹⁸³ Müfessir bu şekilde Kur’ân’da nesh ile ilgili genel bir bilgi verdikten sonra bu konuyu ayrı bir başlık altında ele alacağını ifade etmiş ve bu mukaddimenin yedinci babını müstakil olarak Kur’ân’da nesh

¹⁷⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 186.

¹⁷⁸ İbn Manzûr, *a. g. e.*, III, 61; ez-Zebîdî, *a. g. e.*, II, 282.

¹⁷⁹ er-Râğıb el-İsfehânî, *a. g. e.*, s. 801.

¹⁸⁰ ez-Zerkânî, *a. g. e.*, s. 176; Cerrahoğlu, İsmail, *a. g. e.*, s. 122.

¹⁸¹ ‘İtr, Nureddîn, *a. g. e.*, s. 131; Demirci, Muhsin, *a. g. e.*, s. 160.

¹⁸² Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, 7. bs., Konya, 2004, s. 339.

¹⁸³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 17.

konusuna tahsis etmiştir. İbn Cüzey'in burada yaptığı tanımlamaya göre nesh lügatte 'izale etmek' ve 'nakletmek' anlamlarına gelmekte; terim olarak ise şer'î bir hükmün nâzil olduktan sonra kaldırılması anlamını taşımaktadır.¹⁸⁴ Ayrıca müfessir, bir Müfredâtü'l-Kur'ân çalışması olarak değerlendirebileceğimiz tefsirinin ikinci mukaddimesinde nesh kelimesinin Kur'ân'da; "İşte Kitabımız, aleyhinize gerçeği söylüyor. Çünkü biz, yaptıklarınızı yazıyorduk."¹⁸⁵ ayetinde 'yazmak'; "Biz bir âyeti siler veya unutturursak ondan daha iyisini, ya da benzerini getiririz."¹⁸⁶ ayetinde ise 'izale etmek' anlamlarına geldiğini belirtmiştir.¹⁸⁷

İbn Cüzey Kur'ân'da üç çeşit neshin varlığından bahseder:

1- "Babalarınızdan yüz çevirmeyin. Zira bu sizin hakkınızda nankörlük olur."¹⁸⁸ kavlinde olduğu gibi lafzın ve mananın neshi.

2- "Yaşlı erkek ve kadın eğer zina ederlerse Allah'tan bir ceza olarak onlara mutlaka recm uygulayın. Allah azîz ve hakîmdir." kavlinde olduğu gibi mananın değil sadece lafzın nesh olması.

3- Lafzın değil sadece mananın nesh olmasıdır ki Kur'ân'da buna dair pek çok örnek vardır.¹⁸⁹

İbn Cüzey bu şekilde Kur'ân'da mevcut bulunan nesh çeşitlerini saydıktan sonra bazı ulemânın, son zikredilen nesh çeşidinden Kur'ân'da iki yüz on iki adet bulunduğunu, ancak bu âlimlerin tahsis, takyîd ve istisnayı da neshten saydıklarını, ancak bunlar ile nesh arasında malum bir takım farkların bulunduğuna işaret eder.¹⁹⁰

Müfessir, inkârcılarla barış içinde olma, onları bağışlama, onlardan yüz çevirme ve yaptıkları eziyetlere sabretmekle ilgili olan ayetlerin, onlarla savaşmayı emreden ayetler ile nesh edildiğini söylemekte, tefsirde bu ayetlerin geçtiği her yerde tekrar zikrine ihtiyaç duyulmasın diye bu ayetlerin bir listesini vermekte ve bu ayetlerin elli dört ayet içerisinde¹⁹¹ yüz on dört ayet olduğunu ifade etmektedir.¹⁹²

¹⁸⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 30.

¹⁸⁵ Câsiye 45/29: هَذَا كِتَابُنَا يُنطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

¹⁸⁶ Bakara 2/106: مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا

¹⁸⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 74.

¹⁸⁸ el-Buhârî, **a. g. e.**, Kitâbu'l-Muhâribîn min Ehli'l-Küfr ve'r-Ridde/31, VIII, 26.

¹⁸⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 30.

¹⁹⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 30.

¹⁹¹ et-Teshîl'in elimizdeki baskısında ifade aynen bu şekilde, "Elli dört ayet için yüz on dört ayet bulunmaktadır." cümlesi ile kullanılmaktadır. Kanaatimizce bu "Elli dört sure içinde yüz on dört ayet bulunmaktadır." şeklinde olmalıdır. Ancak müfessirin, ilgili ayetler için verdiği listeye baktığımızda, kendi zikrettiği bu rakamları bulamamaktayız. İbn Cüzey'in verdiği listede, ilgili konuya ilişkin mensuh ayetlerin sayısı elli iki sure içinde yüz altı ayet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müfessir neshin caiz olması konusuna da “Bilmez misin ki Allah her şeye gücü yetendir.”¹⁹³ ayetinin tefsirinde değinerek şöyle demektedir: Bu ayet, neshin caiz olmasına delildir. Çünkü nesh, Yahudilerin iddia ettiklerinin aksine (Allah için) mümkün olan işlerdendir. Zira onlar Allah için neshi muhal görüyorlardı. Ayrıca nesh aklen caiz ve şer‘an vakidir. Onların şeriatî kendilerinden öncekini nasıl neshettiyse, onlardan sonra gelen şeriat de onlarınkini neshetmiştir.”¹⁹⁴

İbn Cüzey ayrıca “Tevrat indirilmeden önce, Yakub’un kendisine harâm kıldığı şeyler dışında, İsrâiloğullarına bütün yiyecekler helâldi. De ki: ‘Doğru iseniz, Tevrat’ı getirip okuyun.’ ”¹⁹⁵ ayetinde de neshin cevazına delil olduğunu söylemekte ve şöyle demektedir: Bu ayette neshin caiz olmasına ve vukuuna delil vardır. Çünkü Allah, bazı yiyecekler helal iken (Tevrat’ın indirilmesi ile) onları İsrailoğulları’na haram kılmıştır.¹⁹⁶

Müfessir “Birimize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınları uygun bir biçimde vasiyet etmek, korunanlar üzerine bir borçtur.”¹⁹⁷ ayetinin tefsirini yaparken “(Vasiyet), miras ayeti indirilmeden önce farzdı. Sonra miras ayeti vasiyeti, Hz. Peygamber’in ‘Vâris için vasiyet yoktur.’¹⁹⁸ hadisi ile birlikte nesh etti. Böylece vasiyet, mirasçı olmayan yakınlar hakkında mendup olarak kaldı.”¹⁹⁹ diyerek sünnetin de Kur’ân’ı nesh edebileceği düşüncesinde olduğuna işaret etmektedir.

B- et-Teshîl’de Nâsih-Mensûh

Bu bölümde, nâsih-mensûh konusunun et-Teshîl’de nasıl işlendiğine dair çeşitli başlıklar altında örnekler vereceğiz.

¹⁹² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 30.

¹⁹³ Bakara 2/106: أَلَمْ تَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

¹⁹⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 144.

¹⁹⁵ Âl-i ‘İmrân 3/93: فَاتَّوَرَاةَ الْتَوْرَةِ فَلَمَّا نَزَّلَ التَّوْرَةَ قَالَ فَاتَّوَرَاةَ: فَاتَّوَرَاةَ الْتَوْرَةِ

¹⁹⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 262.

¹⁹⁷ Bakara 2/180: كَتَبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

¹⁹⁸ ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl b. Behrâm (v. 255/869), *Sünenü’l-Dârimî*, Dâru İhyâi’s-Süneni’n-Nebeviyye, I-II, Dimaşk, 1349, Kitâbul-Vesâyâ, Babû’l-Vasiyyet li’l-Vâris, II, 419.

¹⁹⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 172-174.

1- Müfessirin, Kıtâl ve Seyf Ayetlerinin Nesh Ettiği Ayetlere Yaklaşımı

İbn Cüzey'in, kıtâl ve seyf ayetleri de denilen "Haram aylar çıkınca (Allah'a) ortak koşanları nerede bulursanız öldürün"²⁰⁰ ile "Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı."²⁰¹ ayetlerinin, müşriklerle iyi geçinmeyi, onların eziyetlerine sabır göstermeyi ve onları bağışlamayı emreden yüz altı ayeti nesh ettiğini tefsirinin mukaddimesinde belirttiğini daha önce ifade etmiştik. Müfessir tekrar olmaması açısından mukaddimesinde bu ayetlerin listesini verdiyse de, tefsirin içinde bu ayetlerin bulunduğu yerlerin pek çoğunda, bu ayetlerin mensuh olduğunun yeniden belirtildiğini görmekteyiz.

Örnek 1:

"(Resûlüm!) onlar seni yalanlarsa de ki: 'Benim işim bana, sizin işiniz de size aittir. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım.'"²⁰² İbn Cüzey bu ayetin uzlaşma ifade ettiğini ve kıtâl ayeti ile nesh edildiğini söylemektedir.²⁰³

Örnek 2:

"(Ey Peygamber!) Sen o kâfirlere biraz daha mühlet ver! Onları kendi hallerine bırak!"²⁰⁴ ayetinin de kâfirleri cezalandırmada yahut onlar aleyhine dua etmede aceleci davranılmaması anlamına geldiği söyleyen müfessir, bu ayetin seyf ayeti ile nesh edildiğini belirtmektedir.²⁰⁵

Bununla birlikte İbn Cüzey'in verdiği listede bulunmamasına rağmen tefsirin içerisinde kıtâl ve seyf ayetleri ile nesh edildiğine işaret edilen bazı ayetlere de rastlamaktayız.

Örnek 1:

"Kitap sahiplerinden çoğu, gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah emrini getirinceye kadar affedin, hoş görün. Şüphesiz Allah, her şeye gücü

²⁰⁰ Fâidâ Ansalîhü'l-Ansâhîrü'l-Hurûmü Fâfâllû'l-Müşrikîn Hayîthü Vâcânûmuhüm: Tevbe 9/5

²⁰¹ Kütîb 'Alaykümü'l-Qetâlü Vahu' Kûrê Lüküm: Bakara 2/216

²⁰² Vânuş 10/41: وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ

²⁰³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 174.

²⁰⁴ Târîk 86/17: فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ أَمَهُمْ رُوَيْدًا

²⁰⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 364.

yetendir.”²⁰⁶ İbn Cüzey, mukaddimede verdiği liste içinde yer vermemesine rağmen bu ayetin seyf ayeti ile nesh edildiğini söylemiştir.²⁰⁷

Örnek 2:

“En güzel isimler (el-esmâ’ü'l-hüsna) Allah’ındır. O halde O’na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır.”²⁰⁸ ayeti de müfessire göre kıtâl ayeti ile nesh edilmiştir.²⁰⁹ Bununla birlikte bu ayet de, müfessirin mukaddimede verdiği söz konusu liste içinde yer almamaktadır.

Buna mukabil bazı ayetlerin listede yer almasına rağmen mensuh olmadığına dair yorumların yapıldığı yerler de mevcuttur.

Örnek 1:

“Dinde zorlama yoktur. Doğruluk, sapıklıktan seçilip belli olmuştur. Kim tâğûtu (şeytan) inkâr edip Allah’a inanırsa, muhakkak ki o, kopmayan, sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah iştir, bilendir.”²¹⁰ Bu ayetin, İslam’ın son derece açık ve sıhhatli delillerinin olduğunu, dolayısıyla kimseyi İslam’a girmesi için zorlamaya gerek olmadığını ifade ettiğini söyleyen müfessir bu ayetin uzlaşma ifade ettiğinin ve kıtâl ayeti ile nesh edildiğinin söylendiğini de sözlerine eklemektedir. Ancak İbn Cüzey, ayetin nesh edilmiş olması görüşünü zayıf bulmaktadır. Zira bu ayet Medenî’dir. Barış ve savaşın terki ile ilgili ayet ise Mekkî’dir.²¹¹ Bu ayet, İbn Cüzey’in mukaddimede verdiği listede nesh edilmiş ayetler arasında yer alırken, görüldüğü gibi müfessir ilgili ayetin tefsirinde, bu ayetin mensuh olduğu görüşünü zayıf bulmaktadır.

Örnek 2:

İbn Cüzey mukaddimede kıtâl veya seyf ayeti ile nesh edilmiş ayetler listesinde yer vermesine rağmen “(Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.”²¹² ayetinin tefsirinde, bu ayetin hükmünün sabit ve sahih

²⁰⁶ Bakara 2/109: وَكَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كَفَارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتُوا وَأَصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

²⁰⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 145.

²⁰⁸ A‘râf 7/180: وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

²⁰⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 103.

²¹⁰ Bakara 2/256: لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّسُلُ مِنَ الْعَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

²¹¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 215.

²¹² A‘râf 7/199: خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

olduğunu söylemekte, ayetin nesh edilmiş olmasından ise ‘denilmiştir ki’ ifadesi ile bahsetmektedir.²¹³

Müfessirin seyf ayeti ile nesh edilen ayetler konusunda aşırıya gittiği göze çarpmaktadır. Örneğin “Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et.”²¹⁴ ayetinin tefsirinde şöyle denilmektedir: “Bu ayetteki yoldan kasıt İslam, hikmetten kasıt doğruluğu ortaya çıkmış kelimeler, güzel öğütten kasıt terğîb ve terhîb, mücadeleden kasıt ise muhalife cevap vermektir. Bu üç unsur, aklî ilimlerle uğraşanlar tarafından burhan, hitabet ve cidal olarak adlandırılmaktadır. Bu ayet yumuşaklık ve barış gerektirir. Seyf ayeti ile nesh edilmiştir.”²¹⁵ Müfessir “Kendileriyle savaşılana (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirdir.”²¹⁶ ayetinin bile kâfirlerle uzlaşmayı nesh ettiğini söylemekte ve şöyle demektedir: Bu ayet, savaşa izin veren ilk ayettir ve kâfirler ile iyi geçinmeyi (barış içinde olmayı) nesh etmiştir.”²¹⁷

İbn Cüzey’in barış ve affi emreden bazı genel anlamlı ayetleri de yine seyf ayetini baz alarak mensuh addedip yalnızca Müslümanlar arasında geçerli saydığını görmekteyiz.

Örnek 1:

“Rahman’ın kulları öyle kimselerdir ki, yeryüzünde mütevazı olarak yürürler, cahiller kendilerine laf atarsa ‘Selâm’ derler.”²¹⁸ ayetinin tefsirinde İbn Cüzey şöyle demektedir: “Bazı kimseler bu ayetin seyf ayeti ile nesh edildiğini söylemektedirler. Ancak nesh sadece inkârcılar hakkında olur. Bazı ahmak ve kendini bilmezleri görmezden gelme ve onlara yumuşak davranmak ise makbul görülmüştür ve bu nedenle ayet mensuh değildir.”²¹⁹

²¹³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 109.

²¹⁴ Nahl 16/125: اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ:

²¹⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 309.

²¹⁶ Hac 22/39: اذْنٌ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ:

²¹⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 80.

²¹⁸ Furkân 25/63: وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا:

²¹⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 150.

Örnek 2:

“Kötülüğü en güzel bir tutumla sav, çünkü biz onların yakıştırmakta oldukları şeyi çok iyi bilmekteyiz.”²²⁰ ayetinin tefsirinde ise müfessir bu ayetin mensuh değil muhkem olduğunu, neshin olması için inkarcılar ile yumuşaklık ve barış içinde geçinme ile ilgili bir ayet olması gerektiğini söylemektedir.²²¹

2- et-Teshîl’de Kıtâl ve Seyf Ayetlerin Nesh Ettiklerinin Dışında Kalan Mensûh Ayetler

Müfessirin, inkârcılarla barış içinde olmayı ve onlarla iyi geçinmeyi emreden ayetler dışında kesin olarak mensuh olduğuna hükmettiği ayetlerin sayısı ise pek fazla değildir. Şimdi bunlarla ilgili örneklere yer verelim:

Örnek 1:

İbn Cüzey “Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir.”²²² ayetinin, “Aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma.”²²³ ayeti ile nesh edildiğini söylemektedir.²²⁴

Örnek 2:

Müfessir “Hurma ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden de hem içki, hem de güzel gıdalar edirsiniz.”²²⁵ ayetinin de içki yasaklanmadan önce indiğini ve bu ayetin tahrim ayeti²²⁶ ile nesh edildiğini söylemektedir.²²⁷

²²⁰ Müminûn 23/96: اذْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ

²²¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 105.

²²² Mâide 5/42: فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ

²²³ Mâide 5/49: وَأَنْ احْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ

²²⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 387.

²²⁵ Nahl 16/67: وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا

²²⁶ Mâide 5/90: “Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar, şans okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.” يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

²²⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 296. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 209; I, 231; IV, 198.

3- Verilen Manaya Göre Ayetin Mensûh Olup Olmaması

İbn Cüzey bazı ayetlerin tefsirinde, ayete verilen manaya göre ayetin muhkem yahut mensuh olacağını belirtmektedir.

Örnek 1:

İbn Cüzey “Rabbinden sana vahyedilene uy. O’ndan başka ilâh yoktur. Ortak koşanlardan da yüz çevir.”²²⁸ ayetini tefsir ederken şunları söylemektedir: “Eğer mana ‘Müşriklerin seni çağırdığı şeyden yüz çevir.’ şeklinde olursa ayetteki emir muhkemdir. Şayet mana ‘Onlarla savaşmaktan ve onları cezalandırmaktan yüz çevir.’ şeklinde ise bu ayetteki emir mensuhtur. ‘Ben sizin üzerinize bekçi değilim’²²⁹ ve ‘Ben sizin üzerinize vekil değilim.’²³⁰ ayetlerinin tefsirinde de durum böyledir.”²³¹

Örnek 2:

“Eğer ceza verecekseniz, size yapılan eziyetin misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.”²³² ayetinin tefsirinde müfessir, buradaki sabrın savaşı terk etme anlamına geldiği takdirde mensûh, ancak Hz. Hamza’ya yapıldığı gibi müsle yapmaktan vazgeçme manası taşıdığı takdirde ise mensûh olmadığını ifade etmiştir.²³³

4-Bazı Ayetlerin Mensûh Olduğuna Dair Görüşleri Kabul Etmemesi

İbn Cüzey bazı kimseler tarafından mensûh olduğu iddia edilen ayetlerin mensûh olduğunu çeşitli gerekçeler ileri sürerek kabul etmemektedir.

a) Nâsîh ve Mensûh Olduğu İddia Edilen Bazı Ayetler Arasında Çelişki Bulunmadığını Söyleyerek Neshi Kabul Etmemesi

Örnek 1:

“İman etmedikçe müşrik (putperest) kadınlarla evlenmeyin.”²³⁴ ayetini müfessir şu şekilde tefsir etmektedir: “Bu ayetteki müşrik kadınlardan kasıt, puta

²²⁸ En‘âm 6/106: اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ

²²⁹ En‘âm 6/104: وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ

²³⁰ Yûnus 10/108: وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ

²³¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 35.

²³² Nahl 16/126: وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ

²³³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 310.

²³⁴ Bakara 2/221: وَلَا تَتَّكِفُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمَنَ

tapan Arap kadınlarıdır. Bu ayetin hükmü, Mâide suresinde nikâhlanmaları mübah kılınan Yahudi ve Hıristiyan kadınları²³⁵ kapsamaz. Bu iki ayet arasında bir çelişki yoktur. Bu ayetin Mâide suresindeki ayeti nesh ettiğini yahut Mâide suresindeki ayetin bu ayeti nesh ettiğini söyleyenlerin aksine bu ayette nesh yoktur.”²³⁶

Örnek 2:

İbn Cüzey “Onların mallarında yardım isteyenler ve yoksullar için bir hak vardı.”²³⁷ ayetini tefsir ederken ayetteki hakkın nafîle sadaka olduğunu söylemiş, bundan kastın zekât olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu, ancak bu ayetin Mekkî, zekâtı farz kılan ayetin ise Medenî olmasından dolayı bunun uzak bir görüş olduğunu ifade etmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: “Bu ayetin, zekâtın farz kılınmasıyla nesh edildiği de söylenmiştir. Ancak bu gereksiz bir yorumdur. Çünkü nesh ancak (iki ayet arasında) çelişkinin mevcut bulunduğu zamanlarda vuku bulur. Zekât ile nafîle sadaka arasında ise çelişki yoktur.”²³⁸

b) Haber Cümlesi Olduklarından Dolayı Mensûh Olduğu İddia Edilen Bazı Ayetlerde Neshi Kabul Etmemesi

Örnek 1:

“İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur.”²³⁹ ayeti hakkındaki görüşlerini müfessir şu şekilde zikretmektedir: “Burada çalışmaktan kasıt ameldir. Ayetin zahirinden çıkan anlam ise kimsenin, başkasının amelinden bir fayda göremeyeceğidir... Bu ayetin ‘İman eden ve soylarından gelenlerde, imanda kendilerine tâbi olanlar (var ya)! İşte biz, onların nesillerini de kendilerine kattık.’²⁴⁰ ayeti ile nesh edildiği söylenmiştir. Ancak doğrusu, bu ayetin muhkem ve haber cümlesi şeklinde gelmiş olduğudur. Haber cümleleri ise nesh olmaz”²⁴¹

²³⁵ Mâide 5/5: İnanan, namuslu, hür kadınlar ve sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden namuslu hür kadınlar -zinâ etmeksizin, gizli dost tutmaksızın, namuslu bir biçimde (evlenmek üzere) mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir. وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ وَأَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

²³⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 193-194.

²³⁷ Zâriyât 51/19: وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

²³⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 128-129. Benzer bir örnek için bkz. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 304.

²³⁹ Necm 53/39: وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى

²⁴⁰ Tûr 52/21: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ

²⁴¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 148.

Örnek 2:

Müfessir “Orada (cehennemde) çağlar boyu kalacaklardır.”²⁴² ayetinin tefsirinde bu ayete göre azap süresinin bir sonu olduğunu, ancak bu ayetin “Şimdi tadın (yaptıklarınızın tadını), artık size azaptan başka bir şey artırmayacağız!”²⁴³ ayeti ile nesh edildiğinin söylendiğini belirttikten sonra bunun haber bildiren bir cümle olduğunu ve haberlerin de nesh edilemeyeceğini ifade etmiştir.²⁴⁴

5- Ayetin Mensuh Olup Olmadığına Dair Görüşleri Vererek Tercihle Bulunmaması

İbn Cüzey bazı ayetlerin tefsirini yaparken de ayette neshin bulunup bulunmadığına dair farklı görüşleri zikrederek kendi tercihini belirtmemektedir.

Örnek 1:

İbn Cüzey “Ey inananlar, Allah’tan, O’na yaraşır biçimde korkun ve ancak Müslümanlar olarak ölün.”²⁴⁵ ayetini tefsir ederken ‘denilmiştir ki’ lafzını kullanarak bu ayetin “O halde gücünüzün yettiği kadar Allah’tan korkun.”²⁴⁶ ayeti ile nesh edildiğine dair bir görüş aktarmış; yine ‘denilmiştir ki’ diyerek bu ayette nesh olmadığını, çünkü bu iki ayet arasında çelişki bulunmadığını, kulların yapabildikleri ölçüde kötü şeylerden sakınarak takvalı olmalarının emredildiği görüşünü içeren başka bir yorum daha aktarmış, kendisi bir tercihte bulunmamıştır.²⁴⁷

Örnek 2:

“Oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir.”²⁴⁸ ayetini tefsir ederken İbn Cüzey şunları söylemektedir: “Denilmiştir ki burada maksat, meşakkat çekmeden oruca güç yetirebildikleri halde oruç tutmayanların kefareti vermeleri gerektiğidir. Sonra bu oruç tutmama cevazı, ‘Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun.’²⁴⁹ ayeti ile nesh edilmiştir. Yine denilmiştir ki bu ayette maksat oruca zorlukla güç yetirebilen ileri yaştaki ihtiyarların oruç

²⁴² Nebe 78/23: لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا

²⁴³ Nebe 78/30: فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا

²⁴⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 325.

²⁴⁵ Âl-i ‘İmrân 3/102: وَإِنَّمْ مُسْلِمُونَ

²⁴⁶ Teğâbün 64/16: فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ

²⁴⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 266.

²⁴⁸ Bakara 2/184: وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ

²⁴⁹ Bakara 2/185: فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ

tutmamalarının caiz olmasıdır. Bu durumda nesh söz konusu değildir. Gönüllü olarak hayır yapmak ise oruç tutarak iftar edip kefarete verme yolunu seçmeme anlamına gelir ki bu anlam, ayetin nesh edildiğine dair olan kavle göredir. Buradaki gönüllü hayır yapmanın, yemek vermedeki miktarı artırarak hayırda bulunma anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu anlam ise, ayette nesh olmadığı görüşüne göredir.”²⁵⁰

V-KIRÂAT

Kırâat kelimesi sözlükte قرأ fiilinden semaâ mastardır ve okumak anlamına gelir.²⁵¹ İstilahta ise kırâat imamlarından birinin Kur’ân-ı Kerîm’i başka bir kırâat imamına muhalif olarak okuması²⁵² ve aynı kelime üzerinde med, kasr, hareke, sükun, nokta, i’rab gibi hususlarda meydana gelen değişiklik²⁵³ anlamlarında kullanılır. Kur’ân ve kırâat iki farklı olgudur. Kur’ân, beyan ve icaz için Hz. Peygamber’in kalbine indirilen vahiydir. Kırâatler ise, vahyin lafızlarındaki ihtilaflar ve sakin, şeddeli vb. okumalar açısından harflerin keyfiyetleridir. Kur’ân, Hz. Peygamber’in kalbine vahiy ile indirilen metnin kendisi olup, onun kesin bir tevatürle sabit olduğu konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Kırâatler ise okuyuş tarzları ile ilgili rivayetler olup, bazıları sahih, bazıları zayıf ve bazıları da uydurmadır. Bu özelliği ile Kur’ân’dan tamamen farklıdır. Çünkü kırâat lafızlarla ilgilidir.²⁵⁴

Kırâatlerin makbul olarak kabul edilmesi için üç şart taşıması âlimler tarafından kabul görmüştür. Buna göre sahih ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber’e kadar ulaşan, bir yönüyle de olsa Arap gramerine uygun olan ve yazılış bakımından Hz. Osman’a nispet edilen resmi mushafın hattına aykırı olmayan kırâatler sahih olarak değerlendirilmiştir.²⁵⁵ Kırâatleri, senedlerinin sıhhati bakımından sahih ve gayr-i sahih (şazz) olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Sahih olarak kabul edilenler mütevatir ve meşhur, gayr-i sahih (şazz) olarak kabul edilenler ise âhâd, müdrec ve mevzu‘ başlıkları altında değerlendirilmektedirler.²⁵⁶ Kur’ân okunurken farklı kırâatlere ruhsat verilerek bu kırâatlerin meşru görülmesinin hikmetleri hakkında bazı

²⁵⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 175. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 312; I, 406; II, 134.

²⁵¹ ez-Zerkânî, **a. g. e.**, I, 412; ‘Itr, Nureddîn, **a. g. e.**, s. 146; Kattân, Menna’, **Mebâhis fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân**, Müessesetü’r-Risale, 30. bs, Beyrut, 1996, s. 170.

²⁵² ez-Zerkânî, **a. g. e.**, I, 412.

²⁵³ Cerrahoğlu İsmail, **a. g. e.**, s. 96.

²⁵⁴ Şen, Ziya, **Kur’ân’ın Metinleşme Süreci**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 254.

²⁵⁵ ez-Zerkânî, **a. g. e.**, I, 418; ‘Itr, Nureddîn, **a. g. e.**, s.147-148; Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s.119.

²⁵⁶ es-Suyûtî, **a. g. e.**, I, 264-266; Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s.118-119.

tespitler yapmak mümkündür. Buna göre kırâatler; farklı lehçeleri konuşan Arap kabilelerinin, tahrif etmeden ve günahkâr olmadan Kur'ân okumalarını kolaylaştırmış; onlara Kur'ân'ın benzerini getirmeleri için meydan okurken, bunu bir lehçeye münhasır kılmayarak sahayı daraltmamış ve bu şekilde Kur'ân'ın mucize olduğunun anlaşılmasına yardım etmiş²⁵⁷, ayrıca hüküm istinbât etme konusunda fakîhlerin başvurduğu bir delil olmuştur.²⁵⁸

A- Müfessirin Kırâatler Konusuna Yaklaşımı

İbn Cüzey tefsirinde farklı kırâatlere temas etmiş ve bu kırâatlerle ilgili bazı meseleler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Müfessir, Kur'ân ilimlerinin bir cüzü olarak gördüğü kırâatler hakkında öncelikle birinci mukaddimenin dördüncü babında şu bilgilere yer vermektedir: “Bu konu, hadis ilmindeki rivayetler konumundadır. Hadisler nasıl rivayet ile zabt ediliyorsa kırâatlerin de rivayet ile zabt edilmeleri gerekir. Kırâatler şâzz ve meşhur olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Meşhur olanlar yedi kırâat ve onlara benzer olan kırâatlerdir. Ya'kûb ve İbn Muhaysin gibi. Şâzz olanlar ise bunların dışında kalan kırâatlerdir. Biz bu kitabı Nâfi'²⁵⁹ kırâatı üzerine yazdık. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi bu kırâatin ülkemiz Endülüs'te ve sâir Mağrib ülkelerinde kullanılıyor olması, ikincisi ise Allah'ın şerefli kıldığı Medine'yi kendimize örnek alma isteğimizdir. Zira bu kırâat Medine ehlinin kırâatıdır. Mâlik b. Enes 'Nâfi''nin kırâatı sünnettir.' demektedir. Diğer kırâatleri ise mana, irab ve benzeri konularda faydalı gördüğümüz yerlerde zikrettik. Zikredilmesinde fayda görmediğimiz yerlerde ise bunları dile getirmekten müstağni kaldık. Zira bunlar, bu konu ile ilgili telif edilen eserlerde zikredilmişlerdir. Bu konuda biz de bazı kitaplar telif ettik. Ancak bu eserde kısa ve öz olmayı hedeflediğimiz için zaruri olmayan yerlerde kırâatle ilgili bilgilere yer vermedik.”²⁶⁰

²⁵⁷ Yıldırım, Suat, **Ana Hatlarıyla Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş**, Ensar Neşriyat, 5. bs., İstanbul, 2005, s. 74.

²⁵⁸ Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s.122.

²⁵⁹ Ebû Abdurrahmân Nâfi' b. Ebî Nu'aym el-Medenî (v. 169/785). Kırâat ilmini Ebû Ca'fer el-Kârî'den ve yetmiş kadar tabiûndan almıştır. Bu tabiiler de kırâatlerini Abdullah b. Abbâs ve Ebû Hureyre'den, onlar Übeyy b. Ka'b'dan, o da Hz. Peygamber'den almıştır. İmam Mâlik, Abdullah b. Vehb ve el-Leys b. Sa'd gibi zevat kendisini takdirle yâd etmişler, bu konuda imam olarak tanımışlar ve “Nâfi''nin kırâatı sünnettir.” demişlerdir. En meşhur ravileri Kâlûn ve Vers'tir ki bunlar kırâatı vasıtasız olarak nakletmişlerdir. (ez-Zerkânî, **a. g. e.**, s. 461; Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 107.)

²⁶⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 15-16.

İbn Cüzey bu babda bu bilgilere yer verdikten sonra kırâat için ayrı bir başlık açacağını zikrederek bu konuyu yine aynı mukaddimenin sekizinci babında yeniden ele alır. Burada yedi kırâat imamını Nâfi‘ el-Medenî (v. 169/785), İbn Kesîr el-Mekkî (v. 120/738), Ebû Amr b. el-Alâ el-Basrî (v. 154/771), İbn Âmir eş-Şâmî (v. 118/736), Âsım (v. 127/745), İbn Hamza (v. 156/773) ve Kisâî (v. 189/805) olarak saydıktan sonra rivayetlerin sıhhati ve şöhret bakımından onlara benzeyen diğer üç kırâat sahibini de Ya‘kûb el-Hadramî (v. 205/823), İbn Muhaysin (v. 123/741) ve Yezîd b. el-Ka‘ka‘ (v. 130/748) olarak sıralar.²⁶¹ Bu noktada İbn Cüzey’in, genel görüşün aksine, ‘Kırâatü’s-Seb‘a’ denilen meşhur yedi kırâatin yanında mütevatir olarak kabul edilen üç kırâatin içinde Halef b. Hişâm el-Bezzâr (v. 229/844) yerine İbn Muhaysin’i zikrettiği dikkatleri çekmektedir.

Meşhur on kırâat imamını zikrettikten sonra İbn Cüzey bunların dışında kalan rivayetlerin lafzı fasih manası kuvvetli olsa da şâzz kabul edildiğini, bu rivayetlere şâzz denilmesinin de rivayetlerin nakledilme yollarındaki eksiklik ve bozukluklardan kaynaklandığını söyler.²⁶²

Müfessir şu üç şartı hâiz olmayan kırâatlerin okunmasının câiz olmadığını söylemektedir:

- 1- Osmân b. Affân’ın mushafına uygun olmak,
- 2- Bir yönü ile de olsa Arap diline uygun olmak,
- 3- Mütevatir yahut mütevatire yakın bir nakil derecesine sahip olmak.²⁶³

B- et-Teshîl’de Kırâatler

İbn Cüzey tefsirinde kırâatlerle ilgili bilgilere oldukça sık yer vermiştir. Ayetlerle ilgili açıklamalar yaparken Hz. Peygamber’in, sahabenin, tabînin ve kırâat imamlarının okuyuşlarına, az da olsa şâzz kırâatlere yer vermiş, bazen farklı okunuşlardaki mana ayrılığına yahut mana birliğine dikkat çekmiş, yer yer kırâate verdiği manayı ayet veya hadisle desteklemiş, tercih ettiği yahut zayıf gördüğü kırâatleri belirtmiş, kırâatle ilgili bazı ihtilaflara yer vermiş, zaman zaman farklı telaffuzları vurgulamış, yeri geldikçe de vakf ve vasl bilgilerine yer vermiştir. Şimdi bu saydığımız başlıklarla ilgili örnekleri inceleyeceğiz.

²⁶¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 32-37.

²⁶² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 37.

²⁶³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 37.

1- Hz. Peygamber'in Kırâatına Yer Vermesi

Örnek 1:

İbn Cüzey “O’na rahatlık, güzel rızık ve nimet cenneti var.”²⁶⁴ ayetinin tefsirini yaparken ‘رَوْحُ / rahatlık’ kelimesinin istirahat anlamında olduğunu belirterek ve Hz. Peygamber’in bu kelimedeki ra (ر) harfini ötre ile رَوْحُ şeklinde okuduğunun rivayet edildiğini ve bu durumda bu kelimenin rahmet anlamına geldiğini söylemektedir.²⁶⁵

Örnek 2:

Müfessir “Erkeği ve dişi yaratana andolsun ki.”²⁶⁶ ayetinin tefsirinde şöyle demektedir: “İbn Mes‘ûd’un rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber bu ayeti وَالذَّكَرَ وَالْأُنثَى şeklinde الذَّكَرَ kelimesinden önce vav (و) ziyadesi ile okumuştur.”²⁶⁷

2- Bazı Sahabelerin Mushaf ve Kırâatlarına Yer Vermesi

Örnek 1:

“Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, O’nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler.”²⁶⁸ ayetinin tefsirinde İbn Cüzey, Übeyy b. Ka‘b’in ayetteki وَجَلَّتْ kelimesini فَزَعَتْ şeklinde okuduğunu belirtmektedir.²⁶⁹

Örnek 2:

Müfessir “(İçlerinden biri şöyle dedi): ‘Madem ki siz onlardan ve Allah’tan başka taptıkları şeylerden ayrıldınız, o halde mağaraya sığınınız ki, Rabbiniz size rahmetinden bir parça yaysın (rızıkınızı açıp bollaştırsın) ve (şu) işinizden size yararlı bir şey hazırlasın.’ ”²⁷⁰ ayetindeki ‘وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ’ kısmının, İbn Mes‘ûd’un mushafında ‘وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ’ şeklinde olduğunu ifade etmektedir.²⁷¹

²⁶⁴ Vâkı‘a 56/89: فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ

²⁶⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 179.

²⁶⁶ Leyl 92/3: وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى

²⁶⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 385.

²⁶⁸ Enfâl 9/2: إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تَلَيَّتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

²⁶⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 113. Übeyy b. Ka‘b’in kırâatine ilişkin diğer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 358; IV, 187; IV, 235.

²⁷⁰ Kehf 18/16: وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مَرْفَقًا

²⁷¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 354. İbn Mes‘ûd’un kırâatine ilişkin diğer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 284; I, 391; II, 80; II, 372; III, 36; III, 297; III, 344; III, 351; IV, 91; IV, 120; IV, 190; IV, 191; IV, 222; IV, 244.

Verdiğimiz örneklerin yanı sıra İbn Cüzey tefsirinde; İbn Abbâs²⁷², Ebû Bekr es-Sıddîk²⁷³, Ömer b. el-Hattâb²⁷⁴, Osmân b. Affân²⁷⁵, Alî b. Ebî Tâlib²⁷⁶, Abdullah b. Zübeyr²⁷⁷ ve Sa‘d b. Ebî Vakkâs²⁷⁸ gibi sahabelerin kırâatlarına da atıfta bulunmuştur.

3- Tâbiînün Kırâatına Yer Vermesi

Örnek 1:

“Yanlışlık dışında bir mümin, bir mümini öldüremez: Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azad etmesi ve ölenin ailesine de bir diyet vermesi gerekir. Eğer (ölenin ailesi), başıslarsa (diyetten vazgeçerlerse) başka. (Öldürülen) mümin, düşmanınız olan bir topluluktan ise mümin bir köle azad etmek gerekir. Ve eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mümin bir köle azad etmek lâzımdır. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay ardı ardına oruç tutması gerekir. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁷⁹ ayetinin tefsirinde müfessir, bu ayetteki “Ve eğer (öldürülen kimse) sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise” kısmının lafzının mutlak olduğunu, ancak önceki kısımda geçen “O kimse bir mümin olduğu halde” lafzının bunu takyid ettiğini söylemekte ve Hasan Basrî’nin de bu ayeti *وَهُوَ مُؤْمِنٌ* / O kimse bir mümin olduğu halde ilavesiyle okuduğunu bildirmektedir.²⁸⁰

Örnek 2:

İbn Cüzey “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.”²⁸¹ ayetindeki *وَلَا تَجَسَّسُوا* / birbirinizin kusurunu araştırmayın’ cümlesini

²⁷² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 183; I, 284; II, 42; II, 80; II, 85; II, 372; III, 19; III, 119; III, 325; IV, 71; IV, 178; IV, 191; IV, 235.

²⁷³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 120.

²⁷⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 229; IV, 225.

²⁷⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 235.

²⁷⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 80; III, 62; III, 125; IV, 171; IV, 178.

²⁷⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 373; IV, 397.

²⁷⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 300.

²⁷⁹ Nisâ 4/92: وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوًّا لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

²⁸⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 337.

²⁸¹ Hucurât 49/12: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَجِبْ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

Hasan'ın 'وَلَا تَحْسَبُوا / birbiriniz hakkındaki haberlere kulak kabartmayın' şeklinde okuduğunu kaydetmiş, bu fiilin cim (ج) ile okunduğu zaman şer, ha (ح) ile okunduğu zaman ise hayır ifade ettiğini belirtmiştir.²⁸²

4- Kırâat İmamlarının Okuyuşlarına Yer Vermesi

Örnek 1:

Müfessir yedi kırâat imamından biri olan İbn Kesîr'in; "Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tövbe etti. Çünkü Allah tövbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır."²⁸³ ayetindeki اَدَمَ kelimesini nasb ile اَمَّ şeklinde; كَلِمَاتٍ kelimesini de ref ' ile كَلِمَاتُ şeklinde okuduğunu kaydetmektedir.²⁸⁴

Örnek 2:

"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret edip, ardından da sabrederek cihad edenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan, pek esirgeyendir."²⁸⁵ İbn Cüzey cumhurun bu ayetteki فُتِنُوا kelimesini fe (ف) harfinin ötresiyle okuduklarını, İbn Âmir'in ise fe (ف) harfinin fethasıyla فُتِنُوا şeklinde okuduğunu ifade etmiştir.²⁸⁶

Zikrettiğimiz örneklerin yanı sıra İbn Cüzey'in tefsirinde Kisâ²⁸⁷, Nâfi²⁸⁸, Âsım²⁸⁹, Ebû Amr²⁹⁰ ve Ya'kûb'un²⁹¹ kırâatlarına da atıflarda bulunmuştur.

5- Şâzz Kırâatlara Yer Vermesi

Örnek 1:

"Yunus'un kavmi müstesna, (halkını yok ettiğimiz ülkelerden) herhangi bir ülke halkı, keşke (kendilerine azap gelmeden) iman etse de bu imanları kendilerine fayda verseydi! Yunus'un kavmi iman edince, kendilerinden dünya hayatındaki

²⁸² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 113. Benzer bir örnek için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 30.

²⁸³ Bakara 2/37: فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

²⁸⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 119.

²⁸⁵ Nahl 16/110: ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

²⁸⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 306. İbn 'Âmir'in kırâatine ilişkin diğer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 327; IV, 166.

²⁸⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 87; II, 71; II, 199; II, 235; II, 266; IV, 377.

²⁸⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 14; III, 30; III, 126; III, 246; III, 345; IV, 115; IV, 149.

²⁸⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 87; III, 174.

²⁹⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 189; IV, 230; IV, 377.

²⁹¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 108; IV, 320.

rüsvalık azabını kaldırdık ve onları bir süre (dünya nimetlerinden) faydalandırdık.”²⁹² İbn Cüzey bu ayetteki لَوْلَا edatının şâzz olarak هَلَّا şeklinde okunduğunu ve bu durumda mananın “Niçin azap kendilerine gelmeden önce iman eden ve bu imanları kendilerine fayda sağlayan bir topluluk olmadılar?” şeklinde olacağını ifade etmiştir.²⁹³

Örnek 2:

“(Kadın), onların (dedi-kodu yaparak kendisini dile düşürme) düzenlerini iştirince, onlara (adam) gönderdi (yemeğe davet etti). Onlar için dayanacak yastıklar hazırladı ve her birine de birer bıçak verdi. (Yûsuf’a): ‘Çık karşılarna!’ dedi. Kadınlar, (önlerine konan meyveleri soyup yemekle meşgul iken) Yûsuf’u görünce onu (gözlerinde) büyüttüler, (ona hayranlıklarından ötürü) ellerini kestiler ve: ‘Allâh için, hâşâ bu, insan değildir; bu ancak güzel bir melektir!’ dediler.”²⁹⁴ Müfessir bu ayetteki مُتَّكًا kelimesinin şâzz kırâatta te (ت) harfinin sükûnu ve kef (ك) harfinin tenvini ile مُتَّكًا şeklinde okunduğunu, bu kelimenin de turunç anlamına geldiğini ve mezkur kelimenin bu ayette yiyecek anlamında kullanıldığının söylendiğini dile getirmektedir.²⁹⁵

6- Farklı Okunuşlardaki Mana Farklılığına Yahut Mana Birliğine İşaret Etmesi

Örnek 1:

İbn Cüzey “Eğer Allah, insanların bir kısmıyla diğerlerini savmasaydı, dünya bozulurdu. Fakat Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.”²⁹⁶ ayetinin tefsirini yaparken دَفَعُ kelimesinin elif (ا) harfi ile دَفَاعٌ şeklinde yahut elif (ا) harfi olmadan دَفَعُ olarak da okunduğunu, ancak bu iki okunuşta da mananın müttefik olduğunu söylemektedir.²⁹⁷

²⁹² Yûnus 10/98: فَلَوْلَا كَانَتْ قَرِيبَةً أَمْنَتْ فَنَفَعَهَا إِيْمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ غَآبَ الْخَرْزِيِّ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنَعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ

²⁹³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 184.

²⁹⁴ Yûsuf 12/31: فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَآشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

²⁹⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 222. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 25; III, 336.

²⁹⁶ Bakara 2/251: وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَىٰ الْعَالَمِينَ

²⁹⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 212. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 228; II, 98; II, 220.

Örnek 2:

“Andolsun, içinizden size öyle bir elçi geldi ki sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir; size düşkün, müminlere şefkatli, merhametlidir.”²⁹⁸ ayetinin tefsirinde İbn Cüzey; buradaki hitabın Araplara yahut özellikle Kureyşlilere olduğunu belirttiikten sonra ‘مِنْ أَنْفُسِكُمْ / sizin içinizden’ terkininin, ‘sizin içinizden, doğruluğunu ve güvenilirliğini bildiğiniz bir elçi’ anlamına geldiğini yahut bütün insan cinsini kapsayacak şekilde ‘kendi cinsinizden’ manasını içerdiğini ilave ettikten sonra aynı terkinin fe (ف) harfinin fethasıyla مِنْ أَنْفُسِكُمْ şeklinde de okunduğunu, bu durumda ise mananın ‘sizin şerefliiniz’ olacağını söylemektedir.²⁹⁹

7- Kırâata Verdiği Manayı Ayet veya Hadisle Desteklemesi

Örnek 1:

“Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: “Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı.” dedi.”³⁰⁰ ayetinin tefsirini yaparken müfessir şunları söylemektedir: “Ayetteki ‘مَلَكََيْنِ / iki melek’ kelimesi lâm (ل) harfinin kesresiyle ‘مَلِكَيْنِ / iki melik (hükümdar)’ olarak da okunmaktadır. ‘Nihayet şeytan ona fısıldayıp: ‘Ey Adem, sana ebedilik ağacını ve yok olmayacak bir hükümranlığı göstereyim mi?’ dedi.”³⁰¹ ayeti de bu okunuşu desteklemektedir.”³⁰²

Örnek 2:

İbn Cüzey “Ey inananlar, size fâsık (yoldan çıkmış) bir adam bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”³⁰³ ayetini tefsir ederken şunları söylemektedir: “Ayetteki ‘فَتَنَّبَهُوا / araştırın’ emir cümlesi, ‘فَتَنَّبَهُوا / dikkatli düşünün, araştırın’ şeklinde de okunur. Bu kırâati, Hz. Peygamber’den rivayet edilen

²⁹⁸ Tevbe 9/128: لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

²⁹⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 165. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 232; III, 8; III, 305

³⁰⁰ A’râf 7/20: فَوَسَّوْا لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْءَاتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ

³⁰¹ Tâhâ 20/120: فَوَسَّوْا لِلَّهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبُلَى

³⁰² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 60.

³⁰³ Hucurât 49/6: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَنَّبَهُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

“Araştırmak ve dikkatli düşünmek Allah’tan, acele ise şeytandandır.”³⁰⁴ hadisi desteklemektedir.³⁰⁵

8- Bazı Kırâatları Tercih Etmesi Yahut Zayıf Görmesi

Örnek 1:

İbn Cüzey “O (şeyta)nlar mele-i âlâyı (yüce melekler topluluğunu) dinleyemezler; her yandan kendilerine (ışınlar) atılır.”³⁰⁶ ayetini tefsir ederken ‘لَا يَسْمَعُونَ / dinleyemezler’ lafzının bu okunuşa göre şeytanların, melekleri dinlemekten men olundukları manasını taşıdığını ifade ettikten sonra şunları söylemektedir: “Bu lafız sin (س) ve mim (م) harfinin şeddesiyle لَا يَسْمَعُونَ / dinlemek istemezler şeklinde de okunmuştur. Buna göre ilk kırâat dinlemeyi, ikinci kırâat ise dinlemek istemeyi men etmektedir. ‘Şüphesiz onlar, vahyi işitmekten uzak tutulmuşlardır.’³⁰⁷ ayeti dolayısıyla bu okuyuşlardan birincisi daha tercihe şayandır. Ayrıca bazı hadislerde zahiri olarak şeytanların (o yüce âlemi) dinlemek istedikleri ancak Hz. Peygamber gönderildiğinden beri kendilerine yıldızlar ile atış yapıldığından dolayı bir şey duyamadıkları bildirilmiştir.”³⁰⁸

Örnek 2:

“Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdıkları ile baş başa bırak!”³⁰⁹ İbn Cüzey’in bu ayete ilişkin açıklamalarına göre cumhur bu ayetteki زَيْنَ fiilini ze (ز) harfinin fethasıyla, قَتَلَ kelimesini mef’ûl olmak üzere nasb ile, أَوْلَادِهِمْ kelimesini muzafun ileyih olarak kesre ile, شُرَكَائِهِمْ lafzını da زَيْنَ fiilinin fâili olacak şekilde ref’ ile okumuşlardır. Bu okuyuşa göre ortaklardan maksat, öldürmeyi süslü gösterenlerdir. İbn Abbâs’ın ise bu ayetteki زَيْنَ fiilini meçhul kalıpta (ز) harfinin dammesi ile, قَتَلَ kelimesini fâili belirtilmemiş bir mef’ûl olarak ref’ ile, أَوْلَادِهِمْ kelimesini mef’ûlü olmak üzere nasb ile ve شُرَكَائِهِمْ lafzını masdarın fâile izafesi

³⁰⁴ el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî (v. 458/1066), *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Dâiretü’l-Ma’ârifî’l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1355, X, 104.

³⁰⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 110.

³⁰⁶ Sâffât 37/8: لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَدُّونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ

³⁰⁷ Şu‘arâ 26/212: إِيَّاهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعَزُولُونَ

³⁰⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 312. Benzer bir örnek için bkz. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 87.

³⁰⁹ En‘âm. 6/137: وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ لِيُرِدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرَهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ

şeklinde قَتَلَ kelimesine izafe edilmek suretiyle nasb ile ve de muzâf ile muzâfun ileyh arasını أَوْلَادِهِمْ kelimesi ile ayırarak okuduğu aktarılır. Müfessire göre bu son zikredilen okuyuş Arap dili bakımından zayıftır ve böyle bir okuyuşun benzerine Arap şiirinde rastlanmaktadır. Bu okuyuşa göre ise ortaklar, evlatlarını öldüren kimselerdir.³¹⁰

9- Sahabe Kırâatını Tercih Sebebi Olarak Ele Alması

Örnek 1:

“Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi; babanız İbrahim’in dininde (de böyleydi). Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, O, gerek daha önce (gelmiş kitaplarda), gerekse bunda (Kur’an’da) size ‘müslümanlar’ adını verdi. Öyle ise namazı kılın; zekâtı verin ve Allah’a sınıksız sarılın. O, sizin mevlânızdır. Ne güzel mevlâdır, ne güzel yardımcıdır!”³¹¹ ayetini müfessir şu şekilde tefsir etmektedir: “Buradaki zamir Allah’a gider. مِنْ قَبْلُ / daha öncekiler’, Allah’ın önceden indirdiği ilahi kitapları, وَفِي هَذَا / bu kitapta da’ lafzı ise Kur’ân-ı Kerîm’i ifade eder. Denilmiştir ki bu ayetteki zamir İbrâhim (a.s.)’e gitmektedir ve bu ayette onun ‘Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar.’³¹² ayetindeki duasına bir işaret vardır. Buna göre مِنْ قَبْلُ / daha öncekiler’ lafzının anlamı ‘siz var olmadan önce’ olur. Bu anlama göre kelam burada tamamlanmış olur. Müteakip وَفِي هَذَا / bu kitapta da’ lafzı da ‘bu Kur’ân’da’ anlamında yeni bir cümlenin başlangıcı olur. Birinci görüş daha tercihe şayan ve daha az tekellüflüdür. Übeyy b. Ka‘b’ın اللهُ سَمَّاكُمْ الْمُسْلِمِينَ / Allah size Müslümanlar adını verdi’ şeklindeki kırâati de buna delâlet etmektedir.”³¹³

Örnek 2:

“Şimdi onlara sor: Yaratılış bakımından kendileri mi daha çetin, yoksa bizim yarattıklarımız mı? Biz kendilerini yapışkan bir çamurdan yarattık.”³¹⁴ İbn Cüzey ayetteki مَنْ خَلَقْنَا / bizim yarattıklarımız’ ifadesi ile, daha önce bahsi geçen melekler, gökler, yeryüzü, doğular ve yıldızların murâd edilmiş olduğunu söyledikten sonra

³¹⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 42. Benzer bir örnek için bkz. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 219.

³¹¹ Hacc 22/78: وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِثْلَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ

³¹² Bakara 2/128: رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ

³¹³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 89.

³¹⁴ Sâffât 37/11: فَاسْتَفْتَيْهِمْ هُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ

şöyle devam eder: “Bundan kastın geçmiş ümmetler olduğu da söylenmiştir. Ancak birinci okuyuş, İbn Mes‘ûd’un ‘أَمْ مِنْ عَدَدُنَا / yoksa bizim saydıklarımız mı?’ şeklindeki kırâatı sebebiyle daha tercihe şayandır.”³¹⁵

10- Kırâatla İlgili İhtilaflara Yer Vermesi

Örnek 1:

Müfessir eserinin başında besmeleye ayırdığı bahsin ikinci maddesinde şu bilgilere yer vermektedir: “Sureyi baştan okumaya başladığında Berâe (Tevbe) Suresi hariç besmele çekersin. Eğer surenin bir parçasını okuyacaksan Ebû Amr ed-Dânî’ye (v. 444/1053) göre besmele çekip çekmemekte serbestsin. Başkalarına göre ise bu durumda besmele terk edilir. Eğer bir sureyi bitirip başka bir sureye başlarsan, bu durumda besmele çekmek ile besmeleyi terk etmek hususunda kurrâ ihtilâf etmiştir.”³¹⁶

Örnek 2:

“Eğer şaşacaksan, onların şu sözlerine şaşmak lâzım: ‘Biz toprak olduğumuz zaman mı, biz mi yeniden yaratılacağız?’ İşte onlar, Rablerine karşı nankörlük edenlerdir. Ve Onlar, boyunlarında halkalar bulunan kimselerdir, onlar ateş halkıdır. Onlar orada sürekli kalacaklardır.”³¹⁷ Müfessir bu ayetteki istifham hemzeleri konusunda kurranın düştüğü ihtilafı şu şekilde açıklamaktadır: “Kurra burada ve içinde iki istifhamın olduğu diğer ayetlerde ihtilafa düşmüştür. Bunlar on bir tanedir. Birincisi burasıdır. Ayrıca İsrâ Suresinde iki yerde, Müminûn Suresinde bir yerde, Neml Suresinde bir yerde, Ankebût Suresinde bir yerde, Secde Suresinde bir yerde, Sâffât Suresinde iki yerde, Vâkı‘a Suresinde bir yerde ve Nâzi‘ât Suresinde bir yerde daha vardır. Kurradan bazısı istifhamı sadece birinci hemzede -ki bu Nâfi‘dir- kimisi de sadece ikinci hemze de okumuşlardır. İstifhamın aslı manadadır ve bu gibi yerlerde, ikinci istifhamın olduğu yerlerde okunur. Zira istifham hemzesinin manası inkârdır. Ayette bahsi geçen kimseler toprak olacaklarını değil, yeniden yaratılacaklarını inkâr etmişlerdir. Kim istifhamı ikinci hemzede okursa, asıl üzeredir. Birincide istifhamlı

³¹⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 312.

³¹⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 82.

³¹⁷ Ra‘d 13/5: وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَيُّدَا كُنَّا نُرَابًا أَيْنَا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ أَوْلَيْكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأَوْلَيْكَ الْآغْصَالُ فِي أَعْتَاقِهِمْ وَأَوْلَيْكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

okuyanlar, ikincide istifhamı kastetmiş olurlar. Her ikisini de istifham ile okuyanlar ise te'kîd yapmış olurlar.”³¹⁸

11- Farklı Telaffuzlara Yer Vermesi

Örnek 1:

İbn Cüzey “Rahmân için çocuk iddiâ ettiklerinden ötürü.”³¹⁹ ayetinde geçen وَلَدًا kelimesinin, vav (و) harfinin ötresi ve lââm (ل) harfinin sükunu ile وَلَدًا biçiminde de okunduğunu ve bunun bir telaffuz olduğunu ifade eder.³²⁰

Örnek 2:

“Sizi güçsüz yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık veren, Allah’tır. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir.”³²¹ İbn Cüzey bu ayetteki ضَعْف kelimesindeki zad (ض) harfinin hem fetha ile hem de damme ile okunduğunu, her ikisinin de farklı telaffuzlar olduğunu söylemektedir.³²²

12- Vakf-Vasl Bilgilerine Yer Vermesi

Vakf ve ibtida bilgisi, ayetlerin manalarının sağlıklı bir şekilde korunabilmesi açısından oldukça önemli bir bilgidir.³²³ En güzel bir edebi metinde bile, başlanacak ve duracak yerlere riayet etmemenin, o metni nasıl anlaşılabilir hale soktuğu görünen ve bilinen bir gerçektir. Kur’ân-ı Kerîm gibi eşine rastlanması mümkün olmayan icazkâr bir kelimada buna dikkat etmenin ne kadar önemli olduğu da ortadadır.³²⁴ Ayrıca bu bilgi, manaların gerektiği şekilde ortaya çıkması, karışıklık ve hataların önüne geçilebilmesi için de ehemmiyet arz etmektedir.³²⁵ Müfessirimiz de tefsirinin ilk mukaddimesinin dokuzuncu babını Kur’ân’da vakf konusuna ayırmıştır. Bu bölümde İbn Cüzey, şu bilgilere yer vermektedir: Vakıf dört çeşittir. Bunlar tam vakıf, hasen vakıf, kâfi vakıf ve kabîh vakıftır. Vakıflar irab ve manaya göre tespit

³¹⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 244-245.

³¹⁹ Meryem 19/91: أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا

³²⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 21.

³²¹ Rûm 30/54: اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ

³²² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 228. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 306; IV, 162; IV, 262.

³²³ Kattân, Menna‘, **a. g. e.**, s. 186.

³²⁴ Temel, Nihat, **Kur’ân Kırââtında Vakf ve İbtida**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 46.

³²⁵ Elmalı, Abdurrahman, **a. g. e.**, s. 213.

edilir.³²⁶ Daha sonra İbn Cüzey nerelerde durulup nerelerde durulmaması gerektiğine değinerek vakıf çeşitlerinin anlamlarını açıklar. Mana ve irab farklılığından ötürü âlimlerin vakf konusunda da ihtilaf ettiğini belirten müfessir tefsirinde bu konuya dair verdiği görüşlerin artık mukrîlerin şeyhlerince benimsenerek iyice yerleşmiş olduğunu ifade eder.³²⁷

Müfessir tefsirinin içinde, nadir de olsa, bu konu ile ilgili bir takım açıklama ve bilgilere yer vermektedir.

Örnek 1:

“İnkâr edenlere şöyle seslenilir: Allah'ın gazabı, sizin kendinize olan kötülüğünüzden elbette daha büyüktür. Zira siz imana davet ediliyorsunuz, fakat inkâr ediyorsunuz.”³²⁸ Bu ayetin tefsirinde İbn Cüzey şu açıklamaları yapmıştır: Buradaki **إِذْ تُدْعَوْنَ** kavli anlam yönünden zarftır ve amili de **لَمَقْتُ اللّٰه** kavlidir. Ancak nahiv kurallarına göre bu kavlin ilkinde amil olması mümkün değildir. Çünkü **لَمَقْتُ اللّٰه** kavli masdardır ve masdar ile sılasının (kendisi ile ilişkili olan kelimelerin) ayrılması (aralarına başka unsurların girmesi) caiz değildir. Bu durumda zarf için bir amil takdir edilmesi gerekir. Buna göre bazı kimseler **أَنْفُسَكُمْ** lafzında durmayı ve zarf ile yeniden başlamayı caiz görmüşlerse de bu zayıftır. Çünkü riayet edilmesi gereken manadır. Zira Zemahşerî de **لَمَقْتُ اللّٰه** kavlini zarf üzerine amil kılmış, zarf ile amilinin arasını ayırmaya itibar etmemiştir.³²⁹

Örnek 2:

“Kendileri onlara bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman (ölçü ve tartıyı) eksik yaparlar.”³³⁰ ayetinin tefsirinde ise müfessir; **هَمْ** ve **وَزَوُّهُمْ** fiillerinin sonundaki **هَمْ** zamirlerinin, bu fiillerin meful zamirleri olduğunu, ancak bunların, aynı fiillerin fail olan zamirlerini tekid etmek için getirildiğinin söylendiğini de belirterek şöyle devam eder: Hamza'nın, ayetteki manayı açık bir şekilde belirtmek için **كَالُو** ve **وَزَوُّ** fiillerinde durduğu, sonra **هَمْ** zamiri ile yeniden başladığı rivayet edilmiştir. Ancak bu okuyuş iki sebepten dolayı zayıftır. Birincisi, mushafta bu fiillerin sonundaki vav (و) harfinden sonra elif (ل) harfinin olduğu sabit değildir. Bu da **هَمْ** zamirinin, meful zamiri olduğuna

³²⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 38.

³²⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 38.

³²⁸ Mü'min 40/10: **إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُبَادُونَ لِمَقْتُ اللّٰه أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَكَفَرُوا**

³²⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 8. Karş. ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed (v. 538/1143), **el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl**, (tahk.: Muhammed Abdusselâm Şâhîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, IV, 149.

³³⁰ Mutaffifin 83/13: **وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَوُّهُمْ يُخْسِرُونَ**

delâlet eder. İkincisi, bu rivayete göre mana, eksik ölçüp tartan hilekârlar, ölçme tartma işlerini üstlendikleri zaman bu işleri eksik yapmışlardır şeklinde olur. Ancak buradaki maksat bu değildir, çünkü kelam, işi üstlenen hakkında değil, iş hakkında vaki olmuştur.³³¹

VI- KUR'ÂN'IN FAZİLETLERİ (FEDAİLÜ'L-KUR'ÂN)

Fazilet, üstünlük, meziyet ve şeref anlamındadır.³³² Kur'ân-ı Kerîm'in üstünlüklerini, onun tamamını veya bazı sure ya da ayetlerini öğrenip okuyan, öğreten, dinleyen, ezberleyenlerle hükümlerine göre amel edenlerin kazanacağı sevapları, bazı sure yahut ayetlerinin şifalı oluşuna dair ayet ve hadislerde verilen bilgileri ifade etmek üzere İslamî kaynaklarda genellikle 'Fezâilü'l-Kur'ân, bazen de 'Sevâbü'l-Kur'ân' ve 'Menâfi'u'l-Kur'ân' gibi tabirler kullanılmıştır.³³³ Kur'ân-ı Kerîm'in faziletleri hakkındaki bilgilere hem tefsir kitaplarında, hem bazı meşhur hadis mecmualarında, hem de müstakil eserlerde yer verilmiştir.³³⁴ Kur'ân'ın üstünlükleri hakkındaki ilk bilgiler yine Kur'ân'ın kendisinde bulunmaktadır. Buna göre Kur'ân çok ulu³³⁵, çok şerefli³³⁶, çok hikmetli³³⁷, öğüt kaynağı³³⁸, açık seçik³³⁹ bir kitaptır.³⁴⁰ Hadislere baktığımızda ise bu konunun iki kısımda mütalaa edildiğini görürüz: 1- Kur'ân'ın bütününe ait hadisler. 2- Bazı muayyen sure ve ayetlerin faziletlerine dair hadisler. Kur'ân'ın faziletlerine dair hadislerin pek çoğunun mevzu olduğuna dair birtakım iddialar ve bu iddianın doğruluğunu kanıtlayan itiraflar da mevcuttur. Namaz ve oruç gibi ibadetleri teşvik etmek amacıyla uydurulan hadisler içinde, Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili uydurulan hadislerin de önemli bir yeri vardır. Öyle ki Kur'ân'ın bazı sureleri hakkında vârid olan haberlerle yetinmeyip her surenin fazileti hakkında ayrı ayrı hadisler uydurulmuştur. Bunları uyduran kimselerin de bu

³³¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 348. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 232; II, 363.

³³² İbn Manzûr, **a. g. e.**, XI, 524; ez-Zebîdî, **a. g. e.**, VIII, 61.

³³³ Aydemir, Abdullah, '*Fezâilü'l-Kur'ân*', **DİA.**, T. D. V. Yayınları, İstanbul, 1995, XII, 532-533.

³³⁴ Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s. 263.

³³⁵ Hicr 15/87: "Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'an'ı verdik." **وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَنَانِي وَالْفُرْآنَ الْعَظِيمَ**

³³⁶ Kâf 50/1: "Kaf. Şerefli Kur'an'a andolsun." **ق وَالْفُرْآنَ الْمَجِيدَ**

³³⁷ Âli 'İmrân 3/58: "(Resûlüm!) Bu söylenenleri biz sana âyetlerden ve hikmet dolu Kur'an'dan okuyoruz." **ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ**

³³⁸ Enbiyâ 21/50: "İşte bu (Kur'an) da, bizim indirdiğimiz hayırlı ve faydalı bir öğüttür. Şimdi onu inkâr mı ediyorsunuz?" **وَهَذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ**

³³⁹ Nûr 24/46: "Andolsun biz (bilmediklerinizi size) açık seçik bildiren âyetler indirdik. Allah, dilediğini doğru yola iletir." **لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ**

³⁴⁰ Aydemir, Abdullah, **a. y.**, XII, 533.

hadisleri uydurduklarını itiraf ettikleri bilinmektedir.³⁴¹ Bu çeşit hadisler, her ne kadar iyi niyetle ve insanları Kur'ân okumaya teşvik etmek amacıyla uydurulmuş olsa da, Hz. Peygamber'in söylemediği bir sözü ona isnâd etmek caiz değildir.³⁴²

İbn Cüzey de tefsirinin birinci mukaddimesinin on ikinci babını Kur'ân'ın faziletlerine ayırmıştır. Bu konuda sahih hadisleri zikredeceğini söyleyen müfessir, kaynak göstermeden şu hadisleri zikretmiştir. "Ebû Ümâme el-Bâhilî (v. 86/705), Hz. Peygamber'den şöyle işittiğini söylemiştir: 'Kur'ân okuyunuz. Zira o, kıyamet günü kendisini okuyanlara şefaathçi olmak üzere gelecektir.'³⁴³ Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini rivayet etmiştir: 'Kur'ân'ı okumakta mahir olan, kerim ve sadık elçilerle beraberdir. Kur'ân'ı (hafız olmayarak) kendine ağır geldiği halde okuyan ve bu suretle okumakta zorluk çeken kimse için de iki ecir vardır.'³⁴⁴ Ebû Mûsa el-Eş'arî (v. 44/664) şöyle rivayet etmiştir: 'Kur'ân okuyan müminin misali, tadı ve kokusu güzel portakal gibidir. Kur'ân okumayan müminin misali de kokusu olmayan fakat tatlı olan hurma gibidir. Kur'ân okuyan münafığın misali ise kokusu güzel ancak tadı acı olan reyhane (otu) gibidir. Kur'ân okumayan münafığın misali ise kokusu güzel olmayan, tadı da acı olan Ebu Cehil karpuzu gibidir.'³⁴⁵ Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: 'Kur'ân'ı müzakere ediniz. Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki Kur'ân'ın hafızadan çıkıp kaçması, bağlı develerin (ihkalkârlık yüzünden) boşanıp kaçmalarından daha şiddetlidir.'³⁴⁶ Osmân b. Affân, Hz. Peygamber'in; 'Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenidir. Allah bu Kur'ân ile bir kısım kavimleri yükseltir, diğerlerini olduğu gibi bırakır.'³⁴⁷ dediğini rivayet etmiştir. İbn Abbas şöyle dedi: 'Cebrail Hz. Peygamber'in yanında otururken kapı sesine benzer bir ses duydu ve başını kaldırdı. Cebrail şöyle dedi: 'Bu, şimdiki dek asla açılmayıp yalnız bugün açılan bir gök kapısıdır. Bunun ardından bu kapıdan

³⁴¹ Kandemir, Yaşar, **Mevzû Hadisler**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975, s. 58.

³⁴² Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s. 267.

³⁴³ Müslim, **a. g. e.**, Kitâbu Salâti'l-Müsâfirîn ve Kasrihâ/42, Hadis No: 804, III, 147.

³⁴⁴ Müslim, **a. g. e.**, Kitâbu Salâti'l-Müsâfirîn ve Kasrihâ/38, Hadis No: 798, III, 140; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (v. 273/886), **es-Sünen**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., 1952, Kitâbu'l-Edeb/52, Hadis No: 3779, II, 1242.

³⁴⁵ el-Buhârî, **a. g. e.**, Kitâbu't-Tevhîd/57, VIII, 218; en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb (v. 303-915), **es-Sünen**, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988, Kitâbu'l-İmân ve Şerâi'ahu/32, Hadis No: 5038, VIII, 124; Tirmizî, **a. g. e.**, Kitâbu'l-Emsâl 'an Rasûlillah/4, Hadis No: 2865, V, 150; Müslim, **a. g. e.**, Kitâbu Salâti'l-Müsâfirîn ve Kasrihâ/37, Hadis No: 797, III, 138.

³⁴⁶ el-Buhârî, **a. g. e.**, Kitâbu Fezâili'l-Kur'ân/23, VI, 110; Tirmizî, **a. g. e.**, Kitâbu'l-Kırâat 'an Rasûlillâh/10, Hadis No: 2942, V, 193.

³⁴⁷ el-Buhârî, **a. g. e.**, Kitâbu Fezâili'l-Kur'ân/21, VI, 108; Tirmizî, **a. g. e.**, Kitâbu Fezâili'l-Kur'ân/15, Hadis No: 2907, V, 173.

bir melek indi. Cebrâil: ‘Bu, yeryüzüne (şu anda ilk defa) inen bir melektir.’ dedi. Melek selam verdi ve Hz. Peygamber’e: ‘Müjde! Sana, senden önce hiçbir peygambere verilmeyen iki nur verildi. Bunlar Fatıha suresi ve Bakara suresinin sonudur.’ dedi.³⁴⁸ Ebû Ümâme el-Bâhilî Hz. Peygamber’in ‘Bakara suresini okuyunuz. Zira onun okunmasında bereket, terkinde ise hiçbir yiğidin karşı koyamayacağı bir ziyan vardır.’³⁴⁹ Ebû Hureyre’nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber, ‘Evlerinizi mezarlıklara çevirmeyiniz. Şüphesiz şeytan, içinde Bakara Suresi okunan evden kaçır.’³⁵⁰ buyurmuşlardır. Übeyy b. Ka‘b’ın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber, ‘Ey Ebâ Münzir! Allah’ın kitabındaki en büyük ayet hangisidir bilir misin?’ dedi ve ‘Allah ki O’ndan başka tanrı yoktur, daima diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir.’³⁵¹ ayetini okudu. Sonra göğsüne vurarak dedi ki: ‘Yâ Ebâ Münzir! İlim sana afiyet olsun.’³⁵² Nevvâs b. Sem‘ân Hz. Peygamber’den şöyle işittiğini rivayet etti: ‘Kıyamet gününde Kur’ân ve onunla amel edenler getirilecekler. Kur’ân’ın önünde Bakara ve Âl-i İmrân Sureleri bulunacak. Bu iki sure için Hz. Peygamber üç misal getirdi ki, ben onları hala unutmadım. Hz. Peygamber bu iki surenin iki bulut yahut aralarında bir nur bulunan iki siyah gölgelik yahut da sahiplerini müdafaa eden kanatlarını germiş iki kuş sürüsü gibi olacaklarını buyurdu.’³⁵³ Ebu’d-Derdâ (v. 32/652) Hz. Peygamber’den şöyle rivayet etti: ‘Kim Kehf suresinin başından on ayet ezberlese kendini Deccal’dan korumuş olur.’³⁵⁴ Yine Ebu’d-Derdâ, Hz. Peygamber’in ‘İhlâs suresi, Kur’ân’ın üçte birine muadildir.’³⁵⁵ dediğini rivayet etmiştir. Ukbe b. Âmir (v. 58/677) de Resûlullah’ın (s.a.v.); ‘Bana

³⁴⁸ Müslim, **a. g. e.**, Kitâbu Salâti’l-Müsâfirîn ve Kasrihâ/43, Hadis No: 806, III, 151; en-Nesâî, **a. g. e.**, Kitâbu’l-İftitâh/25, Hadis No: 912, II, 138.

³⁴⁹ Müslim, **a. g. e.**, Kitâbu Salâtil’l-Müsâfirîn/42, Hadis No: 804, III, 149.

³⁵⁰ Tirmizî, **a. g. e.**, Kitâbu Fezâili’l-Kur’ân/2, Hadis No: 2877, V, 157; Müslim, **a. g. e.**, Kitabu Salati’l-Müsâfirîn/29, Hadis No: 777, III, 117.

³⁵¹ Bakara 2/255: اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

³⁵² Müslim, **a. g. e.**, Kitabu Salati’l-Müsâfirîn/44, Hadis No: 810, III, 155.

³⁵³ Müslim, **a. g. e.**, Kitabu Salati’l-Müsâfirîn/42, Hadis No: 804, III, 147-148; Tirmizî, **a. g. e.**, Kitâbu Fezâili’l-Kur’ân/5, Hadis No: 2773, V, 160.

³⁵⁴ Müslim, **a. g. e.**, Kitabu Salati’l-Müsâfirîn/44, Hadis No: 809, III, 155; Tirmizî, **a. g. e.**, Kitâbu Fezâili’l-Kur’ân/6, Hadis No: 2776, V, 162; Ebû Dâvud, Süleyman ibnû’l-Eş‘âs b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/888), **es-Sünenü**, Dâru’l-Hadîs, Hımıs, 1973, Kitâbu’l-Melâhim/14, Hadis No: 4323, IV, 497-498.

³⁵⁵ Müslim, **a. g. e.**, Kitabu Salati’l-Müsâfirîn/45, Hadis No: 811, III, 156; ed-Dârimî, Kitâbu Fezâili’l-Kur’ân, II, 460.

inen ayetlerden şü iki tanesinin misli görülmemiştir: Felak ve Nâs (sureleri).³⁵⁶ dediğini rivayet etmiştir.”³⁵⁷

Mukaddimedede zikrettiği hadislerin yanı sıra İbn Cüzey, Bakara Suresi'nin 255. ayetinin³⁵⁸ tefsirini yaparken bu ayete ‘Âyetü'l-Kürsî” dendiğini ve sahii hadiste haber verildiğine göre bu ayetin Kur'ân'daki en üstün ayet olduğunu ve çok büyük faziletinin olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁹ Ayrıca müfessir Mülk Suresinin tefsirine başlarken bir hadiste Hz. Peygamber'in her gece yatmadan önce bu sureyi okuduğunu ve bu surenin insanları kabir azabından kurtaracağını söylediğini³⁶⁰ bildirmiştir.³⁶¹

³⁵⁶ Müslim, **a. g. e.**, Kitabu Salati'l-Müsafirîn/46, Hadis No: 814, III, 159; Timizî, **a. g. e.**, Kitâbu Fezâili'l-Kur'ân/12, Hadis No: 2902, V, 170; ed-Dârimî, Kitâbu Fezâili'l-Kur'ân, II, 462.

³⁵⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 42-44.

³⁵⁸ Bakara 2/255: “Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; O, hayydir, kayyümdür. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaata edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. (O'na hiçbir şey gizli kalmaz.) O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür.” اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ إِلَّا هُوَ الْغَنِيُّ الْغَنِيُّ لَا يُؤْخَذُهُ حَفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

³⁵⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 214.

³⁶⁰ Tirmizî, **a. g. e.**, Fezâilü'l-Kur'ân/9, Hadis No: 2890-2892, V, 164-165.

³⁶¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 248.

İKİNCİ BÖLÜM

ANLAMAYA YÖNELİK KUR'ÂN İLİMLERİ

Gerek bütün olarak gerekse sure sure incelendiğinde, Kur'ân-ı Kerîm'in, günümüz edebiyat kurallarına uygun bir şekilde giriş, gelişme ve sonuç gibi bölümlerden oluşmadığını görmekteyiz. Kur'ân'da işlenen konulara ilişkin ayetler, birbirleri ile bir arada değil aynı surenin başka bölümlerinde yahut değişik surelerde bulunabilirler. Dolayısıyla Kur'ân'da bahsi geçen bir konu araştırılmak istendiğinde, Kur'ân'ın baştan sona taranması, birbiri ile ilişkili ayetlerin tespit edilmesi ve bundan sonra araştırılan konu hakkında bir sonuca ulaşılması gerekmektedir. Zira Kur'ân hakkında yapılan araştırmalar ancak bu yöntemle, yani Kur'ân'ın bütünlüğü gözetilerek yapıldığı takdirde muvaffakiyete daha yakın olacaktır. Bu özelliğine göre değerlendirdiğimizde, Kur'ân'ın oldukça girift ve etkileyici bir anlam örgüsüne sahip olduğunu müşahade etmekteyiz. Bu bölümde biz, İbn Cüzey'in tefsirinde, Kur'ân'ı anlamaya yönelik olan Kur'ân ilimlerine bakışını değerlendireceğiz.

I- KUR'ÂN'DA MÜŞKİL İFADELER (MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN)

Müşkil sözlükte 'karışık olmak anlamını ifade eden أَشْكَلَ fiilinden ism-i fâil / etken ortaştır. Buna göre manası 'karışık ve birbirine zıt olan şey' demektir.³⁶² İstilahta ise Kur'ân ayetleri arasında ihtilaf ve çelişki gibi görünen hususları ifade eder.³⁶³ Bununla birlikte Kur'ân'da, birbiri ile çelişen ayetlerin bulunması mümkün değildir. Zira Allah yine bu yüce kitabın içinde "Hâla Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı."³⁶⁴ buyurarak böyle bir ihtimali ortadan kaldırmıştır. Böyle bir durum ancak Kur'ân okumaya yeni başlayan bir kimsede cahilliğinden ötürü ortaya çıkabilir ve bu vehmin giderilmesi icap eder.³⁶⁵ İşte söz konusu bu ilim de, bahsedilen vehim ve şüphelerin giderilmesine yöneliktir. Ayette de belirtildiği gibi Kur'ân'da çelişik veya zıt ayetlerin bulunmadığı, iyi tahkik edildiğinde ortaya çıkacaktır. Zira çelişik zannedilen ayetler aslında ya aynı mevzuda değildirlere veya aynı şartlara ve ihtiyaçlara cevap vermemektedirler. Bu bakımdan farklı zamanlarda ortaya çıkan farklı durumlara ilişkin ifadeleri; tarihi ve toplumsal şartları içinde değerlendirmek

³⁶² İbn Manzûr, a. g. e., XI, 357; ez-Zebîdî, a. g. e., VII, 392.

³⁶³ Cerrahoğlu, İsmail, a. g. e., s. 179.

³⁶⁴ Nisâ 4/82: أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

³⁶⁵ es-Suyûtî, a. g. e., III, 88.

gerekir. Kur'ân'ı tarih ve toplumun dışında bir metin olarak okuyanlar ise onda çelişik ve zıt ifadelerin olduğunu düşünürler.³⁶⁶ Kur'ân'daki bu işkâl gibi görünen hususların sebepleri; belirtilen meselenin çeşitli safhalarının bulunması, mevzu farklılığının bulunması, işin iki ayrı yönünün bulunması ve hakikî yahut mecazî mana ihtimali bulunması olarak sayılabilir.³⁶⁷ Kur'ân'ın müşkillerini gidermek için ise iki yol ortaya çıkmıştır ki bunlar tevil-telif yolu ile nesh yoludur.³⁶⁸

A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı

İbn Cüzey, tefsirinde müşkilü'l-Kur'ân kapsamına girebilecek ayetleri değerlendirirken genellikle "Eğer ... dersin, cevap şudur ..." kalıbıyla konuyu açıklamaya çalıştığı gibi³⁶⁹ bazen de bu metodun dışında konuyu doğrudan ele almıştır.³⁷⁰ Şimdi bu konu ile ilgili örneklere yer verelim.

B) et-Teshîl'de Müşkilü'l-Kur'ân

İbn Cüzey tefsirinde, Kur'ân'da müşkil olarak ele alınan ayetler kimi yerlerde oldukça detaylı açıklamalara yer vermiş, bazen de içinde işkâl olduğu söylenen ayetlere dair çeşitli yönlerden açıklamalar yaparak söz konusu ayetlerde işkâl olmadığını ifade etmeye çalışmıştır. Şimdi örnekleriyle bunları inceleyeceğiz.

1- Müşkil Olarak Değerlendirilen Bazı Ayetler Hakkında Açıklamalar Yapması

Örnek 1:

"Allah'ın o kent halkından, Resulüne verdiği ganimetler, Allah'a, Resul'e, ona akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara, yolcuya aittir."³⁷¹ ayetinin tefsiri yapılırken et-Teshîl'de şu açıklamalara yer verilmektedir: "Bu ayetin tefsiri ve hükmü hakkında insanlar büyük bir zorluk ve sıkıntı içine düşmüşlerdir. Ayetin zahirine göre kâfirlerden alınan mallar (ganimetler) Allah'a, Resulüne ve daha sonra zikredilenlere aittir. Bu maldan humus çıkarılmaz ve savaşta bulunan diğer kimselere taksim

³⁶⁶ Albayrak, Hâlis, a. g. e., s. 166-167.

³⁶⁷ Yıldırım, Suat, a. g. e.; s. 113.

³⁶⁸ Demirci, Muhsin, a. g. e., s. 230.

³⁶⁹ İbn Cüzey, et-Teshîl, I, 316-317; II, 280; III, 106.

³⁷⁰ İbn Cüzey, et-Teshîl, I, 115; IV, 204-205

³⁷¹ Haşr 59/7: مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ

edilmez. Bu ise, Enfâl Suresi'nde humusun verilmesi ve geri kalan ganimetlerin, savaşta hazır bulunanlar arasında taksim edilmesini bildiren ayetle³⁷² çelişki halindedir. Bazıları bu ayetin, Enfâl Suresindeki ayet ile nesh edildiğini söylemektedirler. Ancak bu, hatalıdır. Zira Enfâl ayeti, bu ayetten bir müddet önce inmiştir. Bazıları ise şöyle demiştir: Enfâl ayeti, arazinin dışında ganimet olarak elde edilen mallar hakkında, bu ayet ise kâfirlerin arazisi hakkındadır. Onlara göre Ömer b. el-Hattâb, bu yüzden Mısır ve Irak arazisini taksim etmemiş ve aksine bu arazileri, Müslümanların maslahatı için bırakmıştır. Bu ise hakkında delil olmayan bir tahsistir. Ayrıca bu konu hakkında dile getirilen başka görüşler de vardır. Doğrusu ise, bu ayet ile Enfâl ayeti arasında bir tearuzun bulunmadığıdır. Zira Enfâl ayeti, savaş yapılarak, ata ve deveye binilerek elde edilen ganimetlerin hükmü hakkındadır. Bu maldan humus verilir ve geri kalanlar ganimet sahipleri (savaşa katılanlar) arasında paylaşılır. Bu ayet ise fey'in hükmü hakkındadır. Fey' ise; kâfirlerin mallarından savaş yapmadan, ata ve deveye binmeden ele geçirilen mallardır.³⁷³ Durum böyle olunca bu iki ayetten her birinin manası ve hükmü, birbirinden ayrı olur. Dolayısıyla bu iki ayet arasında herhangi bir çelişki ve nesh yoktur. Bak, (Kur'ân) bu ayette 'fey'' lafzını, Enfâl'de ise 'ganimet' lafzını zikretmiştir. Fey' ile ganimet arasındaki fark ise, fıkhıta belirlenmiştir. İkisinin de hükmü, birbirinden farklıdır.³⁷⁴ Görüldüğü gibi İbn Cüzey, bu ayetteki konu farklılığına temas etmiş, aralarında çelişki bulunduğu düşünülen ayetlerin, aslında farklı konularda olduğunu, aralarında bir tearuzun bulunmadığını açıklamaya çalışmıştır.

Örnek 2:

“Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini sorguya çekeceğiz.”³⁷⁵ ayetini tefsir ederken İbn Cüzey, şu ifadelerle yer vermektedir: “Eğer bu ayet ile; ‘İşte o gün insana da cine de günahı sorulmaz.’³⁷⁶ ayetlerinin arası nasıl birleştirilebilir diye sorulursa cevap şöyle olur: Onlara soru sorulması, hesaba çekme ve kınama

³⁷² Enfâl 8/41: “Eğer Allah’a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah’a, Resulüne, onun akrabalarına yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.” *وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنِ شَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ كُنْتُمْ آمِنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلْنَا عَلَيْهِ عَبِيدًا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ*

³⁷³ Karş. Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 111.

³⁷⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 204-205.

³⁷⁵ Hicr 15/92: *قَوْرَبِكُمْ لِنَسْأَلَهُمْ أَجْمَعِينَ*

³⁷⁶ Rahmân 55/39: *فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌ*

anlamında, onlara günahlarının sorulmaması ise, istifham-ı mahz (gerçek anlamıyla soru sorma) anlamında olur. Çünkü Allah, onların amellerini bilmektedir, onları öğrenmek için soru sormaya ihtiyacı yoktur.”³⁷⁷

2- İşkâle Birden Fazla Cevap Vermesi

Örnek 1:

“O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı; sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilir.”³⁷⁸ ayetinin tefsirinde İbn Cüzey; bu ayetin, göklerin yerden sonra yaratılmış olduğu anlamını taşıdığını belirterek, “Ondan sonra da yeryüzünü döşedi.”³⁷⁹ ayetinin zahirinin ise bu manaya ters düştüğünü söylemekte ve sözlerine şöyle devam etmektedir: “Bunun cevabı iki yolla verilir. Birincisi; yerin semadan önce yaratılması ve semanın yaratılmasından sonra yayılıp döşenmiş olmasıdır. Öyleyse çelişki yoktur. İkincisi ise, ayetteki ‘ثم / sonra’ edatının, haberin tertibi için olmasıdır (yani önce yer, sonra da sema yaratılmıştır).”³⁸⁰

Örnek 2:

“Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün yerin dibine batırılmayı temenni ederler ve Allah’tan hiçbir haberi gizleyemezler.”³⁸¹ ayeti ile ilgili olarak müfessir, şu açıklamalara yer vermiştir: “Kıyamette kâfirlerin, Allah’tan hiçbir şey gizleyemeyeceklerini haber veren bu ayeti, yine onların (kıyamette şöyle söyleyeceklerini bildiren) ‘Sonra onların mazeretleri, ‘Rabbimiz Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık!’ demekten başka bir şey olmadı.”³⁸² ayetindeki sözleri ile nasıl birlikte değerlendiririz dense cevap iki şekilde olur: Birincisi, gizlemenin onlara fayda vermemesi, çünkü onlar gizledikleri zaman organlarının konuşması ve bu gizlemenin onlara bir fayda vermemesidir. İkincisi ise bu grupların farklı gruplar ve bu (olayların) meydana geldiği zamanların, farklı zamanlar olmasıdır.”³⁸³

³⁷⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 280. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 106; IV, 370.

³⁷⁸ Bakara 2/29: هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

³⁷⁹ Nâzi‘ât 79/30: وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا

³⁸⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 115.

³⁸¹ Nisâ 4/42: يَوْمَئِذٍ يَرِيءُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوْا الرَّسُولَ لَوْ لُتَسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا

³⁸² En‘âm 6/23: ثُمَّ لَمْ يَكُنْ فِيهِمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ

³⁸³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 316-317.

3- Kur'ân ile Hadis Arasındaki İşkâl Hakkında Açıklama Yapması

Örnek:

“Ey Muhammed! De ki; ‘Bana sırf bu şehrin Rabb’ine kulluk etmem emredildi. O bu şehri dokunulmaz (haram) kıldı. Her şey O’nundur. Bana O’nun buyruğuna boyun eğenlerin ilki olmam emredildi.’”³⁸⁴ ayeti münasebetiyle İbn Cüzey şöyle demektedir: “Bu ayette Mekke haram (dokunulmaz) ve güvenli kılınmıştır. Kimse orada savaşamaz ve onun dokunulmazlığını çiğneyemez. Burada Mekke’nin haram kılınması, Allah’a nispet edilmiştir. Zira bu, onun kazası ve emri ile olmuştur. Hz. Peygamber ise, ‘İbrahim Mekke’yi haram kıldı.’³⁸⁵ şeklindeki hadisinde, bunu Hz. İbrahim’e nispet etmiştir. Çünkü Hz. İbrahim, onun haram kılınmasını, insanlara bildiren kişi olmuştur. O halde bu ayet ile hadis arasında bir tearuz bulunmamaktadır. Başka bir hadiste de, Allah’ın Mekke’yi, gökleri ve yeri yarattığı gün haram kıldığı³⁸⁶ bildirilmektedir.”³⁸⁷

II- MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH

Muhkem sözlükte ‘güçlü, sağlam, dayanıklı’³⁸⁸; müteşabih ise ‘birbirine benzeyen’³⁸⁹ anlamlarına gelmektedir.

Bir Kur’ân ilimleri terimi olarak ele alındığında muhkem; “Kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılabilir derecede açık olan, nazım ve telif itibariyle herhangi bir ihtilafa yol açmadan tek bir anlama delalet eden, lafız ve mana olarak ne kastettiği hususunda bir şüphe olmayan ayetleri”³⁹⁰; müteşabih ise, “Manaları bilinemeyen, herhangi bir sebepten ötürü anlamlarında kapalılık bulunan, birçok manaya ihtimali olup bunlardan birini tayin edebilmek için harici bir delile ihtiyaç duyulan, niteliği belli olsa da içeriği belli olmayan, manası akılla kavranamayan ayet, kelime ya da harfleri”³⁹¹ ifade etmektedir. Ele aldığımız konu ile ilgili olan bu kavramların

³⁸⁴ Neml 27/91: *إِنَّمَا أَمْرُهُ أَنْ أُعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأَمْرُهُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ*

³⁸⁵ el-Buhârî, **a. g. e.**, Kitâbu el-İ’tisâm bi’l-Kitâb ve’s-Sünne/16, VIII, 153.

³⁸⁶ İbn Mâce, **a. g. e.**, Menâsik/103, Hadis No: 3109, II, 1038.

³⁸⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 186.

³⁸⁸ İbn Manzûr, **a. g. e.**, XII, 141; ez-Zebîdî, **a. g. e.**, VIII, 253.

³⁸⁹ İbn Manzûr, **a. g. e.**, XIII, 503; ez-Zebîdî, **a. g. e.**, IX, 393.

³⁹⁰ er-Râğîb el-İsfahânî, **a. g. e.**, s. 251; Demirci, Muhsin, **Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine**; Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 39.

³⁹¹ Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s. 38; Komisyon, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 462.

Kur'an'daki kullanılış şekline baktığımızda ise şu üç ayetin öncelikle göze çarptığını görmekteyiz:

“Elif. Lâm. Râ. (Bu sana indirilen), hikmet sahibi (ve) her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından ayetleri sağlamaştırılmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır.”³⁹²

“Allah, müteşabih (benzeşmeli), ikişerli bir kitap olarak sözün en güzelini indirdi.”³⁹³

“Sana bu kitabı indiren O'dur. Bunun ayetlerinden bir kısmı muhkemdir ki, bu ayetler, kitabın anası (aslı) demektir. Diğer bir kısmı da müteşabih ayetlerdir.”³⁹⁴

Ayetlerden birincisi, Kur'an'ın tamamının muhkem olduğu fikrini verirken, ikinci ayet bunun tam tersine, Kur'an'ın tamamının müteşabih olduğu izlenimini vermektedir. Son ayette ise Kur'an'ın bir kısmının muhkem, bir kısmının da müteşabih olduğu dile getirilmektedir. İlk bakışta bu üç ayet arasında bir çelişki varmış gibi görünse de, Kur'an'da hiçbir çelişkinin bulunmadığını da göz önüne alarak³⁹⁵, bu duruma Suyûtî'nin getirdiği şu yorum ile açıklık getirebiliriz: “Kur'an'ın muhkem olmasından kasıt, ayetlerin sapasağlam ve en ufak bir çelişki ve ihtilaftan uzak olması; müteşabih olmasından kasıt ise ayetlerin gerçeklik, doğruluk ve icaz bakımından birbirine benzemesidir.”³⁹⁶ Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, muhkem ve müteşabih kelimeleri Hûd ve Zümer Surelerindeki mezkûr ayetlerde lügat manasında, Âl-i 'İmrân Suresindeki ayette ise ıstılah manasında kullanılmıştır.

Genel olarak usûl uleması, müteşabihatı iki kısma ayırmışlardır. Bunlar; muhkemle mukayese edildiğinde manası bilinebilen müteşabihat ve hakikatini bilmeye imkân bulunmayan müteşabih ayetlerdir.³⁹⁷

Kur'an'da müteşabih ayetler bulunmasının birtakım hikmetlerinden de söz edilebilir. Buna göre Kur'an'daki müteşabih ayetler, Kur'an üzerinde tefekkürün devamlılığını sağlamakta; Kur'an'ın, her asırda değişen tecrübe ve bilgilere göre farklı yorumlanmasına imkân vermektedir.³⁹⁸ Ayrıca müteşabihler sayesinde Kur'an'ın ezberlenmesi ve muhafazası temin edilmiş olur ve akıllı olması nedeniyle değer

³⁹² الر كِتَابٌ أَحْكَمَتْ آيَاتُهُ نَمَّ فَصَّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ Hûd 11/1

³⁹³ اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا Zümer 39/23

³⁹⁴ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ Âl-i 'İmrân 3/7

³⁹⁵ Nisâ 4/82: “Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı.” أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

³⁹⁶ es-Suyûtî, a. g. e., III-IV, 3.

³⁹⁷ Cerrahoğlu, İsmail, a. g. e., s. 130.

³⁹⁸ Albayrak, Hâlis, a. g. e., s. 167.

kazanan insanın akli dondurulmamış, müteşabih ayetler sayesinde akli delillerden yardım istenerek akıl da çalıştırılmış olur.³⁹⁹

A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı

İbn Cüzey müteşabih ayetler hakkındaki görüşlerini muhtelif ayetler bağlamında okuyucuya sunmaktadır. Örneğin müfessir; “Kitabı sana O indirdi. Onun bazı ayetleri muhkemdir (ki) onlar Kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir (birbirine benzeyen, sonucu tam bilinmeyendir). Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak, uyardığı sonuca uğra(yıp belâlarını bul)mak için onun müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun tevilini (uyardığı sonucun ne zaman gerçekleşeceğini) Allah’tan başka kimse bilmez. İlimde ileri gidenler: ‘Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır.’ derler. Sağduyu sahiplerinden başkası düşünüp öğüt almaz.”⁴⁰⁰ ayetinin tefsirinde; Kur’ân’daki muhkem ayetlerin, manaları açık, hükümleri sabit ayetler, müteşabih ayetlerin ise, hecâ harfleri gibi manaları muğlâk ve teville ihtiyaç duyan ayetler olduğunu belirterek İbn Abbâs’ın şu sözünü aktarır: “Muhkem ayetler, nâsih, helal ve haramdır. Müteşabih ayetler ise mensuh, mukaddem ve muahhardır.” Daha sonra müfessir; müteşabihlerin hakikatini yalnız Allah’ın bilebileceği kanaatinde olduğunu, “Oysa onun tevilini Allah’tan başka kimse bilmez.” kısmını açıklarken şu sözlerle belirtmektedir: “(Ayetin bu kısmı,) Kur’ân’daki müteşabihlerin tevilini yalnızca Allah’ın bildiğini haber vermekte ve insanlardan bu ilmi talep edenleri de eleştirerek yermektedir.”⁴⁰¹ İbn Cüzey’in bu açıklamasından; onun, müteşabih ayetlerin tevil edilmesine sıcak bakmadığı da anlaşılmaktadır.

İbn Cüzey ayrıca; “Muhakkak Rabbiniz o Allah’tır ki, gökleri ve yeri altı gün içinde yarattı. Sonra Arş üzerine istiva buyurdu.”⁴⁰² ayeti dolayısıyla da şunları söylemektedir: “İçlerinde İbn Ebî Zeyd ve başkalarının da bulunduğu bazı kimseler, bu ayeti zahirine hamletmişlerdir. Bazısı da onu; ‘O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra semaya yöneldi.’⁴⁰³ ayetindeki (yönelme) anlamıyla tevil etmişlerdir. Eğer bu şekilde olsaydı ‘Sonra Arş üzerine istiva buyurdu.’ derdi. Eş‘arî mezhebi de

³⁹⁹ Cerrahoğlu, İsmail, a. g. e., s. 133.

⁴⁰⁰ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فِئْتَبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

⁴⁰¹ İbn Cüzey, et-Teshîl, I, 235.

⁴⁰² إِنَّ رَبَّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ: A‘râf 7/54

⁴⁰³ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ: Bakara 2/29

'istiva' kelimesini, mülk ve kudretiyle istila etmek anlamında tevil eder. Doğrusu ise, keyfiyetsiz bir şekilde ona iman etmektir; zira selamet teslimdedir. Kendisine bu konuda soru soran bir kimseye şöyle diyen Mâlik b. Enes, ne değerli bir insandır: 'İstiva malumdur, keyfiyeti ise meçhuldür. Bu konuda soru sormak ise bidattır.'⁴⁰⁴ Buna benzer sözler Ebu Hanife, Ca'fer es-Sâdık ve Hasan el-Basrî'den de rivayet edilmiş, ne sahabe ne de tabiîn istivanın keyfiyeti hakkında konuşmamış, aksine susmuşlardır. Bu nedenle Mâlik b. Enes, bu konuda sual sormanın bidat olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁵

B) et-Teshîl'de Muhkem-Müteşabih

Örnek 1:

İbn Cüzey "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir."⁴⁰⁶ ayetini tefsir ederken, müteşabihattan sayılan 'وَجْهَ اللَّهِ / Allah'ın yüzü' ifadesi için şu açıklamaları yapmaktadır: "Bu ifadeden maksat; 'Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız.'⁴⁰⁷ ayetinde olduğu gibi Allah'ın rızasıdır. 'Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarma. O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun yüzü (zâtı)ndan başka her şey helâk olacaktır. Hüküm O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz.'⁴⁰⁸ ve 'Yalnız Rabbinin celâl ve ikrâm sâhibi yüzü bâki kalacaktır.'⁴⁰⁹ ayetleri(ndeki وَجْهَ / yüz kelimesi)ne gelince, bunlar müteşabihattandır; keyfiyeti düşünülmeden (bunların manalarına) teslim olmak gerekir. Bunların ilmi, Allah'a aittir."⁴¹⁰

Örnek 2:

"Allah: 'Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin?' dedi."⁴¹¹ Bu ayette geçen 'بِيَدَيْ / iki elimle' lafzının müteşabihattan olduğunu, bu nedenle kendisine iman etmek ve hakikatinin

⁴⁰⁴ el-Âlûsî, Ebu's-Sena Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el- Hüseyinî (ö. 1270/1854), **Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî**, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabiyye, Beyrut, t.y., VIII, 134.

⁴⁰⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 67-68.

⁴⁰⁶ Bakara 2/115: وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

⁴⁰⁷ Bakara 2/272: وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ

⁴⁰⁸ Kasas 53/88: وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

⁴⁰⁹ Rahmân 55/27: وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

⁴¹⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 146.

⁴¹¹ Sâd 38/75: قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ أَسْتَكْبِرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ

bilgisini Allah'a teslim etmek lazım geldiğini kaydeden müfessir, tevlicilerin bunu, Allah'ın kudreti olarak algıladıklarını belirttikten sonra şöyle devam eder: "Kâdî Ebû Bekr b. et-Tayyib 'يد / el', 'عين / göz' ve 'وجه / yüz' kelimelerinin, ayetlerde kullanılan sıfatlar üzerine zâid sıfatlar olduğunu; İbn Atıyye, bunun arzu edilmeyen bir yorum olduğunu söylemiş; Zemahşerî de iki el ile yaratmaktan kastın, vasıtasız yaratmak olduğunu aktarmıştır."⁴¹²

III- SURE BAŞLARINDAKİ MUKATTA'A HARFLERİ (HURÛF-U MUKATTA'A)

Bazı surelerin başında bazen basit, bazen de birkaç harfin birleşmesinden meydana gelmiş rumuzlar bulunmaktadır. Bu kesik harflere 'el-Hurûfu'l-Mukatta'a' denilir.⁴¹³ Zahiri itibariyle herhangi bir manaya delalet etmediklerinden dolayı hakiki müteşabih olarak kabul edilen söz konusu harfler hakkında İslam'ın ilk yıllarından itibaren bazı yorumlar yapıla gelmiştir.⁴¹⁴ Bu yorumlar genel olarak iki görüş etrafında birleşir. Birincisine göre bu harflerin anlamını Allah'tan başka kimse bilemez. Hz. Ebû Bekr'in "Allah'ın her kitapta bir sırrı vardır. Kur'ân'daki sırrı da surelerin başında bulunan harflerdir."⁴¹⁵; Abdullah b. Abbâs'ın da "Bilginler bunları anlamaktan acizdir."⁴¹⁶ dediği rivayet olunur. İkinci görüşe göre ise Allah'ın Kitab'ında insanların anlayamayacakları şeylerin bulunması doğru olmaz. Eğer bu harfler, anlaşılması mümkün olmayan türden şeyler olsaydı Allah bunları vahyetmezdi. Çünkü O, Kur'ân'ı halkın anlaması için indirmiştir. Dolayısıyla bu harflerin anlamını bilmek de mümkündür.⁴¹⁷ İkinci görüşü benimseyenlerin, bu harflerin delalet ettiği manalar konusunda çok çeşitli ve burada zikredemeyeceğimiz kadar uzun görüşleri bulunmaktadır. Ancak Hz. Peygamber de bu harfler hakkında bir şey söylemediğine

⁴¹² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 348-349. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 307; IV, 260-261; IV, 376. Karş. İbn 'Atıyye, **a. g. e.**, s. 1606; ez-Zemahşerî, **a. g. e.**, IV, 101.

⁴¹³ Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 134.

⁴¹⁴ Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s. 195-196.

⁴¹⁵ el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ (v. 516/1122), **Me'âlimü't-Tenzîl**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1987, I, 44; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed (v. 597/1200), **Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr**, (tahk. Muhammed Adurrahman Abdullah), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1987, I, 16; er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn (v. 606/1209), **et-Tefsîru Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)**, Dâru't-Tabâ'ati'l-Âmire, y.y., 1307, I, 227; Ebû Hayyân, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf (v. 754/1353), **el-Bahru'l-Muhît**, Mektebetü Nasrî'l-Hadîs, Riyad, 1329, I, 34.

⁴¹⁶ er-Râzî, **a. g. e.**, I, 128; Ebussu'ûd, Muhammed b. Muhammed el-Imâdî (v. 982/1574), **İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâyê'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Mushaf, Kahire, t.y., I, 21.

⁴¹⁷ Ateş, Süleyman, **a. g. e.**, I, 87.

göre onlar hakkında kesin bir hüküm vermek zordur. Bu bakımdan bizlere, mukatta‘a harflerinin, Allah ile Resûlü arasında bir şifre olduğunu söylemekten başka diyecek bir şey kalmamaktadır.⁴¹⁸

A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı

Müfessir bu konu ile ilgili görüşlerini, Kur‘ân‘da bu harflerin karşımıza çıktığı ilk yer olan Bakara suresinin birinci ayetini tefsir ederken aktarmakta ve şöyle demektedir: “Bu surenin başında bulunan الم ve diğer surelerin başlarında bulunan hecâ harfleri çeşitli şekillerdedir. Bunlar: المص, المر, الر, كهيعص, طه, طسم, طس, يس, ص, ق, ص, حم, ق, ص, عسق ve ن harfleridir. Bir grup, bu harflerin, tevilini Allah‘tan başka kimsenin bilemeyeceği müteşabihattan olduğunu, dolayısıyla bu harflerin tefsir edilemeyeceğini söylemiştir. Ebû Bekr es-Sıddîk da: “Allah‘ın her kitapta bir sırrı vardır. Kur‘ân‘daki sırrı da surelerin başında bulunan harflerdir.” demiştir. Bir grup da, bu harflerin tefsir edilebileceğini söylemiş, ancak bu harflerin tefsiri konusunda ihtilafa düşmüşler ve bu harflerin; surelerin isimleri, Allah‘ın isimleri, Allah‘ın üzerine yemin ettiği bazı şeyler, kelimelerden alınmış bazı harfler (elif (ا) Allah‘tan, lâm (ل) Cibrîl‘den, mim (م) de Muhammed‘den gibi) olduklarını söylemişlerdir. Bir rivayete göre İsrailoğulları; bu harflerin, ebced hesabıyla (İslam) ümmetinin yaşına delalet ettiği kanısına varmışlardır. Onlardan bunu duyan Hz. Peygamber de, bunu inkâr etmemiştir. Ebu‘l Kâsım es-Süheyli (v. 581/1185), mükerrerleri çıkardıktan sonra bunları toplamış ve dokuz yüz üç sayısına ulaşmıştır. Bu harflerin tefsirinde ihtilaf edildiği gibi irablarında da ihtilafa düşülmüştür.”⁴¹⁹

B) et-Teshîl‘de Mukatta‘a Harfleri

İbn Cüzey tefsirinin bazı yerlerinde, mukatta‘a harflerinin ifade ettiği manalara ilişkin açıklamalara yer vermektedir.

Örnek 1:

İbn Cüzey Meryem suresinin başında bulunan كهيعص harflerinin manası hakkındaki görüşü aktarmadan önce, heca harfleri ile ilgili bilginin Bakara Suresi‘nin baş tarafında verildiğini zikreder ve şöyle der: “Denilmiştir ki buradaki kef (ك) harfi عليّ (ي) harfi هادي kelimesinden; he (ه) harfi كافي kelimesinden; ye (ي) harfi كريم

⁴¹⁸ Cerrahoğlu, İsmail, a. g. e., s. 148.

⁴¹⁹ İbn Cüzey, et-Teshîl, I, 92-94.

edatından, ‘ayn (ع) harfi عزيز yahut علم kelimelerinden; sad (ص) harfi صادق kelimesinden gelmiştir. Alî b. Ebî Tâlib duasında şöyle derdi: ‘Ya Kef, hâ, yâ, ayn, sâd!’ Buna göre bu harfler, Allah’ın isimlerinden birini ifade etmektedir yahut yine Allah’ın isimlerinin bazılarında alınmış harflerdir.’⁴²⁰

Örnek 2:

Müfessir Kâf Suresi’nin başında bulunan kâf (ق) harfinin de; Allah’ın, Kâhir yahut Kadîr ismini ifade ettiğinin, Kur’ân’ın isimlerinden biri olduğunun ve dünyayı çepeçevre kuşatan bir dağın ismi olduğunun söylendiğini ifade etmiştir.⁴²¹

IV- KUR’ÂN’DA YER ALAN GARİB İFADELER (GARİBÜ’L-KUR’ÂN)

Arapça garâbet (gurbet) kökünden türeyen garîb kelimesi sözlükte “yurdundan uzak kalan, kendi cinsi arasında eşi ve benzeri olmayan; tek ve nadir olan; bilinmeyen, müphem ve kapalı olan” anlamlarına gelir.⁴²² Buna göre garib lafız, az kullanılması nedeniyle, manası sözlüklere başvurulmadan bilinmeyen kelimeleri ifade eder.⁴²³ Kur’ân-ı Kerîm, Arapçanın Kureş lehçesiyle nazil olmakla birlikte diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeler de ihtiva etmektedir. Ayrıca Kur’ân’da, az kullanılmasından dolayı manası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da vardır. İşte tefsir ilminde, Kur’ân’da yer alan bu tür kelimelerin açıklanmasını konu edinen ilim, garîbü’l-Kur’ân olarak adlandırılmaktadır.⁴²⁴

Kur’ân ayetlerinde geçen garib lafızların manalarının tespit edilmesine sahabe devrinden itibaren başlandığı ve bu maksatla Arap şiirine başvurulduğu rivayet edilmektedir.⁴²⁵ Bu meyanda, Kur’ân’daki garib lafızlar hakkındaki izahlar, bu sahada en selahiyetli müfessir olan İbn Abbâs’a dayanmaktadır.⁴²⁶ Bununla birlikte sahabenin büyük bir kısmı ve Arap dil âlimleri, Kur’ân kendi dillerinde inmiş olmasına rağmen,

⁴²⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 5-6.

⁴²¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 117. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 22; III, 154; III, 295.

⁴²² İbn Manzûr, **a. g. e.**, I, 639; ez-Zebîdî, **a. g. e.**, I, 411.

⁴²³ Elmalî, Hüseyin, Arslan, Şükrü, ‘*Garîb*’, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, XIII, 374.

⁴²⁴ Cerrahoğlu, İsmail, ‘*Garîbü’l-Kur’ân*’, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, XIII, 379.

⁴²⁵ Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. m.**, XIII, 380.

⁴²⁶ Cerrahoğlu İsmail, **a. g. e.**, s. 153.

manasını bilmedikleri lafızlar hakkında bir şey söylemekten kaçınmışlardır.⁴²⁷ Ancak yine de, bir müfessirin bu ilmi bilmesi zaruridir.⁴²⁸

A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı

İbn Cüzey, tefsirinde bu konuya müstakil bir bölüm ayırarak açıklamalarda bulunmamakla birlikte, yeri geldikçe söz konusu garib lafızlar hakkında açıklamalarda bulunmuş ve bunlara dikkat çekmiştir. Şimdi örnekleriyle bunları göreceğiz.

B) et-Teshîl'de Garîbü'l-Kur'ân

Garîbü'l-Kur'ân konusuna İbn Cüzey, tefsirinde çeşitli şekillerde temas etmiştir. Şimdi örnekleriyle bunları inceleyeceğiz.

1- Kur'ân'da Bulunan Yabancı Kelimelere Dikkat Çekmesi

İbn Cüzey'in, Kur'ân'da, aslı Arapça olmayan birtakım yabancı kelimelerin varlığını kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Örnek 1:

Müfessir, Âl-i 'İmrân suresinin 3. ayetindeki 'التَّورَةَ وَالْإِنجِيلَ' / Tevrat ve İncil' kelimelerinin yabancı kelimeler olduğunu, bu nedenle nahivcilerin, bu kelimelerin iştikak ve vezinleri hakkında söylediklerinin doğru olmadığını belirtmektedir.⁴²⁹ Ayrıca aynı surenin 36. ayetinde bulunan 'مَرْيَمُ' / Meryem' isminin, İsrailoğullarının dilinde 'ibadet eden kadın' anlamına geldiğini ifade ettikten sonra, marife ve müennesliğinin yanı sıra, aynı zamanda yabancı bir kelime olduğu için gayri munsarif olduğunu söylemektedir.⁴³⁰ Aynı surenin 39. ayetinde yer alan 'يَحْيَى' / Yahya' ismi için ise şunları söylemektedir: "Bu isim İbranice olmakla beraber iştikak ve bina olarak Arap diline uygundur."⁴³¹

Örnek 2:

İbn Cüzey Kehf suresi 107. ayette bulunan 'فِرْدَوْسٌ' / firdevs' kelimesinin de Arapçalaştırılmış yabancı bir kelime olduğuna dikkat çekmiştir.⁴³²

⁴²⁷ es-Suyûtî, a. g. e., II, 4.

⁴²⁸ es-Suyûtî, a. g. e., II, 5.

⁴²⁹ İbn Cüzey, et-Teshîl, I, 234.

⁴³⁰ İbn Cüzey, et-Teshîl, I, 246.

⁴³¹ İbn Cüzey, et-Teshîl, I, 247.

⁴³² İbn Cüzey, et-Teshîl, II, 382.

2- Arapça Olan Bazı Garib Kelimelere Dikkat Çekmesi

İbn Cüzey tefsirinin bazı bölümlerinde Arapça olan garib lafızlara dair bazı açıklamalarda bulunmaktadır.

Örnek 1:

Müfessir, “Yoksa Allah'ın kendilerini yavaş yavaş tüketerek cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? Kuşkusuz Rabbin çok şefkatli, pek merhametlidir.”⁴³³ ayetindeki ‘تَخَوُّفٍ’ kelimesi hakkında verdiği iki görüşten birincisinde şunları söylemektedir: “Bu kelimenin manası (tedricen) eksiltmedir. Yani bir seferde değil de, onların sonunu getirene kadar, mallarından ve canlarından azar azar eksilmesi demektir. Hüzeyl kabilesinden bir kimse kendisine: ‘Bu kelime bizim dilimizde ‘aşamalı olarak, tedricen eksiltme, yok etme’ anlamına gelir.’ diyene dek bu kelimenin manası Ömer b. el-Hattâb’a kapalı ve anlaşılmaz gelmişti.”⁴³⁴

Örnek 2:

İbn Cüzey “Meyveler ve çayırlar bitirdik.”⁴³⁵ ayetindeki ‘أَبَاً’ kelimesinin İbn Abbâs ve cumhura göre mera olduğunu, saman manasına geldiğinin de söylendiğini ifade etmiş, Ebû Bekr es-Sıddîk ve Ömer b. el-Hattab’ın ise, bu kelimenin tefsirinde tereddüde düştüklerini ve bir şey söylemediklerini belirtmek suretiyle mezkur kelimenin garib olduğuna dikkat çekmiştir.⁴³⁶

⁴³³ Nahl 16/47: أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَىٰ تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ

⁴³⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 292. Ayrıca bkz. el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebî Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî (v. 791/1388), **Tefsîru'l-Beydâvî / Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, Dersaadet, y.y., t.y., I, 545-546.

⁴³⁵ ‘Abese 80/31: وَفَالِكَيْهَ وَأَبَاً

⁴³⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 337.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL VE EDEBİYATLA İLGİLİ KUR'ÂN İLİMLERİ

Yirmi üç sene zarfında, Cenâb-ı Hâk tarafından Cebrâil vasıtasıyla, Hz. Peygamber'e ilahi vahyin mahsulü olarak gönderilen Kur'ân, Müslümanlar için yalnızca mukaddes bir kitap olarak kalmamış, aynı zamanda Arap nesir edebiyatının ilk ve ebedi bir şaheseri olmuş ve üslup bakımından bir eşsizlik kazanmıştır.⁴³⁷ Arap edebiyatının altın devrinin yaşandığı yıllarda nâzil olan Kur'ân, içerisinde barındırdığı eşsiz ve belîğ edebi yönüyle Arapları aciz bırakmış, günümüze değin hiçbir eser, Kur'ân'ın hâiz olduğu üslup ve belagata değil yetişmek, yaklaşımayı bile başaramamıştır. Zira bu Kitab'ı inşa eden Zat, bir kelâm mucizesi olarak onun, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nübüvvetinin en büyük şahidi olmasını dilemiştir.⁴³⁸

Bu bölümde biz, Kur'ân'ın dil ve edebiyat yönüne vurgu yapan ve bu açıdan anlaşılıp açıklanmasına katkı sağlayan Kur'ân ilimlerini ele alacak ve İbn Cüzey'in, tefsirinde bu konulara ne şekilde değindiğini örnekleriyle birlikte incelemeye çalışacağız.

I-KUR'ÂN'IN İ'CÂZİ (İ'CÂZÜ'L-KUR'ÂN)

İ'caz kelimesi, lügatte 'acze düşürmek, âciz bırakmak' anlamlarına gelir.⁴³⁹ Bir Kur'ân ilmi terimi olarak ise; Kur'ân'ın, meydan okuduğu şeyi getirme hususunda mahlûkatın aczini ispat etmesi⁴⁴⁰, Kur'ân'ın, bütün insanları, kendi benzerini getirmekten aciz bırakması demektir.⁴⁴¹

Kur'ân, muarız ve muhataplarına meydan okumayı, kendi bünyesi içinde çeşitli safhalar halinde yapmıştır. Bu bağlamda Kur'ân; muarızlarından, önce kendi benzeri bir söz getirmelerini⁴⁴², sonra bu talebini hafifleterek benzeri on sure getirmelerini⁴⁴³ ve en son aşamada da onlardan, onun benzeri sadece tek bir sure

⁴³⁷ Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 165.

⁴³⁸ Yıldırım, Suat, **a. g. e.**, s. 119.

⁴³⁹ İbn Manzûr, **a. g. e.**, V, 369; ez-Zebîdî, **a. g. e.**, IV, 48.

⁴⁴⁰ ez-Zerkânî, **a. g. e.**, II, 331.

⁴⁴¹ Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s. 203. Farklı bir tanım için bkz. Kattân, Menna', **a. g. e.**, s. 258.

⁶ Tûr 52/34: "Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz getirsinler." فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ

⁷ Hûd 11/13: "Yoksa, 'O'nu uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Öyleyse siz de onun benzeri on uydurulmuş sure getirin; eğer doğru iseniz Allah'tan başka, çağırabildiklerinizi de (yardıma) çağırın (da bunu yapın)!' أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ فَلْيَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُقْتَرِبَاتٍ وَأَدْعُوا مَنْ اسْتَنْطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "

getirmelerini talep etmiş⁴⁴⁴, ancak onu inkâr edenler elbette bu istenilenleri yerine getirememiştir.⁴⁴⁵ Zira Allah'ın kelâmı, hiçbir beşer kelimine benzemez.

Kur'ân'ın i'câzı pek çok yönlerde tecelli eder. Onun i'câzını sadece dili, üslûbu ve fesâhatında aramak hatadır. Onun telifi, ihtiva ettiği ilimler ve maârif, kevnî ilimlerdeki yeri, ıslah siyaseti, gaybî haberleri gibi pek çok alanda da i'caz aranabilir.⁴⁴⁶

A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı

Tefsirinin birinci mukaddimesinin on birinci babını Kur'ân'ın i'cazı konusuna tahsis eden müfessir, bu i'cazın Allah katından olduğuna dair birtakım delillerin bulunduğunu söyler ve bunları şu şekilde sıralar:

- 1- Kur'ân'ın, kendisi ile yaratılmışların kelimından ayrılarak temâyüz ettiği fesahati.
- 2- Ayetlerin sonları ve kelimelerin son harflerindeki hayrete düşüren nazmı ve okuyanları hayrete düşüren üslûbu.
- 3- Nâzil olduğu zamandan günümüze kadar yaratılmışların, onun benzerini getirmekten âciz kalması.
- 4- Hz. Peygamber'in, öğrenmediği ve herhangi bir kitaptan da okumadığı geçmiş milletler ve çağlar hakkında haberler vermesi.
- 5- Geleceğe dair gaybî haberler vermesi ve bu haberlerin aynen dediği gibi çıkması.
- 6- İçinde Yüce Yaratıcı'nın tanıtılması, O'nun sıfatları ve isimlerine, O'nun hakkında câiz ve muhal olan hususlara yer verilmesi, insanların O'na kulluk etmeye ve tevhide çağrılmaları, kesin burhanların ve açık delillerin ortaya konması ve inkârcılara

⁸ Yûnus 10/38: “Yoksa “Onu uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Eğer doğru iseniz haydi onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de çağırın!” أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَضَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ; Bakara 2/23: “Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşünüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.” وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

⁹ Bakara 2/24: “Yok, eğer yapamadınızsa, ki asla yapamayacaksınız, o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının.” فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ; İsrâ 17/88: “De ki: “Andolsun eğer insan(lar) ve cin(ler) bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine arka ol(up yardım et)seler yine onun benzerini getiremezler.” قُلْ لَنْ يَجْتَمِعَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

¹⁰ Cerrahoğlu, İsmail, a. g. e., s. 163.

karşı yapılan reddiyeler. Zaruri olarak bilinir ki bütün bunlar, beşerin kendiliğinden ulaşamayacağı şeylerdir. Bunlar ancak, her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'ın vahiyetmesi ile bilinebilir. Akıl sahibi hiç kimse, Allah'ı bu şekilde tanıyan, ona bu derece tazimde bulunan ve Allah'ın kullarını, O'nun dosdoğru yoluna çağıran bir kimsenin doğruluğu ve güvenilirliği hakkında şüphe etmez.

7- Getirdiği hükümler, helal ve haramı açıklaması, insanı yönelttiği dünya ve ahiret maslahatları ve ahlaki güzellikler. İşte bütün bunlar hikmetin gayesi ve ilimlerin meyvesidir.

8- Geçen uzun zamana rağmen diğer kitapların aksine Kur'ân'ın fazlalık ve noksanlıktan muhafaza edilerek tağyir ve tebdilden korunması.

9- Ezberlenmesinin kolaylaştırılması ki bu husus gayet iyi bilinmektedir.

10- Diğer kelimelerin aksine, onu çok okuyan ve dinleyen her hangi bir sıkıntı ve bıkkınlık hissetmemesi.⁴⁴⁷

B) et-Teshîl'de İ'câzü'l-Kur'ân

İbn Cüzey Kur'ân'ın i'cazı ile ilgili görüşlerini, eserinin mukaddimesinde belirtmekle birlikte, tefsirinin içinde ilgili ayetler bağlamında da bu konuya atıflarda bulunarak bazı açıklamalar yapar. “Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz getirsinler.”⁴⁴⁸ ayetinin tefsirinde müfessir, bu ayetin, inkârcıların “Onu uydurdu.” iddialarına bir cevap ve onların aleyhlerine bir delil olduğunu söylemekte ve bu ayetteki maksadın, ‘âciz bırakma’ olduğunu beyan etmektedir.⁴⁴⁹

“Yoksa, “O’nu uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Öyleyse siz de onun benzeri on uydurulmuş sure getirin; eğer doğru iseniz Allah’tan başka, çağırabildiklerinizi de (yardıma) çağırın (da bunu yapın)!”⁴⁵⁰ ayeti münasebetiyle de İbn Cüzey, Allah’ın müşriklere, önce on sure ile meydan okuduğunu, onların acizliğinin ortaya çıkması üzerine de, “Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah’tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.”⁴⁵¹ ayeti ile de meydan okumayı

⁴⁴⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 41-42.

⁴⁴⁸ Tûr 52/34: فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ

⁴⁴⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 139.

⁴⁵⁰ Hûd 11/13: أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ فَلْيَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُقْتَرِيَاتٍ وَاذْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

⁴⁵¹ Bakara 2/23: وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

sürdürdüğünü ve burada istenilen benzerlikten kastın, ‘onun fesahatı ve (içinde barındırdığı) ilimler’ olduğunu söyler.⁴⁵²

Son olarak zikrettiğimiz Bakara suresi yirmi üçüncü ayetin tefsirinde ise İbn Cüzey, istenilen benzerlikten maksadın fesahat, içerdiği ilimler, harika hikmetler ve açık deliller olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca İbn Cüzey, müteakip ayetteki “Yok, eğer yapamadınızsa ki asla yapamayacaksınız!”⁴⁵³ ifadesi dolayısıyla, alimlerin, Kur’ân’ın benzerini getirme konusunda mahlukatın aciz kalmasına dair gösterdiği iki farklı görüşü dile getirir. Buna göre insanlar Kur’ân’ın benzerini getirme gücüne sahip değillerdir ki bu görüş, müfessire göre sahih olan görüştür. İkinci görüşe göre ise insanların, Kur’ân’ın benzerini getirme kudretine sahip olduklarını, ancak bundan alıkonulduklarını söyleyen müfessir, her iki görüşe göre de i‘câzın hâsıl olduğunu belirtir.⁴⁵⁴

“De ki: “Andolsun eğer insan(lar) ve cin(ler) bu Kur’ân’ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine arka çık(ıp yardım et)seler, yine onun benzerini getiremezler.”⁴⁵⁵ ayetinin tefsirinde ise müfessir şunları söylemektedir: “İnsanlar Kur’ân’ın benzerini getirmekten âciz bırakılmışlardır. Çünkü Kur’ân, insanların öğrenemeyeceği ve ulaşamayacağı ilâhi ilimler, açık burhanlar, harikulade manalar içermektedir. Ki bu sayılanlar, Kur’ân’da tam bir mükemmellik içinde gelmiştir. İnsanların çoğu, Kur’ân’ın, fesahatı ve nazımının güzelliğinden dolayı insanları, onun benzerini getirmekten aciz bıraktığını söylemektedir. Ancak Kur’ân’ın i‘caz vecihleri çoktur.”⁴⁵⁶

Müfessir, müteakip “Muhakkak ki biz, bu Kur’an’da insanlara her türlü misali çeşitli şekillerde anlattık. Yine de insanların çoğu inkârcılıktan başkasını kabullenmediler.”⁴⁵⁷ ayetinin de; Kur’ân’ın i‘câzının, onun içinde bulunan ilim ve manalar dolayısıyla olduğuna delalet ettiğini söyler.⁴⁵⁸

⁴⁵² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 190.

⁴⁵³ Bakara 2/24: فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا

⁴⁵⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 110-111.

⁴⁵⁵ İsrâ 17/88: فَلْئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَأَيُّونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

⁴⁵⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 342.

⁴⁵⁷ İsrâ 17/89: وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا

⁴⁵⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 342.

II- AYET VE SURELER ARASINDAKİ İLİŞKİ (MÜNÂSEBÂTÜ'L-KUR'ÂN)

Münasebet sözlükte, müşâkele ve mukârebe yani benzeşme ve yakınlaşma anlamlarına gelir.⁴⁵⁹ Terim olarak ise, birbirini takip eden kelime ve cümleler veya ardı ardına anlatılan hadiseler arasındaki irtibat ve ilişki demektir. Münâsebâtü'l-Kur'ân terimi de ayet ve sureler arasındaki mana ilişkisini ortaya koyan ilim olarak tanımlanabilir.⁴⁶⁰

Kur'ân ayetleri farklı yer ve zamanlarda, çeşitli sebepler üzerine parça parça indirilmiş olmakla beraber ayet ve sureler arasında öyle bir irtibat bulunmaktadır ki, onlardan birini bile yerinden oynatmak mümkün değildir.⁴⁶¹ Ayetler arasındaki münasebeti bilmenin faydası, kelime öbeğinin bir kısmı ile diğer kısmı arasındaki irtibatı meydana çıkararak onların, taşları birbirine kenetlenmiş muhkem bir bina halinde olduğunu göstermektedir.⁴⁶² Ayet ve sureler arasındaki münasebete yer veren ve bu konuda müstakil eser yazan müellif sayısı oldukça azdır.⁴⁶³ ez-Zerkeşî bunun sebepini, belagat ilmi içinde değerlendirilen münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin zorluğuna bağlamaktadır.⁴⁶⁴

A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı

İbn Cüzey'in et-Teshîl'de, fazla sayıda olmasa da, Kur'ân'daki insicam ve tenasübe çeşitli şekillerde yer verdiğini görmekteyiz. İbn Cüzey bu konuya, diğer bazı Kur'ân ilimlerine tahsis ettiği gibi, tefsirinin mukaddimesinde ayrı bir bölüm ayırmasa da, bu konu hakkında nasıl bir düşünceye sahip olduğunu, Kıyame suresi 13-16. ayetler hakkında yaptığı açıklamalardan anlayabiliriz. Şöyle ki onun; “(Resûlüm!) onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma.”⁴⁶⁵ ayeti ile bu ayetten önce yer alan “(O zaman) İnsanın yapıp öne sürdüğü, (yapmayı) geri bıraktığı her şey kendisine haber verilir. Birtakım özürler ortaya atsa da, doğrusu insan (o gün) kendi nefesine

⁴⁵⁹ İbn Manzûr, **a. g. e.**, I, 755; ez-Zebidî, **a. g. e.**, I, 483.

⁴⁶⁰ Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s. 259.

⁴⁶¹ Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 204.

⁴⁶² Yıldırım, Suat, **a. g. e.**, s. 93.

⁴⁶³ Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s. 261.

⁴⁶⁴ ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh (v. 794/1391), **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (tahk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972, I, 36.

⁴⁶⁵ Kıyame 75/16: لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتُحْجَلَ بِهِ

karşı şahittir.”⁴⁶⁶ ayetlerinin arasındaki münasebetin ne olduğu konusunda sorulacak bir soruya, “Bu ayet belki de önceki ayetlerle aynı anda inmiş ve indiği tertibe göre sıraya konmuştur.”⁴⁶⁷ şeklinde verdiği cevaptan, Kur’ân’ın tamamını kapsayacak şekilde bir tenasübün olduğuna dair kesin ve net bir kanaat taşımadığını söyleyebiliriz.

B) et-Teshîl’de Münâsebâtü’l-Kur’ân

Müfessirin, eserinde tenasüp konusunu çeşitli şekillerde ele aldığı görülmektedir. Şimdi bunları, çeşitli başlıklar altında örneklendirmeye çalışacağız.

1- Ayetler Arasındaki İrtibatı Bildirmesi

Örnek 1:

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah’ın azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz.”⁴⁶⁸ ayeti hakkında müfessir, “Allah insanların din konusundaki ihtilaflarından bahsederek mümin, kâfir ve münafıklardan oluşan üç grubu zikretmiş ve bunu, insanları Allah’a ibadet etmeye çağırarak sürdürmüştür ve bu çağrı da herkesi kapsayacak şekilde gelmiştir. Zira Hz. Peygamber, bütün insanlara gönderilmiştir.”⁴⁶⁹ şeklinde açıklamada bulunduktan sonra; “Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sure getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah’tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.”⁴⁷⁰ ayetinin tefsirinde de bu ayetin, Hz. Muhammed’in (s.a.v.), Kur’ân’ı Allah katından getirmiş olduğuna dair bir delil olduğunu ve bunun da, onun peygamberliğinin ispatı anlamı taşıdığını söyledikten sonra Allah’ın burada (önceki değindiğimiz ayette) önce uluhiyetin ispatını yaptığını, sonra da konuyu peygamberliğin ispatıyla sürdürdüğünü belirterek ayetler arasındaki irtibatı vermeye çalışır.⁴⁷¹

Örnek 2:

“Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik

⁴⁶⁶ Kıyame 75/13-15: وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرُهُ * بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ * وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرُهُ

⁴⁶⁷ İbn Cüzey, et-Teshîl, IV, 307.

⁴⁶⁸ Bakara 2/21: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

⁴⁶⁹ İbn Cüzey, et-Teshîl, I, 107.

⁴⁷⁰ Bakara 2/23: وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

⁴⁷¹ İbn Cüzey, et-Teshîl, I, 110.

bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler. Ayetlerimizi yalanlayanlar karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir.”⁴⁷² ayetleri münasebetiyle de İbn Cüzey şunları söylemektedir: “Allah bütün mahlûkatın yeniden diriltilmesine kâdir olduğunu söyleyince, konuyu, bunu yalanlayan kimseyi sağır ve dilsiz olarak nitelendirerek devam ettirmiştir.”⁴⁷³ İbn Cüzey bu açıklamayı yaparak, ilk ayetin sonraki ile olan bağlantısının, Allah’ın kudretini inkâr edenlerin niteliklerinin belirtilerek sağlanmış olduğunu anlatmak istemiştir.

2- Önceki Kısımla İrtibatın Ne Olduğu Sorusunu Ortaya Atarak veya İrtibat Vechini Söyleyeceğini Belirterek Açıklamalarda Bulunması

Örnek 1:

Müfessir “İnsan neden yaratıldığına bir baksın!”⁴⁷⁴ ayetinin manası hakkında çeşitli görüşleri zikrettikten sonra sözlerine şöyle devam eder: “Bu kelamın önceki bölümle irtibat vechi; Allah’ın her nefis üzerinde, onun amellerini muhafaza edecek bir meleğin bulunduğunu haber vermesi üzerine konuyu, her nefsin, yaptığı amellerin karşılığını göreceği haşre dikkat çekerek devam ettirmesidir.”⁴⁷⁵

Örnek 2:

“Sadakalar, (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere, onlar üzerinde çalışan (zekât toplayan) memurlara, kalpleri (İslâm’a) ısındırılacak olanlara, kölelik altında bulunanlara, borçlulara, Allah yoluna ve yolcuya mahsustur (toplanan zekât, ancak bu sayılanlara verilir). Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁴⁷⁶ ayetinin tefsirinde İbn Cüzey şu açıklamalara yer vermektedir: “Eğer, münafıklardan bahsedilen konular arasında neden zekâtın verileceği yerler bildirilmiştir diye sorulsa bunun cevabı şudur: Allah, zekâtın verileceği yerleri bu sınıflarla sınırlamıştır ki münafıkların zekâta olan tamahı kesilsin. Bu durumda, bu ayetin, “Onlardan kimi de sadakalar (ın bölüştürülmesi hususun)da sana dil uzatır. Eğer o sadakalardan kendilerine pay verilse hoşlanırlar, onlardan kendilerine pay

⁴⁷² En‘âm 6/38-39: وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ * وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأِ يُجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

⁴⁷³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 17.

⁴⁷⁴ Târik 86/5: فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ

⁴⁷⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 363.

⁴⁷⁶ Tevbe 9/60: إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ ۗ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

verilmezse hemen kızarlar.”⁴⁷⁷ ayeti ile arasında mana bakımından bir irtibat bulunmaktadır.”⁴⁷⁸

3- Önceki Kısımla Münasebetin Ne Olduğu Sorusunu Ortaya Atarak veya Münasebeti Söyleyeceğini Belirterek Açıklamalarda Bulunması

Örnek 1:

“Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler.”⁴⁷⁹ ayetindeki ‘أُمَّمٌ أُمَّتَالِكُمْ’ / sizin gibi topluluklar’ bölümünü tefsir ederken müfessir, şunları söylemektedir: “Buradaki benzerlik; yaratılış, rızık, hayat, ölüm ve benzeri şeylerdeki benzerliktir. Bunun zikrinin, önceki bölümle münasebeti şu iki vecihledir: 1- Bu, Allah’ın yarattığı mahlûkata tembihte bulunması, onların dikkatini çekmesi ve sanki: “Benim yarattıklarımı düşünün (bu size yeter)! Başka ayet (delil) istemeyin!” demesidir. 2- Bu, ölümden sonra dirilişe bir dikkat çekmedir. Sanki Allah: “Kıyamet günü sizin diriltilip toplanacağınız gibi bütün hayvanlar ve kuşlar da sizin gibi diriltilip toplanacaktır.” demektedir. Ayetin sonundaki “Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler.” kavlından dolayı bu ikinci vecih, zahire daha uygundur.”⁴⁸⁰

Örnek 2:

“(Resûlüm!) Onların söylediklerine sabret, kulumuz Dâvud’u, o kuvvet sahibi zatı hatırla. O, hep Allah’a yönelirdi.”⁴⁸¹ İbn Cüzey, bu ayetin önceki ayetlerle olan münasebeti konusunda şunları söylemektedir: “Eğer burada, Hz. Peygamber’in, inkârcıların sözlerine sabretmesi ile Dâvud’u hatırlaması arasındaki münasebet nedir diye sorulursa bizim nezdimizde cevap şöyledir: Burada Dâvud’un ve ondan sonra bu surede isimleri geçen peygamberlerin zikredilmesinde, Resûlullah için bir teselli, ona bir yardım vaadi, sıkıntılarının ortadan kaldırılması ve kendisine emredilen sabır konusunda ona bir yardım vardır ki o da şu şekildedir: Allah, kuşları ve dağları Dâvud’un emrine verdiğiinden, hükümdarlığını kuvvetli kıldığından, kendisine hikmet

⁴⁷⁷ Tevbe 9/58: وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْتَخِفُّونَ

⁴⁷⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 148.

⁴⁷⁹ En‘âm 6/38: وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَّمٌ أُمَّتَالِكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ

⁴⁸⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 16-17.

⁴⁸¹ Sâd 38/17: اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ

bahsettiğinden, sonra da ahirette ona yakınlık ve güzel bir akıbet verdiğinden söz etmiştir. Sanki Allah (bunları saymakla Hz. Peygamber'e) şöyle demektedir: “Biz Dâvud’a bu saydığımız nimetleri nasıl bahsettiysek aynı şekilde sana da bu nimetleri bahşedeceğiz. Sabret ve onların söylediklerine üzülme!” Daha sonra Allah (müteakip ayetlerde) Süleyman’a büyük bir hükümdarlığı, rüzgâr ve cinlerin hâkimiyetini, güzel bir son ve yakınlık verdiğinden bahsetmiş, sonra da diğer peygamberleri anlatmıştır. Bundan maksat, Hz. Peygamber’in kalbini takviye etmek için, önceki peygamberlere verilen nimetleri hatırlatmaktır. Hem aynı şekilde Dâvud, Süleyman ve Eyyûb’un başına da bazı sıkıntılar gelmiş, sonra Allah onların bu sıkıntılarını gidererek onlara büyük hayır ve nimetler vermiştir. Bu şekilde Allah, Resûlullah’a, kavminden kendisine gelecek eziyetleri gidereceğini ve bunu da yardım ve zaferin izleyeceğini bildirmek için ismi geçen peygamberleri anmasını emretmiştir. Buradaki münasebet gayet açıktır. İbn Atiyye bu ayete: “Dinde kuvvet sahibi olan zatı zikrederek onu örnek al ve onun güçlendiği gibi sen de güçlen!” şeklinde mana vermiştir. Zemahşerî ise aynı soruya şu şekilde cevap vermiştir: “Allah sanki Hz. Peygambere şöyle demiş gibidir: ‘Onların söylediklerine sabret ve Dâvud kıssasını zikrederek inkârcılara günahlarının büyüklüğünü göster!’”. Bu şu nedenledir: Dâvud, Allah nezdinde yüce bir peygamberdi ancak sonra bir hata (zelle) yaptı, bunun üzerine Allah onu kınadı, o da tövbe edip bağışlanma isteyerek Allah’a yöneldi. Ey inkârcılar! Durum böyleyken onca inkâr ve günahınızla kendinizi ne zannediyorsunuz?”⁴⁸²

4- Ayetin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebeti Belirtmesi

Örnek 1:

“İşte böyle. Her kim, kendisine verilen eziyetin dengi ile karşılık verir de, bundan sonra kendisine yine bir tecavüz ve zulüm vaki olursa, emin olmalıdır ki, Allah ona mutlaka yardım edecektir. Hakikaten Allah çok bağışlayıcı ve mağfîret edicidir.”⁴⁸³ ayetinin tefsirinde İbn Cüzey, ayetin sonunda yer alan ve Allah’ın sıfatları olan ‘bağışlayıcı’ ve ‘mağfîret edici’ vasıflarının, ayetin öncesiyle olan münasebeti hakkında şunları söylemektedir: “Eğer bu iki vasfın, daha önce bahsedilen ceza verme ile ne gibi bir bağlantısı olduğu sorulursa cevap iki vecihle verilebilir: 1- Burada bu iki vasıf zikredilerek, affetmenin ceza vermekten daha faziletli bir davranış olduğu

⁴⁸² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 335. Karş. İbn Atiyye, **a. g. e.**, s. 1593; ez-Zemahşerî, **a. g. e.**, VI, 74.

⁴⁸³ Hacc 22/60: ذَٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لِيُنصِرْتَهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ

anlatılmakta, sanki af için bir teşvik yapılmaktadır. 2- Bu iki vasfın zikredilmesinde, evla olan affetmeyi tercih etmeyip ceza veren kimseyi Allah'ın affedeceğini bildirme vardır.”⁴⁸⁴

Örnek 2:

“Karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkarana O'dur. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı (vakitlerin bilinmesi için) birer hesap (ölçüsü) yapmıştır. Bu, o üstün ve bilen (Allah)ın takdiridir.”⁴⁸⁵ ayetinin tefsirinde de İbn Cüzey, Allah'ın, ayetin bitiminde yer alan 'azîz' ve 'alîm' isimlerinin, ayetin öncesi ile olan ilişkisini şöyle ifade etmiştir: “Bu iki ismin burada zikredilmesi ne güzeldir! Zira 'azîz' her şeye galip gelir ve her şeyi hâkimiyeti altına alır. Allah da güneşi ve ayı idaresi altına almış ve onları dilediği gibi yönetmektedir. 'Alîm' isminin gelmesi ise, güneş, ay, gece ve gündüzün takdirindeki (ay ve güneşin hareketleri ile gece ve gündüzün oluşması) ilimler, büyük hikmet ve (bunların oluşmasındaki) sanatının sağlamlığından dolayıdır.”⁴⁸⁶

5- Surenin Başı ile Sonu Arasındaki Münasebeti Belirtmesi

İbn Cüzey “Kim Allah ile beraber, varlığını kanıtlayacak hiçbir delil bulunmayan bir tanrıya taparsa, onun hesabı, Rabbinin yanındadır (onu Allah cezalandırır) çünkü kâfirler iflâh olmazlar.”⁴⁸⁷ ayeti münasebetiyle şu bilgilere yer vermektedir: “Şuna bakın ki Allah, iki fırka arasındaki farkı ortaya koymak için sureyi nasıl müminlerin felahından bahsederek başlatmış da inkârcıların felah bulamayacağını söyleyerek sona erdirmiştir.”⁴⁸⁸

6- Sureler Arasındaki Münasebeti Belirtmesi

Müfessirin, Vâkı'a suresinin en son ayeti olan “Öyleyse büyük Rabbinin adını tesbih et (O'nu, kendisine lâyük olmayan sıfatlardan tenzih eyle).”⁴⁸⁹ ayetini açıklarken, surenin bu şekilde bitmesinin, bir sonraki sure olan Hadîd suresi ile olan ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır: “Sanki Allah burada, en yüce ismiyle tesbih edilmesini emretmiş gibidir. Bu da; başında tesbih ifadesi ile Allah'ın isim ve

⁴⁸⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 85.

⁴⁸⁵ En'âm 6/96: فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

⁴⁸⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 32.

⁴⁸⁷ Mü'minûn 23/117: وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ

⁴⁸⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 107.

⁴⁸⁹ Vâkı'a 56/96: فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ

sıfatlarından oluşan bazı cümlelerin yer aldığı müteakip sure olan Hadîd suresi ile olan irtibatını desteklemektedir.⁴⁹⁰

III- KUR'ÂN'IN ÜSLÛPLARI (ÜSLÛBU'L-KUR'ÂN)

Üslûp sözlükte 'anlatma, oluş, deyiş veya yapış biçimi, tarz' anlamına gelmektedir.⁴⁹¹ Üslûbu'l-Kur'ân terimi ise; cümlelerin teşkilinde ve kelimelerin seçilmesinde Kur'ân'ın kendisine mahsus olan anlatım tarzı demektir.⁴⁹²

Kur'ân'ın üslûp özelliği, insanların telif ettiği eserlerin üslûbuna benzemediği gibi, diğer münzel kitaplarınkı ile de aynı değildir. Onun kendine has bir üslûbu vardır. Bu üslûbu iyi anlamak, ancak Kur'ân'ı ve ona ait ilimleri anlamakla olur.⁴⁹³

Kur'ân'ın üslûpları denilince; te'kîd, hazîf, i'caz, takdîm-te'hîr, kalb, iltifat, ibdâl, teşbîh, isti'âre, tevriye, tecnîs, mukabele, itnâb, tağlîb, tazmîn, istidrâc, tecrîd ve benzeri birçok edebi sanat akla gelmekte ve bunlar da Kur'ân'ın üslupları çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁴⁹⁴

A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı

İbn Cüzey, Kur'ân'ın üslûbuna müstakil olarak değinmese de, birinci mukaddimenin onuncu babında, Kur'ân'ın üslûp neveleri içinde değerlendirebileceğimiz ve yukarıda bazılarını zikrettiğimiz üslûp çeşitlerini maddeler halinde sıralar. Müfessir beyan edatları olarak nitelendirdiği bu üslûp özelliklerinden Kur'ân'da yirmi iki çeşit bulduğunu belirterek bunların sıra ile tanımlarını yapar.⁴⁹⁵ Biz de bu konu ile ilgili örnekler verirken, öncelikle İbn Cüzey'in mukaddimede, ilgili beyan edatı ile ilgili yaptığı açıklamaya, sonra da ilgili örneğe yer vereceğiz.

B) et-Teshîl'de Yer Verilen Kur'ân Üslûpları

1- Mecâz: Lafzın, (yerine kullanıldığı kelime ile) arasında olan bir ilişki sebebiyle konulduğu anlamın dışında kullanılmasıdır. Dil ve usul âlimleri, Kur'ân'da mecazın varlığı konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Kur'ân Arap diliyle inmiştir ve

⁴⁹⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 180.

⁴⁹¹ İbn Manzûr, *a. g. e.*, I, 471; *ez-Zebîdî*, *a. g. e.*, I, 301.

⁴⁹² Yıldırım, Suat, *a. g. e.*, s. 117.

⁴⁹³ Cerrahoğlu, İsmail, *a. g. e.*, s.159.

⁴⁹⁴ Cerrahoğlu, İsmail, *a. g. e.*, s. 160.

⁴⁹⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 39-41.

Arapların fasih konuşanları mecazı kullanırlardı. Ayrıca Kur’ân’da bununla ilgili sayılamayacak kadar örnek vardır.⁴⁹⁶

Kitabu’t-Teshîl’de, mecazın çeşitleri olan teşbih ve istiare ile ilgili de pek çok örnek bulunmaktadır.⁴⁹⁷

Örnek:

“Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerine de perde inmiştir. Onlar için büyük bir azap vardır.”⁴⁹⁸ ayetinde bulunan ‘غشاوة / perde’ kelimesinde ittifakla mecaz olduğunu söyleyen müfessir; Kur’ân’da mecazın varlığını kabul etmeyenlere karşı, bunun Kur’ân’da mecazın bulunduğu delil olduğunu dile getirmektedir.⁴⁹⁹

2- Kinaye: Bir şeyi, onun mülazımı (yakın anlam ilişkisi olan) bir şeyle tasrih etmeden (net bir şekilde belirtmeden) ifade etmektir.⁵⁰⁰

Örnek:

Müfessir, “O gün, zalim kimse (pişmanlıktan) ellerini ısırp şöyle der: Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutsaydım!”⁵⁰¹ ayetindeki ‘عض الدين / elleri ısırma’ terkinin, pişmanlık ve kederden kinaye olduğunu bildirmektedir.⁵⁰²

3- İltifat: Kelamda hitabın, birinci, ikinci ve üçüncü şahısların, birinden diğerine geçmesi demektir.⁵⁰³

Örnek:

et-Teshîl’de Fatiha suresi tefsirinde bulunan faydalı bilgilerin on dördüncüsünde İbn Cüzey şunları söylemektedir: “Allah Teâlâ bu surenin başında gaybet yolu ile kelam etmiş, ‘Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım isteriz.’⁵⁰⁴ ayeti ve sonrasında ise hitaba geçmiştir ki buna iltifat denilir.”⁵⁰⁵

⁴⁹⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 39-40. Ayrıca bkz. Bolelli, Nusrettin, **Belâgat**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2001, s. 76-77.

⁴⁹⁷ Teşbih ile ilgili örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 106; II, 156; III, 243. İstiare ile ilgili örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 38; III, 52; IV, 184.

⁴⁹⁸ Bakara 2/7: حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

⁴⁹⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 101.

⁵⁰⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 40. Ayrıca bkz. Bolelli, Nusrettin, **a. g. e.**, s. 147.

⁵⁰¹ Furkân 25/27: وَيَوْمَ بَعْضُ الظَّالِمِ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا

⁵⁰² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 143.

⁵⁰³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 40. Ayrıca bkz. Bozkurt, Nebi, ‘İltifat’, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, XXII, 152.

⁵⁰⁴ Fâtiha 1/5: إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

4- Tecdîd: Bir şeyin, daha önce geçmiş genel lafzın kapsamında olmasına rağmen yeniden zikredilmesidir. Tecdîd ile maksat, zikri yinelenen şeyin yüceltilmesi veya yerilmesidir yahut aksi ihtimalin ortadan kaldırılmasıdır.⁵⁰⁶

Örnek:

“Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır.”⁵⁰⁷ ayeti münasebetiyle İbn Cüzey, Cebrâil ve Mikâil'in, (daha önce geçen ‘melekler’ kelimesinin kapsamında olmasına rağmen) yeniden dile getirilmesinin, onları teşrif ve tazim etmek için tecdîd olarak zikredildiğini söyler.⁵⁰⁸

5- İ'tirâd: Bir kelamı haber-haberi veren, sıfat-mevsuf ve ma'tûf –ma'tûfun aleyh gibi birbiri ile bağlı olan iki şey arasına sokmaktır. Bundan maksat, içerisine söz sokulan kelamı te'kid etmektir.⁵⁰⁹

Örnek:

“Bilerseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir.”⁵¹⁰ ayeti münasebetiyle İbn Cüzey bu ayetteki ‘لَوْ تَعْلَمُونَ’ / eğer bilerseniz’ kısmını, sıfat ile mevsuf arasına girmiş bir i'tirâd cümlesi olduğunu söylemekte, ayrıca burada i'tirâd içinde i'tirâd olduğunu belirtmektedir. Buna göre burada ta'zîm edilen, bir önceki ayette⁵¹¹ kendisine yemin edilen yıldızların konumlarıdır. Yeminin cevabı ise bir sonraki ayetteki⁵¹² Kur'ân'dır.⁵¹³

6- Tecnîs: Arka arkaya gelen kelimelerde, manada farklılık olmakla beraber harf, sîga yahut yazılımda bir takım benzerliklerin bulunmasıdır.⁵¹⁴

⁵⁰⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 88.

⁵⁰⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 40.

⁵⁰⁷ Bakara 2/98: مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

⁵⁰⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 140.

⁵⁰⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 40. Ayrıca bkz. Bolelli, Nusrettin, **a. g. e.**, s. 286-287.

⁵¹⁰ Vâkı'a 56/76: وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ

⁵¹¹ Vâkı'a 56/75: “Hayır! Yıldızların yerlerine yemin ederim ki,” فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ

⁵¹² Vâkı'a 56/77: “O, elbette değerli bir Kur'ân'dır.” إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ

⁵¹³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 176.

⁵¹⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 40. Ayrıca bkz. Bolelli, Nusrettin, **a. g. e.**, s. 310.

Örnek:

“O’na rahatlık, güzel rızık ve nimet cenneti var.”⁵¹⁵ ayetinin tefsirinde müfessir, رَوْحُ / rahatlık’ ve رَيْحَانُ / güzel rızık’ kelimeleri arasında tecnîs çeşitlerinden birinin bulunduğunu söylemektedir.⁵¹⁶

7- Tıbâk: Siyah-beyaz, hayat-ölüm ve gece-gündüz gibi birbirine zıt olan şeylerin bir arada zikredilmesidir.⁵¹⁷

Örnek:

İbn Cüzey, “O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır. İlkte de, sonda da (dünyada da, ahirette de) hamd O’na mahsustur. Hüküm de O’nundur ve O’na döndürüleceksiniz.”⁵¹⁸ ayetinde, التَّوَلَّى / ilk’ kelimesi ile birlikte zikredilen التَّأَخَّرَ / son’ kelimesi arasında tıbâk olduğunu söylemektedir.⁵¹⁹

8- Mukâbele: İki veya daha fazla şeyin bir araya getirilmesi, sonra da bunlara mukabil başka şeylerin getirilmesidir.⁵²⁰

Örnek:

“Allah da onları, o günün şerrinden korumuş, onlar(ın yüzlerin)e parlaklık ve (gönüllerine) sevinç vermiştir.”⁵²¹ ayeti dolayısıyla müfessir, bu ayetin sonunda yer alan ‘parlaklık ve sevinç’in, bir önceki ayette⁵²² yer alan ‘suratsız ve katı’ kelimelerine mukabele olarak getirildiğini söylemiştir.⁵²³

9- Müşâkele: Bir şeyi kendi lafzı ile zikretmek yerine, yakınında bulunan başka bir kelimenin lafzıyla zikretmektir.⁵²⁴

⁵¹⁵ Vâkı‘a 56/89: فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ

⁵¹⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 179.

⁵¹⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 40. Ayrıca bkz. Boilelli, Nusrettin, *a. g. e.*, s. 352.

⁵¹⁸ Kasas 28/70: وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي التَّوَلَّى وَالتَّأَخَّرَ وَآلَةُ الْحَكْمِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

⁵¹⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 202.

⁵²⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 40. Ayrıca bkz. Durmuş, İsmail, ‘*Mukabele*’, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXI, 101.

⁵²¹ İnsân 76/11: فَوَقَّاهُمْ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَصْرَهُ وَسُرُورًا

⁵²² İnsân 76/10: “Çünkü biz suratsız, çok katı bir gün(ün azabın)dan ötürü Rabbimizden korkarız.’ (derler).”

⁵²³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 313.

⁵²⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 40. Ayrıca bkz. Durmuş, İsmail, ‘*Müşakele*’, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXII, 154.

Örnek:

“Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın aynısıyla ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.”⁵²⁵ ayetinin tefsirinde İbn Cüzey, ayette yer alan ‘العقوبة / ceza verme’ fiilinin aslında ikinci kullanımda gerçek manasında kullanıldığını, ilk ceza verme lafzının kullanılmasının ise, lafzın müşâkelesi sebebi ile olduğunu dile getirir.⁵²⁶

10- Terdîd: Kelamı ahirine döndürmek (sözün başında yer alan bir lafzı, sözün sonunda tekrar zikretmek) tir. Şiirde ‘رد العجز علي الصدر / raddü'l-‘aczü ‘ale’s-sadr’ olarak isimlendirilir.⁵²⁷ Biz çalışmamızda, Kitabu’t-Teshîl’de buna örnek olacak bir açıklamaya rastlamadık.

11- Lüzûmu Mâ Lâ Yelzem: (En sonda bulunan) kafiyeli harften önce bulunan harfi de dikkate almak demektir.⁵²⁸

Örnek:

Müfessir, Duhâ suresinin dokuz ve onuncu ayetlerinin⁵²⁹ sonlarında yer alan ‘فَلَا تَقْهَرْ / ezme’ ve ‘فَلَا تَنْهَرْ / azarlama’ ifadelerinde, ra (ر) harfinden önce he (ه) harfine de yer verilmiş olmasından (iltizam) dolayı bu iki kelime arasında Lüzûmu mâ lâ yelzem olduğunu dile getirmektedir.⁵³⁰

12- Kalb: ‘دعد / da‘d’ kelimesinde olduğu gibi kelamın, okunmaya baştan da sondan başlanılmasına elverişli olmasıdır. Yahut kelimedeki kelimelerin yeri değiştirilip öncekinin sonra, sonrakinin önce söylenmesidir.⁵³¹

Örnek:

Müfessirin bildirdiğine göre “Ölüden diriye çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın.”⁵³² ayetinde kalb vardır. Zira önce ‘الحي / diri’ kelimesi ‘الमित / ölü’ kelimesine takdim edilmiş, hemen akabinde de tersi yapılmıştır.⁵³³

⁵²⁵ Nahl 16/126: وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ

⁵²⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 309.

⁵²⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 40. Ayrıca bkz. Bolelli, Nusrettin, *a. g. e.*, s. 293.

⁵²⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 40. Ayrıca bkz. Durmuş, İsmail, ‘Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem’, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, XXVII, 262.

⁵²⁹ Duhâ 93/9-10: “Öyleyse yetimi sakın ezme. * El açıp isteyeniyi de sakın azarlama.” فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ

⁵³⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 390.

⁵³¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 40. Ayrıca bkz. Bolelli, Nusrettin, *a. g. e.*, s. 323.

13- Taksîm: Zikredilen bir şeyin çeşitlerine yahut parçalarına bölünmesidir.⁵³⁴

Örnek:

“Sizden, sözü gizleyenle onu açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen (O’nun ilminde) eşittir.”⁵³⁵ ayeti münasebetiyle İbn Cüzey, bu ayet ve sonrasında, beyan edatlarından taksîmin bulunduğunu ve Allah’ın bu ayette dört kısmı zikrettiğini belirtmekte ve aynı zamanda bu ayette tıbâk olduğunu bildirmektedir.⁵³⁶

14- Tetmîm: Kelamın müstakil olarak herhangi bir ilave açıklamaya ihtiyaç duymamasına rağmen kelama, onu açıklayacak ve te’kid edecek bir ziyade ilave etmektir.⁵³⁷

Örnek:

“ ... (O, Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir...”⁵³⁸ Müfessire göre bu ayetin ‘ عَلَى حُبِّهِ / sevdiklerinden’ kısmında beyan edatlarından tetmîm bulunmaktadır.⁵³⁹

15- Tekrâr: Zamirle ifade edilmesi gerektiği halde bir kelimeyi zahir olarak zikretmektir. Bir kelimenin tekrar edilmesi ta‘zîm, tehvîl, övme, yerme yahut beyan içindir.⁵⁴⁰

Örnek:

İbn Cüzey, “Yoksa O’ndan başka birtakım tanrılar mı edindiler? De ki: Haydi delillerinizi getirin! İşte benimle beraber olanların Kitab’ı ve benden öncekilerin Kitab’ı. Hayır, onların çoğu hakkı bilmezler; bu yüzden de yüz çevirirler.”⁵⁴¹ ayetindeki ‘ أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً / Yoksa O’ndan başka birtakım tanrılar mı edindiler?’

⁵³² أَخْرَجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَأُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ: İmran 3/27: ʾĀli

⁵³³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 243.

⁵³⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 40. Ayrıca bkz. Bolelli, Nusrettin, *a. g. e.*, s. 382.

⁵³⁵ Ra‘d 13/10: سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسْرَ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ

⁵³⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 246.

⁵³⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 40.

⁵³⁸ Bakara 2/177: وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ

⁵³⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 171.

⁵⁴⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 40.

⁵⁴¹ Enbiyâ 21/24: أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً فَلَنْ هَآتُوا بِرُءُوسِهِمْ هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ

cümlesinin -ki bu cümle üç ayet önce de dile getirilmiştir⁵⁴²- müşriklerin şirkinin büyüklüğünü ve çirkinliğini mübalağa etmek üzere tekrar edildiğini aktarmaktadır.⁵⁴³

16- Tehekküm: Muhatapla yahut haberle istihza etmek için sözü muktezasından çıkartmaktır.⁵⁴⁴

Örnek:

“(Boşuna) Kaçmayın, (bol bol verilip) içinde şımartıldığımız(nimetler)e ve yurtlarınıza dönün, çünkü sorguya çekileceksiniz!”⁵⁴⁵ İbn Cüzey bu sözü söyleyenin melekler olduğunu söylemekte ve bunu söylemekle muhataplara tehekkümde bulunulduğunu ifade etmektedir.⁵⁴⁶

17- Leff ü Neşr: Bir şeyi zikrederken iki ya da daha çok şeyin bir araya getirilmesi, sonra da bunlarla alakalı şeylerin söylenmesidir. Bunu yapmanın iki yolu vardır. Birisi söze, alakalı olan şeylerle başlamak, diğeri de asıl zikredilecek olan kelimelerle başlamaktır.⁵⁴⁷

Örnek:

“Rahmetinden dolayı sizin için geceyi ve gündüzü var etti ki, geceleyin dinlenesiniz ve (gündüzün) Allah’ın lütfunu arayasınız ve (Allah’ın nimetine) şükredesiniz.”⁵⁴⁸ Müfessir bu ayette leff ve neşr olduğunu zikretmektedir.⁵⁴⁹

18- Cem’: İki yahut daha fazla şeyi, tek bir haber, tek bir sıfat ve benzeri şeyler üzerine toplamaktır.⁵⁵⁰

Örnek:

“Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür. Kalıcı olan güzel işler ise Rabbinin katında sevapça da daha hayırlıdır, umutça da daha hayırlıdır.”⁵⁵¹ Müfessire göre bu

⁵⁴² Enbiyâ 21/21: Yoksa (o müşrikler), yerden birtakım tanrılar edindiler de, (ölüleri) onlar mı diriltecekler? أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ

⁵⁴³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 47.

⁵⁴⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 40. Ayrıca bkz. Bolelli, Nusrettin, *a. g. e.*, s. 235.

⁵⁴⁵ Enbiya 21/13: لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَى مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِينِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ

⁵⁴⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 45.

⁵⁴⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 40-41. Ayrıca bkz. Durmuş, İsmail, Saraç, M. A. Yekta, ‘*Leff ü Neşr*’, *DİA*, T. D. V. Yayınları, Ankara, 2003, XXVII, 122.

⁵⁴⁸ Kasas 28/73: وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

⁵⁴⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 202.

⁵⁵⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 41. Ayrıca bkz. Bolelli, Nusrettin, *a. g. e.*, s. 373.

⁵⁵¹ Kehf 18/46: الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا

ayette, iki şeyin bir haber üzerine cem‘ edilmesi vardır ki bu da beyan edatlarından birisidir.⁵⁵²

19- Tersî‘: Kelamın sonundaki lafızların vezinlerinin, önceki kelamın sonundaki lafızlar ile aynı olması yahut benzeşmesidir.⁵⁵³

Örnek:

“Her ikisine de apaçık anlaşılabilir bir kitabı (Tevrat’ı) verdik.”⁵⁵⁴ İbn Cüzey’e göre, bu ayet ile sonraki ayetler arasında, beyan edatlarından biri olan tersî‘ bulunmaktadır.⁵⁵⁵

20- Teşcî‘: Ayetlerin sonundaki kelimelerin kafiye olarak birbirine uyumlu olmasıdır.⁵⁵⁶ Kitâbü’t-Teshîl’de bu beyan edatına dair bir örnek tespit edemedik.

21- İstidrâd: Bir kelamdan diğerine, ikisi arasında bir ilişki kurmak suretiyle geçmektir. Asıl maksat ise ikinci kelamı vurgulamaktır.⁵⁵⁷

Örnek:

“Ey Âdemoğulları! Bakın, size ayıp yerlerinizi örtecek bir elbise ve bir süs indirdik. Fakat takva elbisesi var ya, işte o hepsinden daha hayırlıdır. İşte bu, Allah’ın ayetlerindedir. Belki düşünür, ibret alırlar.”⁵⁵⁸ Müfessir bu ayette, Allah’ın Âdemoğulları için elbiseyi yaratmasındaki nimetini istidrâd yoluyla zikrettiğini belirtmektedir.⁵⁵⁹

22- Mübâlağa: Mübâlağa, kelimenin mübâlağa ifade eden vezinlerle zikredilmesi şeklinde de, haber vermede yahut nitelemede mübâlağa etmek suretiyle de olur.⁵⁶⁰

⁵⁵² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 364.

⁵⁵³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 41.

⁵⁵⁴ Sâffât 37/117: وَأَتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ

⁵⁵⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 322.

⁵⁵⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 41.

⁵⁵⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 41.

⁵⁵⁸ A ‘râf 7/26: يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْءَ أَنْفُسِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ الْقَوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ

⁵⁵⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 60.

⁵⁶⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 41. Ayrıca bkz. Durmuş, İsmail, ‘Mübâlağa’, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, XXXI, 425.

Örnek:

“Ey inananlar, zandan çok sakının. Zira zannın bir kısmı gûnahtır. Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın; biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemeği sever mi? İşte bundan iğrendiniz. O halde Allah’tan korkun, şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul eden, çok esirgeyendir.”⁵⁶¹ Bu ayetin tefsirinde İbn Cüzey, Zemahşerî’den nakille⁵⁶², bu ayette birçok mübâlağa olduğunu söylemektedir. Buna göre bunlardan birisi, ayette manası takrîr olan istifhamın yer almasıdır. Ayrıca çirkinliğin son sınırında olan bir şeyin sevmek ve hoşlanmakla birlikte zikredilmesi, fiilin ‘sizlerden biriniz’e isnâd edilmesi ve bu birisinin de bu fiili sevmediğinin belirtilmesi, gıybetin insan eti yemekle eşdeğer olduğunu zikretmekle yetinilmeyip onun ölü insan eti yapılması, hatta buna ilave olarak da ölü insan etinin bir de kardeş yapılmasıdır.⁵⁶³

IV- KUR’ÂN KISSALARI (KASASU’L-KUR’ÂN)

Kıssa kelimesi sözlükte, anlatmak, haber vermek, iz takip etmek ve nakletmek gibi anlamlar içerir.⁵⁶⁴ Tefsir ıstılahında ise geçmiş ümmetlerden ve peygamberlerden, geçmişte meydana gelmiş olaylardan Kur’ân’ın haber vermesi manasına gelir.⁵⁶⁵

Kur’ân’da geçmiş peygamber, millet ve olaylara dair anlatılan kıssalardan maksat, tarihi olayların kronolojik olarak zikredilmesi değil, geçmişteki olaylar ve sonuçlarından insanlığın bir takım ders ve ibretler almasıdır. Bununla beraber kıssa kelimesinin, anlatmak-nakletmek anlamının yanı sıra iz sürmek ve takip etmek gibi manalar da içermesinden dolayı Kur’ân kıssalarında maziye ait izleri açığa çıkarmak ve bu suretle insanların gaflet sebebiyle unutmış oldukları tarihsel olaylar-olgular üzerinde dikkatleri yoğunlaştırmak gibi bir hedef gözlediği de düşünülmüş ve bu düşünceden yola çıkılarak, Kur’ânî kıssaların tarihsel gerçekliği olan ya da olmayan her anlatı için kullanılan ‘hikâye’ terimiyle karşılanmasına itiraz edilmiş; ayrıca kıssaların, kurgusal bir anlatıya muhayyel tanrıların, kendilerine insanüstü güçler izafe eden kahramanların hikâyelerini katan ve arkaik bir zaman türüne ya da tarihsel

⁵⁶¹ Hucurât 49/12: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُّبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

⁵⁶² Karş. ez-Zemahşerî, a. g. e., IV, 361.

⁵⁶³ İbn Cüzey, et-Teshîl: IV, 113.

⁵⁶⁴ İbn Manzûr a. g. e., VII, 73; ez-Zebîdî, a. g. e., IV, 431; er-Râğıb, el-İsfehânî, a. g. e., s. 671-672.

⁵⁶⁵ Kattân, Menna‘, a. g. e., s. 306.

zamanın ötesine uzanan bir anlatım biçimi olan mitolojilerden farklı bir kategoride değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁶⁶

Kur'ân'da kıssaların bulunmasının gayesini Kur'ân'ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmek olarak tek bir cümlede hülâsa edilebilirse de bu cümleye alt başlık olarak Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek, bütün peygamberlerin İslam'ı tebliğ ettiklerini göstermek, muhatapların ders almalarını sağlamak, Hz. Peygamber ve müminlerin kalplerini takviye etmek şeklinde birtakım teferruat içeren maksatlar da sıralayabiliriz.⁵⁶⁷

A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı

Tefsirinin birinci mukaddimesinin üçüncü babında Kur'ân'ın ihtiva ettiği temel esaslar arasında kıssaları da sayarak kıssanın tarifini “Ashâb-ı Kehf ve Zü'l-Karneyn gibi geçmiş peygamber ve toplulukların haberlerinin zikredilmesi”⁵⁶⁸ şeklinde yapan müfessir, aynı mukaddimenin dördüncü babında Kur'an ilimleri ile ilgili bilgiler verirken kıssalar hakkında şunları söylemektedir: Kur'ân'ın içerdiği kıssalar Kur'ân ilimlerinden biridir ve tefsirin kendisine dayandığı bu kıssaları bilmek müfessir için zaruridir. Bununla beraber bazı müfessirler kıssaları anlatırken sahih olanların yanında sahih olmayan haberler de nakletmişlerdir. Hatta bu kimseler, peygamberlik mertebesinde olan birine söylenmesi caiz olmayan ve onların, bu söylenenlerden tenzih edilmesini gerektirecek şeyler dahi söylemişlerdir. Biz ise tefsirimizde, tefsir edilmesi gerekli olan kıssaları zikretmekle yetindik ve bunu yaparken de sahih hadisleri kaynak olarak aldık.”⁵⁶⁹

Müfessir eserinde kıssaları işlerken onları bir bütün halinde anlatmak yerine, tefsirinin tamamında uyguladığı genel metot üzere, kıssaları ayet ayet ve yer yer de kelime kelime olarak açıklama yoluna gider. Kıssalarla ilgili hususlarda, mukaddimedede belirttiği gibi hadislerden yararlanan⁵⁷⁰ İbn Cüzey; ‘روي / rivayet edilir ki’⁵⁷¹ ve ‘قيل / denilmiştir ki’⁵⁷² lafızlarını kullanarak kaynak göstermeden de birtakım açıklamalarda bulunmaktadır.

⁵⁶⁶ Öztürk, Mustafa, **Kıssaların Dili**, Kitâbiyât, Ankara, 2006, s. 12.

⁵⁶⁷ Yıldırım, Suat, **a. g. e.**, s. 104-107.

⁵⁶⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 14.

⁵⁶⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 17-18.

⁵⁷⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 73; III, 54.

⁵⁷¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 218; III, 299; IV, 359.

⁵⁷² İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 116; II, 74; III, 54.

Müfessirin ayrıca, Kur'ân'da anlatılan bu kıssaların, Kur'ân'ın Allah katından olduğuna bir delil teşkil ettiği kanısında olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki İbn Cüzey; Hz. Nûh'un kavmine elçi olarak gönderilmesinin, onları uyarmasının, pek az kişi hariç kavminin onu inkâr etmesinin, Allah'ın Nûh'a bir gemi yapmayı emretmesinin ve inananlarla birlikte bu gemiye binmesinin, büyük bir kasırga neticesi inkârcıların boğulmasının ardından Allah'ın Hz. Nûh ve inananları sağ salim karaya çıkarmasının anlatıldığı Hûd suresi 25-49. ayetlerin sonunda bu kıssanın, Kur'ân'ın Allah katından geldiğine delil olduğunu, zira Hz. Peygamber'in vahiyden önce bu kıssayı bilmediğini söylemektedir.⁵⁷³

İbn Cüzey Kamer suresindeki “Andolsun biz Kur'ân'ı düşünüp öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mu?”⁵⁷⁴ ayeti dolayısıyla yaptığı açıklamalarda, Kur'ân'da zikredilen her bir kıssanın birer ibret ve öğüt içerdiğini, bunlardan ders alınması gerektiğini ve her kıssanın, dinleyicinin dikkatini çekecek şekilde (bir ifade ile) bittiğini dile getirmekte ve böylece kıssaların Kur'ân'da bulunma amacını belirtmektedir.⁵⁷⁵

B) et-Teshîl'de Kıssalar

İbn Cüzey'in, et-Teshîl'de Kur'ân kıssaları ile ilgili yaptığı açıklamalara örnek olarak Ashâb-ı Kehf kıssasını ve Hz. İbrahim'in, putları parçalamasıyla ilgili olan kısma hakkında aktardığı bilgileri vereceğiz.

Örnek 1:

İbn Cüzey, Kehf suresi 9-26. ayetler arasında anlatılan Ashab-ı Kehf kıssası hakkında birtakım açıklamalar yapmaktadır. Söz konusu ayetlerde bu kısma şöyle anlatılmaktadır: “(Resûlüm!) Yoksa sen, bizim ayetlerimizden (sadece) Kehf ve Rakîm sahiplerinin ibrete şayan olduklarını mı sandın? O (yiğit) gençler mağaraya sığınmışlar ve: ‘Rabbimiz! Bize tarafından rahmet ver ve bize, (şu) durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!’ demişlerdi. Bunun üzerine biz de o mağarada onların kulaklarına nice yıllar perde koyduk (uykuya daldırdık.) Sonra da iki gruptan (Ashâb-ı Kehf ile hasımlarından) hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık. Biz sana onların başından geçenleri gerçek olarak

⁵⁷³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 200.

⁵⁷⁴ Kamer 54/22: **وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ**

⁵⁷⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 154.

anlatıyoruz. Hakikaten onlar, Rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidayetini arttırdık. Onların kalplerini metin kıldık. O yiğitler (o yerin hükümdarı karşısında) ayağa kalkarak dediler ki: ‘Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, O’ndan başkasına tanrı demeyiz. Yoksa saçma sapan konuşmuş oluruz. Şu bizim kavmimiz Allah’tan başka tanrılar edindiler. Bari bu tanrılar konusunda açık bir delil getirselere. (Ne mümkün!) Öyle ise Allah hakkında yalan uydurandan daha zalimi var mı?’ (İçlerinden biri şöyle demişti:) ‘Mademki siz onlardan ve onların Allah’ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığınınız ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın.’ (Resûlüm! Orada bulunsaydın) güneşi görürdün: Doğduğu zaman mağaralarının sağına meyleder; batarken de sol taraftan onlara isabet etmeden geçerdı. (Böylece) onlar (güneş ışığından rahatsız olmaksızın) mağaranın bir köşesinde (uyurlardı). İşte bu, Allah’ın ayetlerindedir. Allah kime hidayet ederse, işte o, hakka ulaşmıştır, kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın. Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çevirirdik. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi. Eğer onların durumlarına muttali olsa idin dönüp onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı. Böylece biz, aralarında birbirlerine sormaları için onları uyandırdık: İçlerinden biri: ‘Ne kadar kaldınız?’ dedi. (Kimi) ‘Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık.’ dediler; (kimi de) şöyle dediler: ‘Rabbiniz, kaldığınız müddeti daha iyi bilir. Şimdi siz, içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de, baksın, (şehrin) hangi yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca, nazik davransın (gizli hareket etsin) ve sakın sizi kimseye sezdirmesin. Çünkü onlar eğer size muttali olurlarsa, ya sizi taşlayarak öldürürler veya kendi dinlerine çevirirler ki, o zaman ebediyen iflah olmazsınız.’ Böylece (insanları) onlardan haberdar ettik ki, Allah’ın vadinin hak olduğunu, kıyametin şüphe götürmez olduğunu bilsinler. Hani onlar aralarında Ashâb-ı Kehf’in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki: ‘Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir.’ Onların durumuna vâkıf olanlar ise: ‘Bizler, kesinlikle onların yanı başlarına bir mescit yapacağız.’ dediler. (İnsanların kimi:) ‘Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir.’ diyecekler; yine: ‘Beş kişidir; altıncıları köpekleridir.’ diyecekler. (Bunlar) bilinmeyen hakkında tahmin yürütmektir. (Kimileri de:) ‘Onlar yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir.’ derler. De ki: Onların

sayılarını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Öyle ise Ashâb-ı Kehf hakkında, delillerin açık olması haricinde bir münakaşaya girişme ve onlar hakkında (ileri geri konuşan) kimselerin hiçbirinden malumat isteme. Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşallah demedikçe) hiçbir şey için ‘Bunu yarın yapacağım!’ deme. Bunu unuttuğun takdirde Allah'ı an ve: ‘Umarım Rabbim beni, doğruya bundan daha yakın olan bir yola iletir.’ de. Onlar mağaralarında üç yüzyıl ve buna ilaveten dokuz yıl kalmışlardır. De ki: Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gizli bilgisi O’na aittir. O’nun görmesi de, işitmesi de şayanı hayrettir. Onların (göklere ve yerde olanların), O’ndan başka bir yöneticisi yoktur. O, kendi hükümlerine kimseyi ortak etmez.”⁵⁷⁶

İbn Cüzey insanların bu kıssa hakkında sıhhati zayıf olmasına rağmen pek çok şeyler söylediğini, kendisinin ise bu kıssayı özet olarak anlatacağını söylediğinden sonra şöyle devam eder: “(Kıssası anlatılan) bu topluluk mümin kimselerdendi ve onların ülkesinde müminleri katleden bir hükümdar vardı. Onlar da dinleri için oradan kaçtılar ve Allah’a ibadet etmek, hükümdar ve adamlarından korunmak için mağaraya saklandılar. Hükümdar onların takip edilmelerini istedi. Hükümdarın adamları onları takip ettiler ve mağaraya kadar geldiler. Hükümdar bunu öğrenince bir ordu yolladı ve onların peşinden mağaraya girmelerini emretti. Adamları mağaraya girmekten çekindiler ve (mağaraya girmeyip önünde bekleyerek) onları açlık ve susuzluktan ölmeye terk ettiler. Allah da onları ağır bir uykuya daldırdı ve uzun bir müddet geçtikten sonra onları uyandırdı. Onlar ancak bir gün ya da daha az bir süre geçtiğini zannediyorlardı. İçlerinden birisini yiyecek almak üzere şehre gönderdiler. Ancak satıcı elindeki parayı görünce: ‘Bu eski zamanlardaki falan hükümdarın zamanının

⁵⁷⁶ Kehf 18/9-26: أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا * إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا * فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا * ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْسَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا * نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى * وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا * هَوْلَاءَ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا * وَإِذْ عَتَرْنَاهُمْ وَمَا يُعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْقًا * وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لِيَهْدِيَ اللَّهُ الْمُهْتَدِينَ وَمَنْ يَضِلْ فَلَنْ تُجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْسِدًا * وَتَحْسَبُهُمْ آيَاتِنَا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشَّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمَلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا * وَكَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ ثَلَاثِينَ سِنِينَ فِي الْكَهْفِ وَنَادَىٰ إِلَهُهُمْ رَبُّهُمْ فَأَنْقَضُوا أَبْوَابَهُمْ فَأَفْجَتْ الْكَهْفُ لِقَائِهِمْ وَأَمْشَوْا مِنْهَا وَقَالَ رَبُّهُمُ اللَّهُ مَا أَصْبَرْتُمْ لِرَبِّكُمْ أَنْ يَضْرِبَ فِيهَا إِذْ يَنْتَازِعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ فَقَالُوا إِبْنُوا عَلَيْنَا بَنِيَانًا رَبُّهُمُ اعْلَمَ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا * سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَتَأْمِينُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِفِهِمْ إِلَّا مَرَاءٌ ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا * وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكِ عَدَا * إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادِّكُرْ رَبُّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰ أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبٍ مِنْ هَذَا رَشَدًا * وَلِيُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَمِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا * قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ أَحَدًا

parasıdır. Bunu nereden buldun?’ dedi ve bu olay insanlar arasında yayıldı. O da insanlara, arkadaşlarıyla beraber dün gece bir mağaraya sığındıklarını söyledi. İnsanlar da onların eski zamanlarda mağaraya sığınan kimseler olduklarını anladılar ve onunla beraber mağaraya gittiler ancak orada hepsini ölmüş halde buldular.”⁵⁷⁷ Müfessir kıssayı bu şekilde özetledikten sonra bu kıssanın geçtiği yer hakkındaki görüşlere yer verir. Buna göre bu kıssanın Filistin’de meydana geldiğini söyleyenler olduğu gibi bir grup da kıssanın, Endülüs’te Gırnata yakınlarında bir mevkide vuku bulduğunu söylemiştir.⁵⁷⁸

İbn Cüzey bu açıklamalardan sonra ayetlerin tefsirine geçer ve her ayet için yaptığı açıklamalarda yine kıssa ile ilgili bazı hususlara işaret eder. Buna göre güneş ışınlarının, doğarken ve batarken onlara isabet etmemesi hakkında iki görüş ileten müfessir, bu olayın onların kerameti ve olağandışı bir şey olduğunun söylendiğini; yine mağaranın ağzının kuzeye, küçük ve büyük ayı takımı yıldızlarına bakmakta olduğunu, bu nedenle güneş ışınlarının isabet etmediğini söylendiğini aktarmış ve bunlardan birincisini daha açık bulduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁹

“Onları sağa sola çevirirdik.” ayeti bağlamında da onların senede iki kere çevrildiğinin rivayet edildiğini ve dokuz yılda bir çevrildiklerinin söylendiğini aktaran müfessir, mağaranın önünde yatan köpekleri hakkında da bu köpeğin, Ashâb-ı Kehf’ten birisinin, onunla avlandığı bir köpek olduğunun ve bunun bir çoban köpeği olduğunun, onlarla karşılaşarak onları mağaraya kadar takip ettiğinin söylendiğini belirtmiştir.⁵⁸⁰

İçlerinden birisini yiyecek almaya gittiği şehrin Tarsus olduğunun söylendiğini aktaran müfessir⁵⁸¹, “Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır.” kısmı hakkında da İbn Abbâs’ın şöyle dediğini rivayet eder: “Bunun hakkında bilgisi olan az kimselerden birisi de benim. Onlar yedi kişiydiler ve sekizincileri de köpekti. Zira Allah, onların üç kişi yahut beş kişi olduğunu söyleyenleri gayba taş atmak / bilinmeyen bir şey hakkında atıp tutmakla

⁵⁷⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 352.

⁵⁷⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 352-353.

⁵⁷⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 354-355.

⁵⁸⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 355.

⁵⁸¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 356.

vasıflandırmıştır. Hâlbuki yedi kişidirler ve sekizincileri köpektir diyenler hakkında böyle bir şey söylememiştir.”⁵⁸²

Örnek 2:

Enbiyâ suresi 51-69. ayetlerde Hz. İbrahim’in putları kırması ve ateşe atılması şu şekilde anlatılmaktadır: “Andolsun biz İbrahim’e daha önce rüştünü vermiştik. Biz onu iyi tanırdık. O, babasına ve kavmine: ‘Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?’ demişti. Dediler ki: ‘Biz, babalarımızı bunlara tapar kimseler bulduk.’ ‘Doğrusu, siz de, babalarınız da açık bir sapıklık içindediniz.’ dedi. Dediler ki: ‘Sen bize gerçeği mi getirdin, yoksa şaka yapanlardan mısın?’ ‘Hayır!’ dedi, ‘Sizin Rabbiniz, yarattığı göklerin ve yerin de Rabbidir ve ben buna şahitlik edenlerdenim. Allah'a yemin ederim ki, siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!’ Derken o, bunları parça parça etti. Yalnız kendisine başvursunlar diye onların büyüğünü sağlam bıraktı. ‘Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir.’ dediler. (Bir kısmı:) ‘Bunları diline dolayan bir genç duyduk; kendisine İbrahim denilirmiş.’ dediler. ‘O halde,’ dediler, ‘Onu hemen insanların gözü önüne getirin. Belki şahitlik ederler.’ ‘Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın ey İbrahim?’ dediler. İbrahim: ‘Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun.’ dedi. Kendi vicdanlarına başvurup (içlerinden): ‘Hakikaten sizler haksızsınız!’ dediler. Sonra yine eski kafalarına döndürüldüler: ‘Sen de bilirsin ki bunlar konuşmazlar.’ dediler. İbrahim: ‘Öyleyse,’ dedi, ‘Allah’ı bırakıp da, size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye hâlâ tapacak mısınız? Size de, Allah’ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Siz akıllanmaz mısınız?’ (Bir kısmı:) ‘Eğer iş yapacaksanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin!’ dediler. ‘Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!’ dedik.”⁵⁸³

Bu ayetlerin tefsirinde Hz. İbrahim’in putları kırdıktan sonra baltayı en büyük putun eline iliştiğini ifade eden müfessir, halkın bayramlarından döndükleri zaman putlarının halini görünce bunu kimin yaptığını araştırmaya başladıklarını ve putları

⁵⁸² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 357.

⁵⁸³ Enbiyâ 21/51-69: * وَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُسُدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ * إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ * قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ * قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ * قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ * قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ * وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ * فَجَعَلَهُمْ جَذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يُرْجَعُونَ * قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ * قَالُوا سَمِعْنَا فَتَىٰ يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ * قَالُوا قَاتِلُوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَنْشَهُونَ * قَالُوا أَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ * قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْظُرُونَ * فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ * ثُمَّ نُكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْظُرُونَ * قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ * أَفْ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ * قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ * قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ

aşağılayıcı bir biçimde diline dolayan İbrahim'in adının öne çıktığını zikreder. Hz. İbrahim'in onlara, "Bu işi en büyükleri yapmıştır, ona sorun?" demesinde, kavmine karşı bir delil getirdiğini söyleyen müfessir Hz. İbrahim'in sanki: "Eğer onlar ilahsa bunu yapmaya güçleri yeter, yok güçleri yetmiyorsa zaten ilah değiller." dediğini söylemektedir. Ateşin Hz. İbrahim'e serinlik olması hakkında ihtilaf bulunduğunu söyleyen İbn Cüzey, bu konudaki görüşleri şu şekilde sıralamaktadır: "Denilmiştir ki bu serinlik, Allah'ın, ateşin ısını ve yakmasını (yakma özelliğini) gidermesi şeklindedir. Yine denilmiştir ki Allah, İbrahim'in bedenini ateş içinde bırakmakla beraber ateşin sıcaklığını ve yakıcılığını onun vücudundan gidermiştir. Yine denilmiştir ki Allah, ateş ile İbrahim arasında bir engel yaratmıştır. Ayette geçen 'esenlik', salim olma; iyilik, güvenlik ve emniyet içinde olmak manasındadır. Rivayet edilmiştir ki şayet Allah, ateşe "Serin ol!" emrinin yanında "Selamet ol!" demeseydi İbrahim soğuktan helak olurdu. Biz burada, İbrahim kıssası hakkında insanların anlattığı sıhhati bulunmayan birtakım noktaları zikretmekten kaçınıyoruz. Zira Kur'ân lafzı bunları gerektirmez."⁵⁸⁴

V- KUR'ÂN'DA TEKRARLAR (TEKRÂRU'L-KUR'ÂN)

Tekrar kelimesi sözlükte, 'bir işi bir daha yapma, iade etme, dönme'⁵⁸⁵ anlamlarına gelir. Kur'ân'da bir kelimenin yahut bütün bir ayetin tekrar edilmesine de Tekrâru'l-Kur'ân denilmiştir. Kur'ân'da bulunan tekrarların lüzumsuz ve usandırıcı gören bazı müsteşriklerin bu tutumu, onların Arap dilini ve Kur'ân'ın hakiki manasını kavrayamamış olmalarındandır. Zira Arap dili ve üslûbu bakımından tekrarlar lüzumlu bir keyfiyettir.⁵⁸⁶

Kur'ân'daki lafız tekrarlarını anlamak için Kur'ân üslûbunun ve Kur'ân'ın kendine has ifade tarzının göz önünde bulundurulması gerekir. Birçok özelliğiyle insanların sözlerinden farklılık arz eden Kur'ân, bazı lafızları kendine has orijinalliği ile tekrar ederek bu husustaki farklılığını ve üstünlüğünü de ispat etmiştir. Bu bağlamda Kur'ân'da yer alan tekrarlar incelendiğinde onların lüzumsuz yere zikredilmediği, bir sebebe yahut sebeplere binaen mükerrer olarak söylendiği

⁵⁸⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 53-55.

⁵⁸⁵ İbn Manzûr, *a. g. e.*, 135; ez-Zebîdî, *a. g. e.*, III, 519; Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet, 1317, s. 429.

⁵⁸⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *a. g. e.*, s.173.

anlaşılmaktadır. Genel olarak Kur'ân'da yer alan tekrarların gayesinin vurgu (takrîr, takviye veya te'kîd) ifade etmek olduğu söylenebilir.⁵⁸⁷

A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı

İbn Cüzey, tefsirinin birinci mukaddimesinin üçüncü babında bazı Kur'ân ilimlerine değinirken Kur'ân'daki tekrarlar konusuna kıssalar bağlamında işaret eder ve “Kur'ân'daki peygamber kıssalarının tekrar edilmesindeki hikmet nedir?” şeklinde bir soru sorulursa cevabın şu şekilde üç vecihle olduğunu söyler:

1- Bazen bir surede zikredilen peygamber kıssasına dair bir husus, başka bir surede zikredilmemektedir. Bunlardan her birinde, diğerine göre birtakım ziyadeler vardır.

2- Kur'ân'ın fesahatını her iki yönde de ortaya çıkarmak için kıssalar bazı yerlerde itnâb, bazı yerlerde de îcâz ile verilmiştir.

3- Peygamberlerle ilgili haberlerin zikredilmesinde pek çok amaçlar bulunmaktadır. Bu amaçların çok olması sebebiyle onların zikri de çok olmuştur. Geçmiş peygamberlerin mucizeler göstererek peygamberliklerini ispat etmeleri, onları yalanlayanların çeşitli şekillerde helak edilmelerinin beyan edilmesi, kimsenin bilmediği bu olaylardan haber vermekle Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispat edilmesi ki, “(Ey Muhammed), bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Ne sen, ne de kavmin, daha önce bunları bilmiyordunuz. O halde sabret, sonuç korunanlarındır.”⁵⁸⁸ ayeti buna işarettir, Allah'ın birliğinin ispat edilmesi, Allah'ın kudretinden ve inkârcıları şiddetle cezalandırmasından ibret alınması, geçmiş peygamberlerin de yalanlanmasına işaret edilerek, kendisini yalanlayan kavminin durumuna üzülen Hz. Peygamber'in teselli edilmesi, geçmiş peygamberlere yardım edildiği gibi Hz. Peygamber'e de yardım edileceği vaat edilerek onun teselli edilmesi, geçmiş inkârcıların cezalandırıldığı gibi o devirdeki inkârcıların da cezalandırılacağı bildirilerek onların korkutulması, bu amaçlardan bazılarıdır. İşte peygamberlere dair haberler böyle pek çok faydalar, öğütler ve deliller ihtiva ettiğinden pek çok yerde zikredilmişlerdir. Zira her durum için, o durumda söylenecek bir söz vardır.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Baş, Erdoğan, **Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 104-105.

⁵⁸⁸ Hûd 11/49: تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ

⁵⁸⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 14-15.

B) et-Teshîl'de Tekrâru'l-Kur'ân

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kur'ân'daki tekrarlara genel olarak kıssalar üzerinden değinen müfessir, tekrar edilen ayetlerle ilgili görüşlerini ise ilgili ayetler için yaptığı açıklamalarda ortaya koymuştur.

Müfessir bazen, tekrarlanan ayetlerin dikkat çekmek amacıyla yinelendiğini belirtmektedir. Örneğin Kamer suresinde dört kez tekrar edilen “Nasılmış benim azabım ve uyarılarım! Andolsun biz Kur'ân'ı düşünüp öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mu?”⁵⁹⁰ ayetlerinin ilk geçtiği yerde bu ayetin manasını, Kur'ân'ın içerdiği belîğ hüküm ve burhanlardan öğüt almanın kolaylaştırılması olarak açıklayan İbn Cüzey, bu ayetin “Nasılmış benim azabım ve uyarılarım!” ayeti ile tekrar edilmesinin, bu surede geçen Nuh, Âd, Semûd ve Lût kavimlerine ait her bir kıssanın sonunda dinleyicinin dikkatini çekmek maksadıyla olduğunu söylemektedir.⁵⁹¹

Rahman suresinde otuz bir kez tekrarlanan “O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?”⁵⁹² ayetinin ilk geçtiği yerde bu ayetin tahlilini yapan müfessir buradaki hitabın insanlara ve cinlere olduğunu belirtmekte ve aynı surenin otuz birinci ayeti olan “Ey insan ve cin! Sizin de hesabınızı ele alacağız.”⁵⁹³ ayetini bu görüşüne delil olarak göstermektedir. Bu ayetin tekrar edilmesinin sebebini te'kîd ve mübâlağa olarak açıklayan İbn Cüzey; tekrar eden bu ayetin manasının, tekrar edildiği her yerde kendinden önceki ayete döndüğünün (kendinden önceki ayetle ilişkili olduğunun) ve bu ayette te'kîd olmadığını, zira te'kîdin üçten fazla olmayacağını söylendiğini de aktarmıştır.⁵⁹⁴

Mürselât suresinde on kez tekerrür eden “O gün yalanlayanların vay haline!”⁵⁹⁵ ayetinin tekrar edilmesi hakkında kendisi bir görüş belirtmeyen müfessir ‘Denilmiştir ki’ lafzıyla iki görüş aktarmıştır. Bir görüşe göre bu tekrarın sebebi te'kîddir. Diğer görüşe göre ise bu ayet tekrar edildiği her yerde kendinden önceki ayete döner ve bu ayetin tasdik edilmesini gerektirir.⁵⁹⁶

⁵⁹⁰ Kamer 54/21-22: فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرٍ * وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ

⁵⁹¹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 154.

⁵⁹² Rahmân 55/13: فَيَأْتِي آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ

⁵⁹³ Rahmân 55/31: سَنَقْرَعُ لَكُمْ أَيُّهَا الثَّقَلَانِ

⁵⁹⁴ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 160.

⁵⁹⁵ Mürselât 77/15: وَيَلِّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ

⁵⁹⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 319.

Nebe suresinde arka arkaya tekrar edilen “Hayır, ileride bilecekler. Sonra hayır hayır, ileride bilecekler.”⁵⁹⁷ ayetlerinden birincisinin aşağılama ve tehdit olduğunu söyleyen müfessir, bunun tekrar edilmesinin te’kîd için olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁸

Tekâsür suresindeki “Öyle değil, ileride bileceksiniz. Sonra yine öyle değil, ileride bileceksiniz.”⁵⁹⁹ ayetleri için de Nebe suresinde olduğu gibi ilkinde aşağılama ve tehdit, ikincisine de te’kîd diyen müfessir bu görüşüne, atfin ‘ثمّ / sonra’ edatı ile yapılmasının, ikinciye birinciden daha büyük kıldığını ilave eder ve birincinin inkârcılar için, ikincinin ise müminler için bir tehdit olduğunu söylediğini aktarır.⁶⁰⁰

VI- KUR’ÂN’DA MECÂZ (MECÂZÜ’L-KUR’ÂN)

Sözlükte ‘bir yeri yürümek suretiyle geçmek, yol katetmek’ anlamındaki cevz kökünden isim veya masdar olan mecaz kelimesi⁶⁰¹, herhangi bir lafzın, konulduğu mananın dışında bir başka anlamda kullanılması demektir.⁶⁰² Mecazın kullanılması için, hakiki mananın kastedilmesine mani bir karîne ve hakiki mana ile mecaz olarak kullanılacak mana arasında bir alaka / ilişki bulunması gerekir.⁶⁰³ Mecazi kullanımlar bütün dillerde mevcuttur. Çünkü dilin bu şekilde kullanımı hem kelamın edebi değerini hem de tesirini artırmaktadır. Ancak yine de, zaruret olmadıkça, kelimeleri hakiki manalarında kullanmak gerekmektedir. Çünkü hakikat asıldır, mecaz ise onun vekilidir; asıl dururken vekile itibar edilmez.⁶⁰⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de de kelimeler bazen hakiki manalarında kullanıldıkları gibi bazen de mecazi olarak kullanılmışlardır. Bununla birlikte Kur’ân’da mecazi kullanımın varlığı hususunda bir takım ihtilaflar mevcuttur. Bazı âlimler Kur’ân’da mecazın varlığını inkâr etmişler, mecazı, yalanın kardeşi olarak nitelemiş ve Kur’ân’ın bundan münezzeh olduğunu belirterek, konuşan kimsenin, bir hakikati beyan etmede sıkıntıya düştüğü durumlarda eğreti olarak mecazı kullandığını, bu durumun ise Allah

⁵⁹⁷ Nebe 78/4-5: كَلَّا سَيَعْلَمُونَ * ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ

⁵⁹⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 323.

⁵⁹⁹ Tekâsür 102/3-4: كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ * ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ

⁶⁰⁰ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 415.

⁶⁰¹ İbn Manzûr, **a. g. e.**, V, 126; ez-Zebîdî, **a. g. e.**, IV, 19.

⁶⁰² el-Kazvînî, el-Hatîb Muhammed b. Abdurahman (v. 739/1338), **el-Îzâh fi ‘Ulûmi’l-Belâğa**, (tahk.: Muhammed Abdulmü’min Hafâcî), 5. bs, Beyrut, 1980, s. 394-395; el-Cârim, Alî, Emîn, Mustafa, **el-Belâgatü’l-Vâdiha**, Mısır, 1964, s. 71; Bolelli, Nusrettin, **a. g. e.**, s. 76.

⁶⁰³ Şa‘bân, Zekiyyüddîn, **Usûlü’l-Fıkh**, (terc.: İbrahim Kafi Dönmez), TDV Yayınları, 7. bs., Ankara, 2004, s. 366; Atar, Fahrettin, **Fıkh Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. bs, İstanbul, 2002, s. 219.

⁶⁰⁴ Demirci, Muhsin, **a. g. e.**, s. 255-256.

için muhal olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁰⁵ Bununla beraber pek çok kimse Kur'ân'da mecazın bulunmadığı görüşünü kabul etmez. Muhaliflerin söylediği gibi Kur'ân'dan mecazı kaldıracak olursak, onun güzellik yönü de ortadan kalkmış olur. Belagat sahipleri, mecazın hakikatten daha belîğ olduğu hususunda ittifak halindedirler. Zaten Kur'ân'ın ibaresinin çekiciliği ve akıcılığı, bir miktar da kendisinde mevcut olan mecazlardan ileri gelmektedir.⁶⁰⁶

A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı

İbn Cüzey'in, Kur'ân'da mecazın bulunması ile ilgili görüşlerini, Kur'ân'ın üslûpları bahsinde yer alan beyan edatlarının içerisindeki mecaz bölümünde zikretmiştik. Söz konusu yerde, Kur'ân'da mecazın bulunduğu hususunda dil ve usul âlimlerinin ittifak ettiğini, Kur'ân'ın Arap dili ile nazil olduğunu ve Arap dilinde de mecaz kullanımının yaygın olduğunu dile getiren müfessir; Bakara Suresi yedinci ayette⁶⁰⁷ yer alan 'غِشَاوَةٌ / perde' kelimesi münasebetiyle yaptığı açıklamada da bu kelimedeki ittifak ile mecaz bulunduğunu, Kur'ân'da mecazın bulunmadığını söyleyenlerin aksine; burada, Kur'ân'da mecazın varlığına dair bir delil bulunduğunu söylemiştir.⁶⁰⁸ Bu sözleriyle müfessir, hem Kur'ân'da mecazın bulunduğu konusunda ittifak olduğunu söylerken aynı zamanda Kur'ân'da mecazın bulunmadığı görüşünde olanlara karşı delil getirmekle bir tutarsızlık sergilemektedir.

B) et-Teshîl'de Mecâzü'l-Kur'ân

İbn Cüzey tefsirinde, Kur'ân'da mecazın kullanıldığı bazı ayetlere dair açıklamalar yaparken bazen ayetin manasını, ayetin hakikat ve mecaz olma durumuna göre ayrı ayrı vermekte, bazen de ayette geçen mecaz ifadenin hangi anlamda kullanıldığına dair yorumlar yapmaktadır.

⁶⁰⁵ es-Sâlih, Subhî, a. g. e., s. 329.

⁶⁰⁶ Cerrahoğlu, İsmail, a. g. e., s. 178.

⁶⁰⁷ Bakara 2/7: "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve ahirette) büyük bir azap vardır." حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

⁶⁰⁸ İbn Cüzey, et-Teshîl, I, 101.

1- Ayetin Manasını, Hakikat ve Mecaz Olma İhtimaline Göre Vermesi

Örnek 1:

“Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır. Yalan söylemelerinden ötürü onlara acı bir azap vardır.”⁶⁰⁹ ayetindeki ‘مرض / hastalık’ sözcüğünün hakikat olma ihtimalinin olduğunu söyleyen müfessir, bu durumda bunun, içinde korku ve benzeri şeylerin bulunduğu bir acı, ıstırap manasına geldiğini söyler. Bu kelimeye şüphe ve kıskançlık manalarının verilmesi durumunda ise mecaz olacağını belirtir.⁶¹⁰

Örnek 2:

Müfessir, “Elbiseni tertemiz tut.”⁶¹¹ ayeti hakkında üç görüş olduğunu söyler ve bunları şöyle sıralar: “Birincisi, hakiki manada elbisenin necasetten temiz tutulmasıdır. Bu emrin vücûb gerektiren bir emir olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Eğer vücûb gerektiriyorsa necaseti gidermek vacip olur, nedb belirtiyorsa sünnet olur. İkinci görüş ise temizlemekten muradın, günah ve kusurlardan temizlenmek olduğudur ki bu durumda elbise mecaz olur. Üçüncü görüş ise, pislik taşıyan elbisenin giyilmemesi (gerektiği)dir.”⁶¹²

2- Mecazın Hangi Manada Kullanıldığını Açıklaması

Örnek 1:

“O zaman onlar, hem üstünüzden hem de aşağı tarafınızdan gelmişlerdi ve o vakit gözler kaymış, yürekler gırtlaklara dayanmıştı. Siz Allah’a türlü türlü zanlarda bulunuyordunuz.”⁶¹³ ayetindeki *بَلَّغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ* / yüreklerin gırtlaklara dayanması’nın mecaz olduğunu dile getiren İbn Cüzey, bunun şiddetli korku ifade ettiğini söylemektedir.⁶¹⁴

Örnek 2:

“Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de onları kapattık, artık göremezler.”⁶¹⁵ ayetinin *فَأَغَشَيْنَاهُمْ* / onları kapattık’ kısmında mecaz olduğunu söyleyen

⁶⁰⁹ Bakara 2/10: فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

⁶¹⁰ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 102.

⁶¹¹ Müddessir 74/4: وَيَبَايِكَ فَطَهَّرْ

⁶¹² İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 297-298.

⁶¹³ Ahzâb 33/10: إِذْ جَاءُوكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظَّنُونَا

⁶¹⁴ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 246.

⁶¹⁵ Yâsîn 36/9: وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ

müfessir, bu mecazın, onların dalalet ve sapkınlıklarını ifade ettiğini beyan etmektedir.⁶¹⁶

Bunlara ilaveten İbn Cüzey'in, nadiren de olsa, mecazın muhtemel manalarına da işaret ettiğini görmekteyiz. Örneğin “ ‘Çünkü biz suratsız, çok katı bir gün(ün azabın)dan ötürü Rabbimizden korkarız.’ (derler).”⁶¹⁷ ayetinde günün asık suratlı olarak nitelendirilmesinin iki vecih üzere mecaz olduğunu söyleyen müfessir şöyle devam eder: “İlk olarak gün, içinde bulunan kimselerin hali ile nitelendirilmiştir. Rivayet edilmiştir ki, o gün inkârcıların gözlerinden zift gibi kanlar boşanacaktır. İkinci olarak gün, hiddetli ve somurtkan bir aslana benzetilmiştir.”⁶¹⁸

VII- KUR'ÂN'DA MESELLER (EMSÂLÜ'L-KUR'ÂN)

Mesel kelimesi sözlükte, şibih, nazir, delil, hüccet, bir nesnenin sıfatı, halk arasında kabul görüp yayılmış ve meşhur olan sözler anlamına gelmektedir.⁶¹⁹ Istılahta ise mesel, halk arasında kabul görüp yayılmış, teşbihe dayalı, içinde bir düstûr ve hikmet taşıyan kinayeli veciz sözler anlamına gelir.⁶²⁰

Beyhakî'nin (v. 458/1066) Ebû Hureyre'den naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber: “Kur'ân beş vecih üzerine nazil oldu: Helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsâl. Helali işleyin, haramdan kaçının, muhkeme tâbi olun, mütaşabihe inanın ve emsallerden de ibret alın.” buyurmuştur.⁶²¹

İhtiva ettikleri hikmetler, meselleri bir tecrübeler hazinesi haline getirmiştir. Zira meseller, bir topluluğun müşterek kültürünün mahsulüdür.⁶²² Kur'ân'da da pek çok mesel bulunmakta ve bunlardan çeşitli şekillerde istifade edilmektedir. Kur'ân'daki meseller övgü yahut yergi üzerine olduğu gibi, sevab ve ikâb, işin ehemmiyetini yüceltmek veya tahkir etmek, işin tahkiki veya iptali üzerine de olabilir.⁶²³ Kur'ân'daki mesellerin bir başka özelliği de, anlatılmak istenen,

⁶¹⁶ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 297.

⁶¹⁷ İnsân 76/10: **إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا**

⁶¹⁸ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, IV, 313.

⁶¹⁹ İbn Manzûr, **a. g. e.**, XI, 610; ez-Zebîdî, **a. g. e.**, VIII, 110.

⁶²⁰ Ulutürk, Veli, **Kur'ân'da Temsilî Anlatım**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 10-11.

⁶²¹ el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v. 458/1066), **Şu'abü'l-İmân**, (tahk: Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zeğlûl), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, Hadis No: 2293, II, 427.

⁶²² Ulutürk, Veli, **a. g. e.**, s. 14.

⁶²³ Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 174-175.

muhatapın zihnine yaklaştırıcı bir rol oynamalarıdır. Bu şekilde muhataplar, anlatılanı daha kolay kavrarlar.⁶²⁴

Kur'ân'daki meseller genel olarak iki kısma ayrılırlar: Sarih ve zahir olanlar, kâmin, gizli, remizli ve imalı olanlar.⁶²⁵

A) Müfessirin Konuya Yaklaşımı

İbn Cüzey tefsirinde mesel konusunu müstakil bir biçimde işlememiş, yeri geldikçe onlar hakkında birtakım açıklamalar yapmakla yetinmiştir. Biz de müfessirin, Kur'ân'daki meseller hakkında yaptığı bazı izahları, çeşitli başlıklar altında örneklendirmeye çalışacağız.

B) et-Teshîl'de Emsâlü'l-Kur'ân

İbn Cüzey Kur'ân'da bulunan meseller hakkında açıklamalarda bulunurken bazen meselin muhtemel manalarına işaret etmiş, bazen meselin manasını açıklamış, yer yer de meselin getiriliş nedeni hakkında birtakım yorumlara yer vermiştir.

1- Meselin Muhtemel Manalarına İşaret Etmesi

Örnek 1:

“Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, nefislerine zulmeden bir topluluğun ekinine vurup onu mahveden dondurucu bir rüzgâr(ın tahribatı)a benzer. Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar, kendi kendilerine zulmediyorlardı.”⁶²⁶ ayetinde; soğuk bir rüzgârın, inkârcıların geçimliği olan ekinleri mahvetmesi ve bu ekinlerin, sahiplerine fayda sağlamadığı gibi, inkârcıların yaptıkları harcamaların da (Allah'a karşı) kendilerine bir fayda vermeyeceği şeklinde bir teşbih olduğunu belirten müfessir, bu kelimde bir hazf bulunduğunu söylemektedir. Buna göre kelamın takdiri şöyledir: O harcayanların durumu, ölümcül bir rüzgârın durumu gibidir. (Onlar bu harcadıklarını iyi niyetle harcasalar bile kendilerine bir faydası olmaz.) Yahut onların harcadıklarının helâk olması (kendilerine fayda sağlamaması),

⁶²⁴ Albayrak, Halis, a. g. e., s. 158.

⁶²⁵ es-Suyûtî, a. g. e., III-IV, 46; Cerrahoğlu, İsmail, a. g. e., s. 175.

⁶²⁶ Âl-i 'İmrân 3/117: مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتُهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ

soğuk rüzgârın ekinleri helâk etmesi (ve ekin sahiplerinin onlardan bir fayda sağlayamaması) gibidir.⁶²⁷

Örnek 2:

Hûd suresinde mümin ve inkârcıların birbirlerine karşı olan durumlarının temsil edildiği “Bu iki zümrenin (müminlerle kâfirlerin) durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların hali hiç eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?”⁶²⁸ ayeti hakkında şunları söylemektedir: “Burada bahsedilen iki grup, müminler ve inkârcılardır. Burada inkârcılar kör ve sağırlara, müminler de gören ve işitenlere benzetilmişlerdir. Bu durumda müminler de, inkârcılar da (bu vasıfları taşıyan kişilerin farklı kimseler olduğu düşünülürse) ikişer örnekle temsil edilmektedir. Bununla beraber sıfatlar arasındaki vav (و) harfinin atıf vavı olduğu ve kör ve sağır ile işiten ve gören sıfatlarını bir kimse üzerinde topladığı da söylenmektedir. Bu durumda müminler, görme ve işitme sıfatlarının ikisine birden sahip olan kimseler olarak, inkârcılar da hem kör hem de sağır kimseler olarak temsil edilmiş olur.”⁶²⁹

2- Getirilen Meselin Manasını Açıklaması

Örnek 1:

“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile kendisine güzel rızık verdiğimiz, o rızıktan gizli ve açık harcayan kimseyi misal olarak anlattı. Hiç bunlar bir olurlar mı? Hamd Allah’a mahsustur, fakat çokları bilmezler.”⁶³⁰ İbn Cüzey bu meselin manasını şu şekilde açıklamaktadır: “Bu mesel, Allah ile putları temsil etmek içindir. Putlar, hiçbir şeye güçleri yetmeyen köleler gibidirler. Allah ise mülk sahibidir, rızık ve o rızık dilediği gibi tasarruf etmek onun elindedir. Durum bu iken Allah ile putlar nasıl eşit olabilirler.”⁶³¹

Örnek 2:

“İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihayet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış,

⁶²⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 268.

⁶²⁸ Hûd 11/24: مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَى وَالْأَصْمَى وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَان مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ

⁶²⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 192.

⁶³⁰ Nahl 16/75: ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنْآ رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

⁶³¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 299.

üstelik yanı başında da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah'ı bulmuştur; Allah ise, onun hesabını tastamam görmüştür. Allah hesabı çok çabuk görür. Yahut (o kâfirlerin duygu, düşünce ve davranışları) engin bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir; (öyle bir deniz) ki, onu dalga üstüne dalga kaplıyor; üstünde de bulut... Birbiri üstüne karanlıklar... İnsan, elini çıkarıp uzatsa, neredeyse onu dahi göremez. Bir kimseye Allah nur vermemişse, artık o kimsenin aydınlıktan nasibi yoktur.”⁶³² İbn Cüzey, oldukça ayrıntılı bir şekilde açıkladığı bu meselin, öncelikle inkârcıların amelleri hakkında iki örnek getirdiğini söyler. Birincisi onların ahiret halleridir ve dünyada yaptıkları onlara bir fayda sağlamayacaktır. Serabın (yaklaştıkça) yavaş yavaş kaybolması gibi, sevapları da yavaş yavaş azalacak ve kaybolup gidecektir. İkincisi ise onların dünya halleri yani onların dünyada, üst üste gelen karanlıklar gibi fesat ve dalaletin en ileri derecesinde olmalarıdır. Susamış olan bir kimsenin serabı su zannederek ona yaklaşması, ancak oraya varınca emeline ulaşamaması ve gördüğünü zannettiği şeyin ortadan kaybolması gibi inkârcılar da (dünyada) yaptıklarının kendilerine fayda getireceğini zannederler. Ancak kıyamet günü o yaptıkları, onlara bir fayda sağlamaz. Serap gibi (yok olur gider).

İkinci misaldeki karanlıkların, birinci misaldeki seraba atıf olduğunu söyleyen müfessir, karanlıklar ile benzetilen şeyin, inkârcıların işleri olduğunu ifade ederek, onların işlerinin, dalgalar ve bulutlar altındaki denizin karanlığı gibi olduğunu dile getirir. Bu ikinci misaldeki benzetmelerin başka bir karşılığı olduğu görüşünde olanların bulunduğunu zikreden İbn Cüzey; karanlıkların, inkârcıların işleri; engin denizin, onların kalpleri; dalgaların, onların cehaleti; bulutların da, onların kalplerini örten bir örtüyü temsil ettiğinin söylendiğini de aktarmıştır.⁶³³

3- Meselin Veriliş Nedenini Belirtmesi

Örnek 1:

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru, içinde lamba bulunan bir kandile benzer. Lamba cam içerisindedir. Cam, sanki inciden bir yıldız. Ne doğuya ve ne batıya mensup olmayan mübarek bir zeytin ağacı(nın yağı)ndan yakılır. (Öyle mübarek bir ağaç) Ki, neredeyse ateş değmese de yağı ışık verir. Işığı parıl parıldır.

⁶³² Nûr 24/39-40: وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْبًا وَوَجَدَ اللَّهُ عِنْدَهُ فَوْقَاهُ حِسَابًا ۖ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ * أَوْ كظلماتٍ في بحرٍ لحيٍّ يعنساءه موجٌ من فوقه موجٌ من فوقه سحابٌ ظلّمتُ بعضها فوق بعضٍ إذا أخرج يده لم يكد يراها ومن لم يجعل الله له نورا فما له من نور

⁶³³ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 128-129. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, II, 364; III, 223.

Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlara misaller verir. Allah her şeyi bilir.”⁶³⁴ Bu ayetteki Allah’ın nurunun, bir kandilin içindeki lamba ile nitelenmesini, insanın onu tasavvur edebilmesi için en üstün ve en büyük yol olarak ifade eden İbn Cüzey, bu meselin, insanların Allah’ı idrak edebilmeleri için verildiğini söylemiştir.⁶³⁵

Örnek 2:

“Allah, çekişip duran birçok ortakların sahip olduğu bir adam (köle) ile yalnız bir kişiye bağlı olan bir adamı misal olarak verir. Bu ikisi eşit midir? Hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bilmezler.”⁶³⁶ Müfessir bu meselin, Allah’a şirk koşan kimse ile Allah’ı birleyen kimsenin durumunu beyan etmek için verildiğini dile getirmiş, müşrikin, kendi aralarında anlaşmazlık ve çekişme içinde olan çok sayıda ortağın bu kötü hallerinin arasında kalan kölesine, Allah’ı birleyenine ise sadece bir tek kişinin emrinde olan köleye benzetildiğini ifade etmiştir.⁶³⁷

VIII- KUR’ÂN’DA HİTÂP (HİTÂBU’L-KUR’ÂN)

Hitap sözlükte, umuma yapılan konuşma, söylev, nutuk anlamlarına gelir.⁶³⁸ Kur’ân da, genel olarak bakıldığında insanlığa hitap eden ilahi bir kitap olduğundan, bünyesinde birtakım hitaplar barındırmaktadır. Umumi olarak Kur’an’daki hitaplar üçe ayrılmaktadır. Bunlar: 1- Hz. Peygamber’e olan hitaplar, 2- Hz. Peygamber’den başkasına yapılan hitaplar, 3- Her ikisine birden olan hitaplar.⁶³⁹ Kur’ân’da pek sık rastlanılan hitaplar bu üç başlık altında detaylı olarak tasnif edildiğinde ise otuzdan fazla hitap çeşidi karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴⁰

A- Müfessirin Konuya Yaklaşımı

İbn Cüzey, Kur’ân’da çok miktarda olan hitap çeşitlerine yeri geldikçe işaret etmekte ve bu hitapların muhatapları hakkında birtakım açıklamalara yer vermektedir. Şimdi örnekleriyle bunları incelemeye çalışalım.

⁶³⁴ Nûr 24/35: اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِثْلِهَا فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

⁶³⁵ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 125.

⁶³⁶ Zümer 39/29: ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

⁶³⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, III, 359.

⁶³⁸ İbn Manzûr, **a. g. e.**, I, 360; ez-Zebîdî, **a. g. e.**, I, 237.

⁶³⁹ es-Suyûtî, **a. g. e.**, III-IV, 115-116; Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 192.

⁶⁴⁰ es-Suyûtî, **a. g. e.**, III-IV, 109; Cerrahoğlu, İsmail, **a. g. e.**, s. 192.

B- et-Teshîl'de Hitâbu'l-Kur'ân

1- Muhatabın Kim Olduğunu Ayeti Delil Göstererek Belirtmesi

İbn Cüzey tefsirinin bazı yerlerinde, ayetin kime hitap ettiğini, yine ayeti delil göstererek açıklamaktadır.

Örnek 1:

“Derken şeytan onlar(ın ayağın)ı oradan kaydırды, içinde buldukları (nimet yurdu)ndan çıkardı. (Biz de) dedik ki: “Birbirinize düşman olarak inin. Sizin, yeryüzünde kalıp bir süre yaşamanız lâzımdır.”⁶⁴¹ ayetindeki ‘اهبطوا’ / inin’ emrinin muhataplarının Âdem, Âdem’in zevcesi ve şeytan olduğunu söyleyen İbn Cüzey, bunun delilinin, ayetin devamında yer alan ‘بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ’ / birbirinize düşman olarak’ ifadesinin olduğunu dile getirmiştir.⁶⁴²

Örnek 2:

“(Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki, kendilerine asla karşı koyamayacakları ordularla gelir, onları muhakkak surette hor ve hakir halde oradan çıkarırız!”⁶⁴³ ayetinin muhatabı hakkında müfessir şunları söylemektedir: “Burada hitap elçilerdir. Hüdhüd kuşuna olduğu da söylenmiştir ancak birinci görüş daha tercihe şayandır. Çünkü bir önceki ayetteki⁶⁴⁴ ‘فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانَ’ / Elçiler Süleyman’a geldiğinde’ ifadesi, hitabın elçilere olduğuna dayanak olmaktadır.”⁶⁴⁵

2- Muhataba Göre Değişen Farklı Anlam Vecihlerini Vermesi

Müfessir bazı ayetleri tefsir ederken, ayetin muhtemel muhataplarını zikretmekte ve bu muhataplara göre ayetin alacağı anlama dair birtakım değerlendirmeler yapmaktadır.

Örnek 1:

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere

⁶⁴¹ Bakara 2/36: فَأَزَلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى

حِينٍ

⁶⁴² İbn Cüzey, et-Teshîl, I, 119.

⁶⁴³ Neml 27/37: ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِيلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا أَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ

⁶⁴⁴ Neml 27/36: “(Elçiler, hediyelerle) Süleyman'a gelince şöyle dedi: Siz bana mal ile yardım mı ediyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğiinden daha iyidir. Hediyenizle (ben değil) siz sevinirsiniz.” فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانَ قَالَ أَتُمُونَن بِمَالٍ فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتَاكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ

⁶⁴⁵ İbn Cüzey, et-Teshîl, III, 176.

inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır!”⁶⁴⁶ ayetinde İbn Cüzey, hitabın Ehl-i Kitâb'a olduğunu, zira batının, Yahudilerin kıblesi olduğunu söylemekte, bu durumda ayetin, iyiliğin Kâbe'ye yönelmek olduğu manasına geleceğini belirtmektedir. Bunun devamında hitabın müminlere olduğunun söylendiğini de ifade eden İbn Cüzey, bu durumda mananın, iyiliğin yalnızca namaz kılmak değil, ayetin devamında zikredilen bütün amelleri yapmak şeklinde olacağını sözlerine eklemektedir.⁶⁴⁷

Örnek 2:

Müfessir, “Ey inananlar, Allah'a, Elçisine, Elçisine indirdiği Kitaba ve daha önce indirmiş bulunduğu Kitaba inanın. Kim Allah'ı, meleklerini, Kitaplarını, elçilerini ve ahiret gününü inkâr ederse o, uzak bir sapıklığa düşmüştür.”⁶⁴⁸ ayetinin muhatapları hakkında şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Burada hitap Müslümanlardır ve manası, onların imanlarının, ayette zikredilenlerin bütününe kapsayacak şekilde tam olmasının emredilmesi yahut mevcut imanları üzere devam etmeleri, onda sebat etmelerinin emredilmesidir. Hitabın, daha önceki peygamberlere iman eden Ehl-i Kitâb'a olduğu da söylenmiştir. Bu durumda mana, diğerleri ile beraber Hz. Muhammed'e (s.a.v.) de iman etmelerinin emredilmesi olur. Hitabın münafıklara olduğu da söylenmiştir. Mana bu durumda, onların hem dilleri hem de kalpleri ile iman etmelerinin emredilmesi olur.”⁶⁴⁹

3- Muhatabın Kim Olduğuna Dair Görüşler Zikredip Tercihle Bulunması

İbn Cüzey, bazı ayetlerin muhatabının kim olduğuna dair çeşitli görüşler zikrederek bunlar arasında tercihte bulunmaktadır.

⁶⁴⁶ Bakara 2/177: لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

⁶⁴⁷ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 170.

⁶⁴⁸ Nisâ 4/136: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

⁶⁴⁹ İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 353. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, **et-Teshîl**, I, 184; III, 141; IV, 190-191.

Örnek 1:

“Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma.”⁶⁵⁰ Müfessir bu ayette hitabın, akrabalık ilişkilerini gözetmek ve akrabalara iyilikte bulunmak üzere bütün insanlara olduğunu söylemektedir. Hitabın Hz. Peygamber’e olduğunun ve bu şekilde ona, beytülmalde hakkı olan yakınlarına haklarının verilmesinin emredildiğinin de söylendiğini aktaran müfessir, birincinin daha tercih edilebilir olduğu görüşündedir.⁶⁵¹

Örnek 2:

“İnsanlar arasında haccı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun binekler üzerinde sana gelsinler.”⁶⁵² ayetindeki insanlar arasında haccı ilan etme emrinin Hz. İbrahim’e olduğunu, bu emrin Hz. Peygamber’e olduğunun da söylendiğini belirten müfessir, sahih olanın birinci görüş olduğunu söylemiştir.⁶⁵³

4- Hitabın Husus Olması ile Birlikte Mananın Umum İfade Ettiğini Belirtmesi

İbn Cüzey, bazı ayetlerdeki hitabın tekil olmak ve husus ifade etmekle birlikte mananın genel olduğunu söylemektedir.

Örnek 1:

“Sana gelen iyilik Allah’tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter.”⁶⁵⁴ ayetinin Hz. Peygamber’e hitap ettiğini söyleyen İbn Cüzey, buradaki muradın genel olduğunu ve bütün insanların burada muhatap olduklarını ifade etmektedir.⁶⁵⁵

Örnek 2:

“Allah ile birlikte bir ilâh daha tanıma! Sonra kınanmış ve kendi başına terkedilmiş olarak kalırsın.”⁶⁵⁶ Müfessir bu ayetteki hitabın tekil olduğunu belirtmekte, bununla beraber muradın, bütün yaratılmışlar olduğuna işaret etmektedir.⁶⁵⁷

⁶⁵⁰ İsrâ 17/26: وَأَنْتَ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تَبْذُرْ نَبْذِيرًا

⁶⁵¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 326.

⁶⁵² Hacc 22/27: وَأَدْنُ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ

⁶⁵³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 75. Benzer örnekler için bkz. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 237; II, 341-342; III, 32. İbn Cüzey’in farklı görüşler verip tercihte bulunmadığı örnekler için bkz. İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 61; III, 141; IV, 120.

⁶⁵⁴ Nisâ 4/79: مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا

⁶⁵⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 330.

⁶⁵⁶ İsrâ 17/22: لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَّخْذُولًا

⁶⁵⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 325.

İbn Cüzey'in tefsirinde, hitabın umum olmakla birlikte muradın husus olduğuna işaret edilen bir örneğe de rastlamaktayız. “Ey Kitap ehli, dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin! Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah’ın elçisi, O’nun Meryem’e attığı kelimesi ve O’ndan bir ruhtur. Allah’a ve elçilerine inanın, (Allah) “Üçtür” demeyin. Kendi yararınıza olarak buna son verin. Çünkü Allah, yalnız bir tek tanrıdır. Hâşâ O, çocuk sahibi olmaktan yücedir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O’nundur. Vekil olarak Allah yeter.”⁶⁵⁸ ayetindeki “Dininizde taşkınlık etmeyin!” emrinin lafız olarak Ehl-i Kitâb için umum olduğunu dile getiren müfessir, bu emrin Hıristiyanlar için husus olduğunu, çünkü onların, Hz. İsa’ya karşı, inkâr derecesine varıncaya kadar taşkınlık yaptıklarını, haddi aştıklarını söylemektedir.⁶⁵⁹

5- Hitabın Kime Olduğu Hususundaki İhtilafları Belirtmesi

Örnek 1:

“De ki: “Allah’ın size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeye ya da birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter.” Bak, anlasınlar diye ayetlerimizi nasıl açıklıyoruz!”⁶⁶⁰ İbn Cüzey bu ayetteki “Kiminize kiminizin hıncını tattırmaya (Allah’ın) gücü yeter” kısmında bunun savaş yoluyla olduğunu belirttikten sonra, bu ayetin muhatabının müminler mi yoksa inkârcılar mı olduğu hususunda ihtilaf olduğunu söylemiştir.⁶⁶¹

Örnek 2:

“Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah’ın lütfu ile kendilerini zenginleştirene kadar namuslu kalmaya özen gösterebilirler, zinadan kaçınırlar. Ödeyecekleri belirli bir bedel karşılığında özgürlüklerine kavuşmak üzere sizinle sözleşme yapmak isteyen elinizin altındaki köleler ile kendilerinde iyi insan olma belirtileri gördüğünüz takdirde sözleşme yapınız. Allah’ın size bağışladığı servetinizden onlara yardım ediniz. Namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi dünyalık çıkarlarınız uğruna fuhşa zorlamayınız. Kim onları zorlarsa bilsin ki, uğradıkları zorlamadan sonra Allah onlar

⁶⁵⁸ Nisâ 4/171: يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلَّمْتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهَوْا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا

⁶⁵⁹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I, 360.

⁶⁶⁰ En‘âm 6/65: فَلْهُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شِيْعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ أَنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ

⁶⁶¹ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, II, 22.

hakkında affedicidir ve merhametlidir.”⁶⁶² ayeti münasebetiyle İbn Cüzey, şu bilgilere yer vermektedir: “Bu emir, anlaşma karşılığında özgürlüğüne kavuşmak isteyen kölelere yardımcı olmak hususundadır. Ancak burada muhatabın kim olduğu konusunda ihtilaf vardır. Hitabın bütün insanlara olduğu söylenmiştir. Yine hitabın valilere (yöneticilere) olduğu söylenmiştir ki bu emir, bu iki grup için nedb ifade eder. Yine bu emrin, özgürlüğüne kavuşmak isteyen kölelerin efendilerine olduğu söylenmiştir. İmam Mâlik’e göre bu, kölenin sahibi için nedb, İmam Şâfi’î’ye göre ise vücûb ifade eder. Eğer bu emir insanlar için olursa, mallarınızdan onlara sadaka verin; valiler (yöneticiler) için olursa (toplanan) zekâtta onlara verin; eğer kölelerin efendileri için olursa onlarla yapacağınız anlaşmanın koşullarını hafifletin manasında olur.”⁶⁶³

6- Hitabın Kimden Olduğunu Belirtmesi

Örnek 1:

“Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin! Siz ancak işlediklerinizin cezasını çekeceksiniz, (denilir).”⁶⁶⁴ İnkârcılara bunun kıyamet günü söyleneceğini belirten İbn Cüzey, bu hitabın onlara Allah tarafından yahut melekler tarafından olduğunu söylemektedir.⁶⁶⁵

Örnek 2:

“(Ey insanlar!) Alev alev yanan bir ateşle sizi uyardım.”⁶⁶⁶ ayetinde ise müfessir, bu hitabın Allah tarafından veya Hz. Peygamber tarafından yapıldığına işaret etmektedir.⁶⁶⁷

⁶⁶² Nûr 24/33: وَلَيَسْتَعْفِفَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ بَتَّغُوا الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَرَضْتُمْ عَلَيْهِمْ خَيْرًا وَأَتَوْهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرَهُوا فَتِيَاتِكُمْ عَلَى الْبِعَاءِ إِنْ أَرَدْتُمْ تَحْصِنَ لِيَتَّبِعُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

⁶⁶³ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, III, 124.

⁶⁶⁴ Tahrîm 66/7: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَدُوا الْيَوْمَ إِنَّمَا نُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

⁶⁶⁵ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 246.

⁶⁶⁶ Leyl 92/14: فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلْقَوْنَ

⁶⁶⁷ İbn Cüzey, *et-Teshîl*, IV, 387.

SONUÇ

Kur'ân bütün insanlığa gönderilmiş, insanlara bir yaşam tarzı, toplumlara bir hayat nizamı sunan ve onları dünyada ve ahirette iyilik ve güzelliğe sevk edecek prensipler getiren ilahî bir kitaptır. Kur'ân'ın insanlara gösterdiği hedeflere ulaşmak için onu okumak ve anlamak gerekmektedir. Bu nedenle nâzil olduğu dönemden günümüze kadar Kur'ân devamlı okunmuş ve içinde bulunulan her çağa yönelik hedef, gaye ve prensipler anlaşılmaya çalışılmıştır. Değişen çağlar, çözülmesi gereken problemler ve insan zihninin aradığı cevapların niteliğini de değiştirmiş, bu nedenle Kur'ân'ı anlayabilmek için bazı yan ilmî disiplinler oluşmuştur. Kur'ân ilimleri olarak adlandırdığımız bu ilmî disiplinler, Kur'ân'ı anlama yolunda bazı temel esasları sistematik bir hale getirme görevini üstlenmişlerdir.

Yaptığımız araştırmada müşahade edildiği gibi İbn Cüzey, tefsirinde pek çok Kur'ân ilmine dair bilgilere yer vermiş ve Kur'ân'ı yorumlamada bunlardan büyük ölçüde faydalanmıştır. et-Teshîl'de nüzûl sebepleri, kırâatlar, nesh ve Kur'ân'ın üsluplarına dair konular daha geniş işlenirken, Kur'ân'ın i'cazı, Kur'ân'da meseller, Kur'ân'da bulunan garib ifadeler ile ilgili konulara daha az yer verilmiş, Kur'ân'ın mübhemleri, Kur'ân'da vücut ve nezâir, Kur'ân'da yeminler ile Kur'ân'da sual ve cevaplar gibi bazı Kur'ân ilimlerine ise hiç değinilmemiştir.

İbn Cüzey'in tefsirinde iki mukaddime bulunmaktadır. Eserinin birinci mukaddimesinde Kur'ân'ın nüzûlü, toplanması, çoğaltılması ve isimlerine dair özet bilgiler veren müfessir burada ayrıca Kur'ân'ın nâzil olduğu müddetin uzunluğu hakkında iki görüş nakletmekte, fakat bu konuda herhangi bir tercihte bulunmamaktadır. Ancak Kadr Suresi'nin tefsirinde, onun, genel görüşün aksine Kur'ân'ın yirmi senede nâzil olduğu fikrine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yine bu surenin tefsirinde verdiği bilgilerden İbn Cüzey'in, Kur'ân'daki sure tertibinin sahabe tarafından yapıldığını kabul ettiği görülmektedir.

Mekkî ve Medenî sureler ile ilgili olarak genellikle surenin başında bilgi veren müfessir, eğer varsa, Mekkî sure içindeki Medenî ayetleri yahut Medenî sure içindeki Mekkî ayetleri burada belirtmiştir. Bazen sadece Mekkî ya da Medenî bilgisini vermekle yetinmeyen İbn Cüzey, bazı ayetlerin nâzil oluş yeri ve zamanını özel olarak belirtmekte, bazı yerlerde ise Mekkî-Medenî bilgisini ayetin tefsirinde delil olarak kullanmaktadır.

İbn Cüzey, tefsirinde çok sayıda nüzul sebebi rivayetine yer vermesine rağmen bunların çoğunda kaynak zikretmemiş, değişik ifade kalıpları kullanarak ayetin nüzul sebebini belirtmiştir. İsim zikrettiği rivayetlerde ise sened zikretmeyerek rivayetleri aktarma yoluna gitmiştir. Sadece nüzul sebebini aktarmakla kalmayan müfessir, değişik sebeplerle bu rivayetleri tercih etmiş veya reddetmiş, bazen de tercihini zımnen belirtmiştir. Birden fazla nüzûl sebebi olması durumunda bazen bu rivayetleri sadece aktarıp tercihte bulunmamış, bazen de farklı rivayetlerin esas alınması durumunda ortaya çıkacak manaları açıklamıştır. Bu nedenle İbn Cüzey'in, bir ayet hakkında birden fazla nüzûl sebebi olması durumunu caiz gördüğü anlaşılmaktadır. Müfessir ayrıca bazı şahıs ya da gruplar hakkında nâzil olan ayetlerde çoğu zaman sebebini hususiliğini değil, lafzın umumiliğini tercih etmekte, bazen de bu iki durum arasında bir tercihte bulunmamaktadır.

Kur'ân'daki nesh konusuna oldukça önem verdiği anlaşılan İbn Cüzey'in; birinci mukaddimede bu konu hakkında müstakil bir başlık altında verdiği bilgilerden onun, Kur'ân'da neshi kabul ettiği anlaşılmaktadır. Aynı başlık altında seyf ve kıtal ayetleri ile nesh edildiği görüşünde olduğu ayetlerin bir listesini veren İbn Cüzey'in, seyf ayeti ile nesh edilen ayetler konusunda aşırıya gittiği göze çarpmaktadır. Barış ve affi emreden bazı genel anlamlı ayetleri de yine seyf ayetini baz alarak mensuh addedip yalnızca Müslümanlar arasında geçerli saydığını görmekteyiz. Bununla beraber müfessirin bu tutumunun anlayışla karşılanması gerektiği kanaatindeyiz. Bize göre İbn Cüzey'i bu görüşlere yönelten etkenler, müfessirin yaşadığı zaman diliminde Endülüs'ün içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık ve içinde bulunulan sürekli savaş halidir. Bazı ayetlerin tefsirinde, ayete verilen manaya göre ayetin muhkem yahut mensuh olacağını belirten İbn Cüzey, kimileri tarafından mensuh olduğu iddia edilen bazı ayetlerin mensuh olduğunu kabul etmemekte, bazen de ayetin mensuh olup olmadığına dair görüşleri vererek tercihte bulunmamaktadır.

Eserinde kırâatler konusuna oldukça önem veren İbn Cüzey, kırâatlerin sahih olabilmesi için hadisler gibi rivayet ile zabt edilmeleri gerektiği görüşündedir. Tefsirinde esas olarak, yaşadığı bölge olan Endülüs'te yaygın olan Nâfi' kırâatini alan müfessir, tefsirinde Hz. Peygamber, sahabe, tabiîn ve kırâat imamlarının okuyuşlarına yer vermiş, bazen de ayetin, şâzz kırâatte ne şekilde okunduğunu belirtmiştir. Kırâat

ile ilgili bazı ihtilafli konulara da değinen müfessir, yine bu konu ile ilgili olarak vakf-vasl bilgilerine de değinmiştir.

Kur'ân'ın faziletleri konusuna eserinin birinci mukaddimesinde ayrı bir başlık altında değinen müfessir, bu konu hakkında sadece sahih hadisleri nakledeceğini söyleyerek Kur'ân ve Kur'ân'dan bazı surelerin okunmasının fazileti hakkında bazı hadisleri zikreder ki, bu hadisler Kütüb-i Sitte'de mevcuttur. Ayrıca İbn Cüzey'in bazı ayetlerin tefsirinde de, bu ayetlerin faziletine dair hadislere yer verdiğini görmekteyiz.

Kur'ân'da müşkiller konusunda İbn Cüzey'in, diğer birçok müfessir gibi Kur'ân'da müşkilatın bulunmadığı görüşünde olduğuna hükmedebiliriz. Kur'ân'da müşkil olarak değerlendirilen bazı hususlar hakkında yer yer oldukça geniş açıklamalar yapan müfessir, bazen müşkil bir durumun olmadığını açıklamak için konu hakkında birden çok açıklama yapma yoluna gitmektedir. İbn Cüzey'in, ayet ile hadis arasında müşkil gibi görünen bir durum hakkında yaptığı açıklamadan, onun ayet ile hadis arasında da işkâl olmayacağı görüşünde olduğunu söyleyebiliriz.

Müfessirin muhkem ve müteşabih hakkında yaptığı açıklamalardan da onun, müteşabih ayetleri yorumlama konusuna sıcak bakmadığını ve keyfiyetini düşünmeden bunların manalarına inanılması gerektiği düşüncesinde olduğunu görmekteyiz.

İbn Cüzey mukattaa harfleri hakkında ise tefsirinde, bu konu üzerinde ihtilaf olduğunu söyleyerek değişik görüşleri aktarmış, bu harflerin tefsirinin yapıldığı yerlerde ise bunların manası hakkında ileri sürülen görüşleri aktarmakla yetinmiş, kendisi bir yorumda bulunmamıştır. Bu nedenle mukattaa harflerinin manası konusunda, müfessirin net bir düşüncesi olmadığı kanaatindeyiz.

Müfessirin Kur'ân'daki garib lafızlarla ilgili olarak yaptığı açıklamalardan ise onun, Kur'ân'da bazı yabancı kelimeler bulunduğunu kabul ettiğini anlamaktayız. Ayrıca müfessirin eserinde, anlamaya yönelik Kur'ân ilimleri içinde değerlendirilen Kur'ân'daki mübhem, mücmel ve mübeyyen lafızlara dair herhangi bir açıklamaya rastlamadığımızı da belirtmemiz gerekmektedir.

Kur'ân'ın i'cazı konusunda, i'cazın Allah katından olduğunu söyleyen İbn Cüzey, maddeler halinde bunun delillerini sıralamaktadır. Genel olarak Kur'ân'ın icazının, fesahatından ve nazminin güzelliğinden kaynaklandığı görüşünün hâkim

olduğunu kaydeden müfessir, bunun aksine Kur'ân'ın i'caz vecihlerinin çok çeşitli olduğu yönünde görüş belirtmektedir.

Ayetler arasındaki insicam ve tenasüp konusunu tefsirinde çeşitli şekillerde ele alan İbn Cüzey bazen ayetler arasındaki, bazen ayetin sonu ile başı arasındaki, bazen surenin başı ile sonu arasındaki, bazen de sureler arasındaki tenasüp hakkında birtakım açıklamalarda bulunmaktadır.

Kur'ân'ın üslupları hakkında tefsirinin birinci mukaddimesinde bazı bilgiler veren müfessirin, burada Kur'ân'ın üslûp vecihleri arasında sayılan yirmi iki beyan edatına yer vererek bunların açıklamalarını yaptığı, tefsirin içinde de bu beyan edatlarının birçoğu ile ilgili örnekler verdiği görülmektedir.

Kur'ân'da bulunan kıssaları Kur'ân ilimlerinden biri olarak addeden müfessir, kıssaların, müfessirin bilmesi gerekli olan ilimler arasında olduğu görüşündedir. Tefsirinin içinde yeri geldikçe kıssalara değinen müellif, eserinin tamamında uyguladığı metot üzere kıssaları ayet ayet ve yer yer de kelime kelime olarak açıklar. Kıssalarla ilgili olarak kimi zaman hadislerden yararlanan İbn Cüzey, bazen de meçhul kalıplar kullanarak kaynak göstermeden alıntılar yapmakta, bazen de Zemahşerî ve İbn Atiyye'nin eserlerinden bazı bilgiler aktarmaktadır. Kur'ân'da kıssaların bulunmasını, Kur'ân'ın Allah katından olduğuna bir delil olarak kabul eden İbn Cüzey, kıssaların Kur'ân'da bulunuş amacının da insanların ibret almasını sağlamak ve öğüt vermek olduğu görüşündedir.

Kur'ân'da bulunan tekrarlar konusuna, kıssalar bağlamında değinen müfessir, Kur'ân'da tekrarların bulunmasının hikmeti hakkında bazı açıklamalarda bulunmuş, tekrar edilen ayetlerle ilgili görüşlerini ise ilgili ayetin tefsirinde sunmuştur.

Kur'ân'da mecazın bulunduğu dair dil ve usûl âlimlerinin ittifak ettiklerini aktaran İbn Cüzey'in, Kur'ân'da mecazın bulunduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. İbn Cüzey, tefsirinde, Kur'ân'da mecazın kullanıldığı bazı ayetlere dair açıklamalar yaparken bazen ayetin manasını, ayetin hakikat ve mecaz olma durumuna göre ayrı ayrı vermekte, bazen de ayette geçen mecaz ifadenin hangi anlamda kullanıldığına dair yorumlar yapmaktadır.

Kur'ân'da mesel konusuna müstakil bir başlık altında değinmeyen müfessir yeri geldikçe Kur'ân'da bulunan meseller hakkında açıklamalarda bulunmuş, bazen

meselin muhtemel manalarına işaret etmiş, bazen manasını açıklamış, yer yer de getiriliş nedeni hakkında birtakım yorumlara yer vermiştir.

Kur'ân'da bulunan hitaplarla ilgili olarak da yer yer açıklamalarda bulunan İbn Cüzey, kimi zaman muhatabın kim olduğuna başka bir ayeti delil göstererek işaret etmiş, kimi zaman muhatabın değişmesine göre ortaya çıkacak değişik anlamları zikretmiş, bazen muhatabın kim olduğuna dair farklı görüşleri vererek bunlar arasında tercihte bulunmuş, yer yer husus olarak gelmiş olan hitabın manasının umum olduğunu belirtmiş, bazen hitabın kime olduğu konusundaki ihtilafları zikretmiş, bazen de hitabın kimden olduğuna dair açıklamalarda bulunmuştur.

Kendinden önceki tefsirlerden nakiller yapmakla birlikte bu nakillerin tenkit ve tahlil edilerek bunlar arasından tercihte bulunulması ve yer yer de orijinal görüşler ortaya konulması, bu tefsirin değerini artırmaktadır. Muhtasar olarak değerlendirebileceğimiz bu eser içinde yer alan Kur'ân ilimlerine dair açıklamaların, yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Tam manasıyla orijinal bir tefsir olmayıp, Endülüs'teki tefsir zincirinin son halkalarından biri olan et-Teshîl, içinde felsefi görüşlere fazla yer verilmeyen, Mâlikî mezhebi bağlamında fikhî tahlillerin ve Arapça dil bilgisinin oldukça yoğun olarak kullanıldığı bir eserdir. Endülüs gibi oldukça ileri bir medeniyetin kurulduğu topraklardaki tefsir faaliyetlerinin bir hülasası olarak addedebileceğimiz bu eserin, okunmaya ve üzerinde tefekkür edilmeye değer bir tefsir olduğu düşüncesindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

ALBAYRAK, Hâlis;

-**Tefsir Usûlü**, Şûle Yayınları, İstanbul, 1998.

ALTUNTAŞ, Halil; ŞAHİN, Muzaffer;

-**Kur'ân-ı Kerîm Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

el-ÂLÛSÎ, Ebu's-Sena Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el- Hüseyînî (ö. 1270/1854);

-**Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut, t.y.

ARSLAN, Şükrü; ELMALI, Hüseyin;

-*'Garîb'*, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1996.

el-ASKALÂNÎ, İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed (v. 852/1448);

-**ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine**, Dâru'l-Cîl, Beyrut, t.y.

ATAR, Fahrettin;

-**Fıkıh Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. bs, İstanbul, 2002.

ATEŞ, Süleyman;

-**Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.

AYDEMİR, Abdullah;

-*'Fezâilü'l-Kur'ân'*, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1995.

BAŞ, Erdoğan;

-**Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar**, Pinar Yayınları, İstanbul, 2003.

el-BEĞAVÎ, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ (v. 516/1122);

-**Me'âlimü't-Tenzîl**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1987.

el-BEYDÂVÎ, Nâsiruddîn Ebî Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî (v. 791/1388);

-**Tefsîru'l-Beydâvî / Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl**, Dersaadet, y.y., t.y.

el-BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin İbn 'Alî (v. 458/1066);

-**es-Sünenü'l-Kübrâ**, Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye, Haydarâbâd, 1355.

-**Şu'abü'l-İmân**, (tahk: Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zeğlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

BİRİŞİK, Abdulhamit;

-‘*Kur’ân*’, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2002.

BOLELLİ, Nusrettin;

-**Belâgat**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. bs, İstanbul, 2001.

BOZKURT, Nebi,

-‘**İltifat**’, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2000.

BROCKELMANN, Carl;

-**Geschichte der Arabischen Litteratur**, Leiden, 1938.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ‘îl (v. 256/870);

-**el-Câmi‘u’s-Sahîh**, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.

el-CÂRİM, Alî; EMÎN, Mustafa;

-**el-Belâgatü’l-Vâdîha**, Mısır, 1964.

CERRAHOĞLU, İsmail;

-**Tefsir Usûlü**, TDV Yayınları, 9. bs., Ankara, 1993.

-‘**Garîbü’l-Kur’ân**’, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1996.

ed-DÂRİMÎ, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. ‘Abdirrahmân b. el-Fadl b. Behrâm (v. 255/869);

-**Sünenü’ d-Dârimî**, Dâru İhyâi’s-Sünneti’n-Nebeviyye, I-II, Dımaşk, 1349.

ed-DÂVÛDÎ, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (v. 945/1538);

-**Tabakâtü’l-Müfessirîn**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

DEMİRCİ, Muhsin;

-**Tefsir Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. bs., İstanbul, 2003.

-**Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine**; Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.

DURMUŞ, İsmail, SARAÇ, M. A. Yekta;

-‘*Leff ü Neşr*’, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2003.

-‘*Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem*’, **DİA**, TDV Yayınları, Ankara, 2003.

-‘*Mukabele*’, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2006.

-‘*Mübâlağa*’, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2006.

-‘*Müşâkele*’, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 2006.

- EBÛ DÂVUD, Süleyman ibnü'l-Eş'âs b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (v. 275/888);
-**es-Sünen**, Dâru'l-Hadîs, Hîmis, 1973.
- EBÛ HAYYÂN, Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf (v. 754/1353);
-**el-Bahru'l-Muhît**, Mektebetü Nasri'l-Hadîs, Riyad, 1329.
- EBUSSU'ÛD, Muhammed b. Muhammed el-'Imâdî (v. 982/1574);
-**İrşâdü'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Mushaf, Kahire, t.y.
- ELMALI, Abdurrahman;
-**İbn Cüzey el-Kelbî el-Gırnâtî'nin Kitâbu't-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl Adlı Tefsirinin Tahlili**, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Şanlıurfa, 1998.
- ELMALI, Hüseyin; DUMLU, Ömer;
-**Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- ERDOĞAN, Mehmet;
-**Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998.
- 'İTR, Nûreddîn;
-**'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Hayr, Dîmaşk, 1993.
- İBN 'ATIYYE, Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Gâlib (v.543/1148);
-**el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz**, Dâru İbn-i Hazm, Beyrut, 2002.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemaleddîn 'Abdurrahman b. 'Alî b. Muhammed (v. 597/1200);
-**Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr**, (tahk. Muhammed Adurrahman Abdullah), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1987.
- İBN CÜZEY, Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Gırnâtî;
-**et-Teshîl li 'Ulûmi't-Tenzîl**, (tahk. Rızâ Ferec el-Hemâmî), el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 2005.
- İBN FERHÛN, Ebü'l-Vefa Burhaneddin İbrâhim b. Ali b. Muhammed (v. 799/1396),
-**ed-Dibâcü'l-Müzheb fî Ma'rifeti A'yân Ulemâi'l Mezheb**, (tahk. Muhammedü'l-Ahmedî Ebu'n-Nûr), Dâru't-Turâs, Kahire, 1972.

- İBNÜ'L-HATÎB, Ebû Abdullah Lisanüddin Muhammed b. Abdullah (v. 776/1374);
-**el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta**, (tahk. Muhammed Abdullah İnân), Mektebetü'l-Hancî, 4. bs., Kahire, 2001.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (v. 273/886);
-**es-Sünen**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y., 1952.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemaleddin b. Muhammed b. Mükrim el-Mısri el-İfrîkî (v. 711/1311);
-**Lisânü'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut, 1955.
- el-İSFEHÂNÎ, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb (v. 465/1086);
-**Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân**, (tahk. Safvan Adnân Dâvûdî), Dâru'l-Kalem, 3. bs., Dimaşk, 2002.
- KANDEMİR, Yaşar;
-**Mevzû Hadisler**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975.
- el-KAZVÎNÎ, el-Hatîb Muhammed b. 'Abdirahman (v. 739/1338);
-**el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa**, (tahk. Muhammed 'Abdümü'min Hafâcî), 5. bs., Beyrut, 1980.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza;
-**Mu'cemü'l-Müellifin: Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye**, Mektebetü'l-'Arabiyye, Dimaşk, 1960.
- KOMİSYON;
-**Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- KOMİSYON;
-**el-Mu'cemü'l-Vasît**, Çağrı Yayınları, İstanbul, t.y.
- el-MÜNESTİRÎ, Muhammed b. Muhammed b. Ömer Muhammed Mahlûf;
-**Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye**, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y.
- MÜSLİM B. el-HACCÂC, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbûrî (v. 261/875);
-**el-Câmi'u's-Sahih**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1994.
- en-NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb (v. 303-915);
-**es-Sünen**, Mektebetü'l-Matbuatü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988.
- ÖZEL, Ahmet;
-**'İbn Cüzey'**, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1999.

ÖZTÜRK, Mustafa;

-**Kıssaların Dili**, Kitâbiyât, Ankara, 2006.

er-RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddin (v. 606/1209);

-**et-Tefsîru Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)**, Dâru't-Tabâ'ati'l-Âmire, y.y., 1307

es-SABBAĞ, Muhammed b. Lütfî;

-**Tefsir Usûlü Araştırmaları**, (çev. Ömer Dumlu), Anadolu Yayınları, İzmir, 1999.

es-SÂLÎH, Subhî;

-**Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1988.

SÂMÎ, Şemseddin;

-**Kâmûs-ı Türkî**, Dersaadet, 1317.

SERİNSU, Ahmet Nedim;

-**Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü**, Şule Yayınları, İstanbul, 1994.

es-SUYÛTÎ, Celâleddin 'Abdurrahman (v. 911/1505);

-**el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, (tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), İntişârat-ı Zâhidî, 2. bs, Kum, 1411.

ŞA'BÂN, Zekiyyüddîn;

-**Usûlü'l-Fıkh**, (terc. İbrahim Kafi Dönmez), TDV Yayınları, 7. bs., Ankara, 2004.

ŞEN, Ziya;

-**Kur'ân'ın Metinleşme Süreci**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

ŞİMŞEK, M. Said;

-**Günümüz Tefsir Problemleri**, Kitap Dünyası, 7. bs., Konya, 2004.

TEMEL, Nihat;

-**Kur'ân Kıraâtında Vakf ve İbtida**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (v. 279/892);

-**es-Sünen**, Şirketü Mektebeti Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 3. bs, Mısır, 1976.

-**Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, 10. bs, Ankara, 2005.

ULUTÜRK, Veli;

-**Kur'ân'da Temsilî Anlatım**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

el-VÂHİDÎ, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed (v. 468/1075);

-**Esbâbü'n-Nüzûl**, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladih, 2. bs., Mısır, 1968.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (v. 1942);

-**Kur'an-ı Kerim Meali**, (sad. Mustafa Özel); Akit Yayınları, İzmir, 2008.

YILDIRIM, Suat;

-**Ana Hatlarıyla Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş**, Ensar Neşriyat, 5. bs., İstanbul, 2005.

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza el-Huseynî el-Vâsifî;

-**Tâcu'l-'Arûs**, Dâru Sâdır, Beyrut, 1306.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed (v. 538/1143);

-**el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, (tahk.: Muhammed Abdusselâm Şâhîn), Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1995.

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm (v. 1367/1948);

-**Menâhilü'l-'İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.

ez-ZERKEŞÎ, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh (v. 794/1391);

-**el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, (tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972.

ez-ZİRİKLÎ, Hayreddîn;

-**el-A'lâm**, 3. bs., y.y., t.y.